

ГРАМАТИКА

ГРАМАТИКА

РУСЬКОЇ МОВИ.

УЛОЖИЛИ

СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ І ФЕДІР ҐАРТНЕР.

ТРЕТЄ ПЕРЕРОВЛЕНЕ ВИДАНО.

ВІДЕНЬ 1914.

НАКЛАДОМ ВЛАСНИМ.

PG
3819

S53
1914

ВВЕДЕНЄ.

Мова.

Все, що мислимо, можемо виразити і другим людям виявити, видаючи із себе ротом певні звуки. Сей вираз мислей звуками називаємо мовою. Люди, що живуть при куші, виражають звичайно свої мисли однаково, і диятого розуміють себе докладно: але чим дальші люди від себе і чим менше мають із собою діла, тим частійше подібуємо взагалі відміни в виражуваню, так що чим раз тяжше, ба і неможливо буває їм порозуміти ся. Відти беруть ся у різних народів різні мови, н. пр. українська, польська, російська, німецька.

Всеж такі мови сусідних місцевостей або і той самої місцевости часто стоять від себе далеко; с вонó так диятого, що цілі народи, родини або поодинокі люди живуть поміж чужими народами порозкидувані, н. пр. поміж Українцями Мадяри, Вірмени, Німці, Поляки, Москалі, Жиди.

Кожда мова змінює ся з часом повóли і без перестанку, так що наша власна мова, чим давнійша, тим менше для нас зрозуміла. Давні мови, що ними вже жаден нарід не говорить, і котрі задля того вже не змінюють ся, називають ся мертвими, н. пр. латинська, сврейська, церковно-словянська.

Освічені народи також і пишуть своєю мовою, і в тій писаній мові приймає ся з часом якась одна установа, чим та мова більше або менше відступає від звичайної мови. Отей письменна мова спільна цілому народови: відміни народної мови як до оклиць називають ся гóворами, н. пр. гóцульський, бойківський, лемківський гóвір.

Українці (Русини), Словяни.

Українського (руського) народу рахує ся окóло 34 мільони душ. З того живуть в Австро-Угорщині 3,819,000; в Росії жие окóло 30,000,000, а в інших краях окóло нів мільона.

Українська мова є мова слов'янська. До мов слов'янських належать ще: в Галичині—польська; крім того: білоруська, російська (москóвська), лужицько-сербська, чеська, відтак словінська, сербсько-хорватська і болгарська.

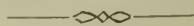
Церковно-слов'янська мова.

Тисяч літ тому з вершкóм, як зачали вперше по слов'янськи писати; тоді апостоли Слов'ян Кирило і Методій переклали в великоморавській державі (863—885) св'ятé письмó і богослужбні книги з грецької мови на слов'янську. Мову ту уважають болгарською і називають задля того староболгарською. Отсе́ слов'янську слóжбу Бóжу прийняли також Болгари, Сербі і Русь; але ко́ждий із сих наро́дів змінив звільна по сво́му стару́ слов'янську церковну мову.

Так віроби́ла ся і на Русі сво́я церковно-слов'янська мова, що ще і тепе́р захо́вує ся в церковних кни́гах. Отсе́я церковно-слов'янська мова, хоть вона́ не українська а лиш зукраї́нщена, ужива́ла ся зда́вна аж у 19-те столі́тє у Русинів (з малими ви́їмками) і в письмі́.

Письменники українські.

Пе́рші письме́нники, що поча́ли писати живо́ю і чи́стою українською мо́вою, зрозумі́лою всі́м Українцям, не лиш пооди́ноким уче́ним, бу́ли на Україні́ Іва́н Котляре́вський († 1838), в Галичині́ Маркія́н Шашке́вич († 1843) і кружо́к єго́, на Букові́ні Ю́рій Федько́вич († 1888). Найва́жні́ші українські письме́нники є́ відта́к на Україні́ Григо́рій Кві́тка (Осно́в'яненко), Тара́с Шевче́нко, Пантеле́ймо́н Кулі́ш, Ма́рко Вовчо́к (Ма́рія Марко́вич), Степа́н Руда́нський, Олекса́ндер Коні́ський, Миха́йло Стари́цький, Леоні́д Глі́бов, Іва́н Нечу́й-Леви́цький, Пана́с Ми́рний, Васи́ль Чайче́нко (Бори́с Гринче́нко), Володи́мир Самі́йле́нко, Миха́йло Коцю́бінський, Агата́нгел Крї́мський, Миха́йло Груше́вський; в Галичині́ Анти́п Могильни́цький, Корні́ло Устія́нович, Володи́мир Барві́нський, Володи́мир Навро́цький, Євге́ній Же́лехо́вський, Оме́лян Ого́новський, Оме́лян Парті́цький, Іва́н Франко́, Васи́ль Стефа́ник, Богда́н Ле́пкий; на Букові́ні Сі́дір Воро́бке́вич (Дани́ло Мла́ка) і О́льга Коби́ля́нська.

ЧАСТЬ ПЕРША.

ЗВУКИ.

Звуки мовні.

Мова складає ся із слів, слова із звуків: н. пр. *Трива́ рості́* 1. *на ніві́*; слова: *травá, ростé, на, ніві́*; звуки: **т. р. а, в, а, р, о, с, т, е, н, а, н, и, в, і.**

Звуки мовні витворюють ся через ріжне устáвлюване і порушуванє прїладів мовних. Прїлади мовні є отєі: гортáнка, в котрій починає ся гóлос, рот зі всіма своїми чáстями, з гúбами (устáми), зубáми, язїком, піднебїнем, і яма носовá.

Колї видаємó лишé гóлос бїльше або мéньше отвореним рóтом, то повстають голосівкї, н. пр. **а, е, о**: а колї примкнувши або звузивши рот, вїтворимо в нїм шéлест, то повстають шелестівкї н. пр. **п, т, к, с, х.**

Голосівки.

Змежи голосівок звучить **а** найповнїйше, і найтóньше і найвїсше, **у** найглúхше і найгрубше.

А звучать голосівкї так ріжно через те, що ми ріжно устáвляємо рот, колї через нéго пропускаемо гóлос (гл. 3). Ми стягáємо снїдну щéку розмаїто за нїзько в долину, рóбимо устáми (гúбами) отвір з розмаїтим вїдом і підносимо хребét язїка розмаїто за висóко до піднебїня або стягáємо стó розмаїто за нїзько в зад до гóрла; порóжне мїсце, якé таким чїном повстає в рóті, а якé з тóї причїни завсїди буває розмаїто за велике і з розмаїтим вїдом, надає гóлосови розмаїту дзвїнкїсть, а тотá дзвїнкїсть особлїво при **а, і** і **у** найбїльше від сéбе відмінна: **и** не є такїй тонкїй звук як **і, е** не такé повне як **а, о** не такé грубе як **у.**

Буває, що рот ще инáкше устáвляють, і тоді повстають ще иньшї звуки (голосівкї,) якї чути в ріжних окóлицях і у ріжних нарóдів.

3. В українській мові маємо отсі голосівкі:

				і
			і ¹	
		и		
		е		
а	а ¹	•	•	•
	а ²			
		о		
			о ¹	
				у ¹
				у

Голосівкі уложені тут в таким порядку: чим дальше на право, тим менший отвір рота і тим менше порожне місце в роті; чим більше в долину, тим низше положене язика. З переходом від **а** до **і** прибирають уста від щелини, з переходом від **а** до **у** від малого кола, причім губи заразóm трóха подають ся наперед (як при свістаню).

Буквами **і, и, е, а, о, у** (без чисёл) означили ми в таблиці сі звўки, які в руським звичайно під сіми знаками розуміють ся, коли вони наголóшені. Колиж вони не наголóшені, то в вимові не чути їх так ясно і чисто, а місце вимови пересуває ся, так що н. пр. **е** часто вже не **е** а **и** (дуже зближене до **и**), **о** вже не **о** а **о¹** або **у¹** (зближене до **у**): *несé* (= майже *нисé*), *менї* (= *минї*), *до дóму* (= *ду дóму*). Перед **м** і **н** вимовляють ся голосівкі трóхи через нис. :

і¹ означує *i*-звук в двóзвучах *ий, ей, ай, ой, уй*, т. зн. такé **і**, при котрім не підносить ся язика так високо, як при звичайнім **і**. В українським виражають сей звук в письмі не зóвсім доклядно знаком *й*, котрий однак пёрвісно означав не „j“ а „i“; в нїмецьким, грецьким докляднійше такі знаком **і**, н. пр. *Kaiser, Leib* . . .

а¹ = *a* в двóзвучу *ай*, **а²** = *a* в двóзвучу *ав*; тамтé наближує ся трóхи до **е**, а се до **о**.

у¹ = *y* в двóзвучах *ів, ив, ев, ав, ов*, т. зн. такóму **у**, при котрім не стягає ся язика так дуже в долину, як при звичайнім **у**. В українським виражають сей звук в письмі не зóвсім доклядно знаком *в*, а то з тóї причіни, що *в* в таких словах як *кров, правда* перейшло в **у¹**; в нїмецькій мові стоїть на тім місці **у**, н. пр. *kaufen* . . .

4. З одною голосівкою може тісно сполучити ся друкта голосівка, як н. пр. **і** із **о** в *ой*, **у** із **о** в *ов*; такі тісні сполученя двох голосівок називаємо двóзвучами. В таких сполученях завсїди одна

голосівка вимовляє ся сильнійше і лиш та виходить чисто і ясно, а друга ні.

В українській мові маємо двозвуки:

5.

1. такі, де перша голосівка наголошена:

а) *ий, ей, ай, ой, уй*, н. пр. *бий, клей, край, той, кудуй*;

б) *ів, ув, ов, ав, ов, ув*, н. пр. *ковалів, пив, шів, фав, пішов, був*;

2. такі, де друга голосівка наголошена; *я, є, ю* (як їх вимовляємо по *р*), н. пр. *ряд, піре, гріжати*.

Шелестівки.

Зпоміж шелестівок одні повстають, як занерти рот на яким- 6. небудь місці і потім, видихаючи повітре, прорвати нараз замкнене (шелестівки проривні): *п, б, т, д, к, с*. Замкнене може утворити ся:

1. обома губами: *п, б*,

2. кінцем язика за зубами: *т, д*,

3. хребтом язика на піднебіню: *к, с*.

Із сих проривних шелестівок три витворюють ся без голосу, при другіх трох видаємо заразом і голос:

1. безголосі: *п, т, к*,

2. голосові: *б, д, с*.

Інші шелестівки повстають, як звузити (стиснути) рот на 7. якимнебудь місці і через сю тіснину протискати повітре (шелестівки протіснені): *ф, в, с, з, ш, ж, св, зв, г, й, ль, л*. Тіснина може утворити ся:

1. спідною губою на верхних зубах: *ф, в*,

2. кінцем язика за зубами: *с, з*,

3. на різних місцях між хребтом язика а піднебінєм: *ш, ж, св, зв, г, й*,

4. краями язика на черених зубах або на челястях: *ль, л*.

Ізмежи сих шелестівок одні є безголосі а другі голосові:

1. безголосі: *ф, с, ш, св, г*,

2. голосові: *в, з, ж, зв, й, ль, л*. (Про безголосе *ль, л* гл. 30, 2).

р є звук дрожачий, т. зн. звук протіснений з перестанками; 8. діркаємо стго кінцем язика за зубами. Він правильно голосовий (гл. 30, 1).

м і *н* є звуки носові, при котрих примикаємо рот на різні способи, а голос звучить через ніс. (Про безголосе *м* гл. 30, 2.)

л є звук придиховий, при котрім заразом голос звучить.

9. З однією шелестівкою може тісно сполучити ся друга шелестівка, як н. пр. *т з с в и, д з й в дь, д з ж в дж*; такі тісні сполучення двох шелестівок називаємо двобзвукими.
10. Зв'язки *ть, дь, сь (ць), зь, ль, нь* називаємо м'якими, а то в супротивности до *т, д, с (ц), з, л, н*, що називають ся твердими.
- Зпоміж м'яких поєдінчими шелестівками є *сь, зь, ль*; вони витворюють ся подібно як тверді *с, з, л*, лиш що піднесеним хребтом язика. При *ть, дь* і *нь* витворюємо не лиш якесь *т, д, н* піднесеним язиком, але окрім того чути ще за ними виразно тонесенький звук протіснений (ще тоньший як *й*); *ть, дь, нь* є протє властиво двобзвукі.
11. Українські шелестівкі уложєні на отсій таблиці:

		Через рот								Через ніс			
		зв. придихові		зв. протіснені				зв. проріпні					
				без перестанку		з перестанками							
		зв. придихові		без перестанку		з перестанками		зв. проріпні		Через ніс			
		безголосі		голосові		безголосі		голосові		безголосі		голосові	
спідною	} на вєрхній губі									п	б	m^1	м
губою		на вєрхних зубах			ф	в							
кінцєм язика за зубами				с	з	r^1	р	т	д				н
випуклим	} передом язика — на	}	}							t^1	d^1		n^1
вогнутим				переді піднебіння			ш	ж					
хребтом	} на верхку піднебіння	}	}			x^1	й			k^1	g^1		n^2
язика				на м'якім піднебіню			х				к	г	
крайми	} на горішних зубах	}	}			l^1	ль						
язика				на чєлюстях			l^1	л					
рот уставлений як при голосівках				г									

12. **б, в, г, і, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ш, ль, сь, зь** (без чисєл) означують в сій таблиці ті зв'язки, які сї б'укви в українським звичайно представляють.

Українське *г* і *ф* найчастійше з чужого взяті; вони появляють ся майже лишє в чужих словах н. пр. *срунт* (польське *grunt*, нім. *Grund*), *фана* (нім. *Fahne*); гл. зрештою **30, 6**.

m^1 , r^1 , l^1 , l^1 означує безголосє *м, р, ль, л* як в словах *косм, осєтр, Перемішль, цвика* (гл. **30, 2**).

т¹, д¹ = такому т, д, які вимовляє ся перед і (га. 10): так само к¹, г¹ = к, г перед і, х¹ = х перед і, н¹ = н перед і. н² = н перед ък, н³ = н перед к, н. пр. *тіло, діло, кіл, гіне, хід, ні, малєнькі, гортанка.*

Склади.

Можемо кілька звуків за одним дұхом, відразу вимовити: 13. сї звуки чинять разом одєн склад; *на, над, от, рай, дав, рло, ріс, ріст, зріст.* Одно слово може складати ся з кількох складів: *жї-ти, рі-діть, не-ре-жї-ти, ю-ло-ві.* І поодинокї голосівкї можуть бұти складами: *а, і, а-бі, о-кó-ло, на-у-ка, по-а-бїдати.*

Буває такє, що межи двомá голосівкáми, які становлять підставу складів, стоїть аж кілька шелестівóк, н. пр. *мóсту, óстрий, жéрòка.* В такім рáзі тїлько шелестівóк пристає тїсно до наступної голосівки, кїлько їх в українській мóві може стоїти на початку слів, отже: *мó-сту* (як в *стояти*), *ó-стрий* (як *стрийко*), *жé-рò-ка.* Слово *пéрвiстка* розпадáє ся на складї: *пé-рвiст-ка*, помимо *рвáти, ткáти*, а *дєржáти* на *дєр-жé-ти*, помимо *ржа, мєрзнути* на *мєрз-ну-ти*, помимо *жїти*, бо р, а так само л, н і м завсїди лєкше пристають до попередньої голосівки, нїж до наступної шелестівки, а знов на́ростки *-ка, -ко, -кий, -ний, -лий, -ливий, -ирти* завсїди від ния віддїлюють ся.

Наголос.

В двоскладних або многоскладних словах є все на однім 14. складї на́голос, т. зн. сєй склад виговóрює ся з бїльшим прїтиском: *бáба, трáва, мóловá, рэзúми, слугáти, перэчитáти, жéй-вирóнок, жéйвирóнками, зáвнóдувати, мїщáнин.*

Лучáє ся, що ще і другий склад в слóві (хоть ужé не так 15. сїльно) наголóшує ся, н. пр. *наичастївїше* (*наи-*), *небáжéний* (*не-*), *чиртiвкi* (*чїрті-*), *церкiвно-словяньский*; а з другого бóку лишáють ся дєякі слóва в плавній бєсїдї чáсто цїлком без на́голосу через то, що прилúчують ся тїсно до других слів, н. пр. *буа соби о́д і бáба* (*буа-соби о́д і-бáба*), *через тiбе не бiв я а те́атрi* (*через-тiбе не-бiв-я в-те́атрi*).

З яким прїтиском якєсь слóво вимовляє ся, се залєжить від тóго, чи воно важнїйше, чи мєнше важне (на́голос речєня). Коли на якiмєсь слóві спочивáє на́голос речєня, то воно наголóшує ся

сильнійше, а як наголос речення паде на інше слово в реченю, то не так сильно або і зовсім не наголосіє ся.

Ріжний наголос може надати одній і тій самій групі звуків різне значіне: *води* — *води*, *борони* — *брони*, *город* — *город*, *дорога* — *дорога*, *жалога* — *жалога*, *дружба* — *дружба*, *дружина* — *дружина*, *правило* — *правило*, *старший* — *старший*, *мука* — *мука*, *права* — *права*, *мала* — *мала*, *помочи* — *помочи*, *плачу* — *плачу*, *пізнаю* — *пізнаю*...

У деяких словах уживає ся як до околиці ріжний наголос: *верба* = *верба*, *кажу* = *кажу*, *несете* = *несете*, *несемо* = *несемо*, *несучи* = *несучи*...

У інших наголос взагалі не є постійний: *буде*, *було*, *Україна*...

Деякі слова змінюють наголос при ріжнім уживаню, н. пр. *відить мене* — *иди від мене*, *чекай на Петра* — *на Петра*, *співать коляду* — *на коляду*, *з пятого віку* — *поки віку*, *добра ніч* — *добранич*, *пасти на землю* — *кинути оземлю*, *одного чоловіка*, *іні одного чоловіка* — *ні одного чоловіка*, *найменьше* — *що найменьше*, *велика шкода* — *шкода що умер*, *мало знаний* — *мало що знаний*, *ледви* — *ледві чи*, *хиба* — *хиба що*, *хиба* (в гадках питайних) ... (Гл. також 16.)

Причина відмінного наголосіювання спочиває, як бачимо, в тім, що таке слово тісно в'яже ся до попереднього або до наступного слова. Порівн. *ніколи* (*коли*), *ночю* (*ночі*), *понайбільше* (*найбільше*), *якось* (*яко*)...¹

16. Наголос в українській мові рухомий н. пр. *голова*, *голову*, *голов*.

При відмінюваню богато мужеських іменників задержує наголос на пні, н. пр. *чоловік*, *чоловіка*, *чоловікови*, *чоловіче* і т. д. Буває однак і так, що наголос в мнѳжині пересуваєть ся на пні з одного складу на другий більшє до кінця слова, н. пр. *лебедь*, *лебеді*, *злодій*, *злодії*. Є і такі іменники, що в мнѳжині окрім першого відмінка мають наголос на закінченнях, ще більшє таких, що в цілій мнѳжині наголосіють ся на закінченнях, а знов є і такі іменники, що при відмінюваню мають завсїди, з виїмкою 5-го відм. одн., наголос на закінченнях, нарешті і такі, що у них наголос в однині паде на закінченє, а в мнѳжині на пень. Н. пр. *зуб*, *зуби*, *зубів*, *зубам*, *зубами*, *зубах*; *Русин*, *Русина* і т. д., але *Русині*, *-ів* і т. д.; *Петро*,

¹) І в грецькій мові так буває, що якесь слово в наслідок тісної сполуки з другим наголосіє ся внакше ніж звичайно: *ἄνθρωπος τις*.

*Петра́, але Пётре, сьпі́вік, сьпі́вака. . . сьпі́вака́, -ів. . ., але сьпі́-
ва́че; ові́с, ві́ска. . ., але ві́сен. . .*

У жі́нських і́менників пересува́є ся на́голос на пні́ хибá в 2-ім відм. ми. на встáвлене *о* або *е*, н. пр. *пе́рша, пе́рша́, сьсо́на, сьсо́на́*. Є і такі жі́нські і́менники, що у них на́голос то в б́днині, то в мн́ожині паде́ на закінчення, н. пр. *звизі́дні, звизі́дні́. . ., але звизі́ди, звизі́до. . .; кни́жка, кни́жка. . ., але кни́жка́, кни́жок. . .* Нарешті́ на́голос переска́кує так, що лиш в 4-ім відм. одн. і в мн́ожині паде́ на пень, а в інших відмінках на закінчення, н. пр. *коса́, коса́́. . ., але ко́су, ко́си. . ., голо́ва, голо́ви. . ., але голо́ву, голо́ви*. В шесті́вковій відміні́ на́голос звича́йно заде́ржуєть ся на пні́, н. пр. *часть, ча́сти. . .*

В середні́м ро́ді́ б́ачимо такі самі я́вища з на́голосом, н. пр. *тї́ло, тї́ла. . ., зї́рна, зї́рна. . ., зрї́ти, ко́лесо, ко́леса. . ., але ко́леса́. . ., дї́рево, дї́рева́. . .* І́менники на *-анс, -енс, -інс* ма́ють на́голос на пні́.

Прикме́тники заде́ржують на́голос однако́вий або на пні́ або на закінченнях, н. пр. *доб́рий, доб́ри́во. . ., старі́й, старі́во. . .*

Та́кже по числі́вниках пере́ходить звича́йно на́голос і́менника, що стої́ть з́раз такі́ за ними в 1-ім і 4-ім відмінку, із закінчення на пень, н. пр. *два́, три́, чоти́ри, обі́ пла́ти, ві́три, ду́ти, сла́би, во́зи, пла́ти, сто́ли, дба́ти, дба́ти, но́жки, ку́таси, ра́ки, ра́зи, бо́ки, му́жі, стора́жі, ла́царі, дї́рева: дві́, три́, чоти́ри, обі́ коро́ви, бо́чки, бу́лки, буте́льки. . .*

Так са́мо при числі́вниках у і́мені мі́р в 2-ім відмінку ми. пересува́є ся звича́йно на́голос з норма́льного місця, н. пр. *кі́лька ра́ків, п'ять не́ді́ль, не́ді́ль че́рез дві́, шість скля́нок, во́ди, мі́нут, бо́чок, бу́лок. . .*

Прислі́вники за́кінчені на *-о* а утво́рені від прикме́тників, що ма́ють на́голос на закінченю *-ий*, наго́лбшують ся на 1-шій скла́ді: і́ у де́ко́трих інших прислі́вників на́голос пересува́є ся, н. пр. *го́ловний* (голови́ний), *мо́жно*, *мя́ко*, *тї́сно*, *тя́жко. . ., весе́ло* (весели́й), *здо́рово* (здорови́й), *те́пло* (тепли́й). . .

У ді́єслів держа́ть ся на́голос звича́йно на одні́м скла́ді, лиш в ді́єприкме́тнику предме́тнім пересува́є ся на́голос д́уже ча́сто на корі́нний скла́д. Як де́коли на́голос переска́кує, то фо́рми ді́єі́менника, мину́вшини і ді́єприслі́вника мину́вшини держа́ть ся ра́зом, а спосі́б приказо́вий з ді́єприслі́вником тепе́ршности і́дуть за фо́рмами тепе́ршности. Н. пр. *їсти́, ї́с, ї́вши*, але *їсти́, їсти́ти, їсу́. . .*

По́езія ма́є на́дто ще сво́ю свободо́у в ста́вленю на́голосу: н. пр. *Хто́ в́ро́ і́сє, то́в є́я на́вїє*.

Зміни звукові.

17. Щобі́ б́ути зрозумі́лим, стара́є ся ко́ждий вимовля́ти все так, як чу́є се від дру́гих. Ко́жде молодé поколі́нє вчу́ть ся так рідно́ї мо́ви від доросли́х. Та не завсѣди ви́бвнї удае́ть ся нам, вимовля́ти всі́ зву́ки ці́лком докля́дно: бо де́які зву́ки або полúченя звукові́ трóхи тяжкі́ до ви́мовлення, так що мимохі́ть кладе́мо на їх місце поді́бні та ле́кші до ви́мовлення зву́ки і полúчення звукові́. На́віть не спотика́ючи ся на ні́якій замі́тнійшій трóдності, скорóчуємо або упрóщуємо неоди́б сло́во, особливо́ слова́ найзвичайні́ші, на скі́лько йно́ призво́ляє на се зрозумі́лість. Ко́лиж бі́льшість наро́ду упрóщує вимóву все на одéн лад, то мýсить зго́дом забúти ся старá вимóва і через вигідні́шу новú загáльно заступі́ти ся. В отсі́м несвѣ́домі́м стара́ню, улéкші́ти собі́ вимóву, найбі́льше змíн звуко́вих беру́ть сві́й початóк. Так ка́жемо н. пр. *прóзьба*, *кізьба́* (не *прóсьба*, *кісьба́*), хоть сї́ слова́ похóдять від *просі́ти*, *косі́ти*, і ка́жемо *дні́*, *сни́* (не *дені́*, *соні́*), хоть *день*, *сон*, і ка́жемо *дванáйцять* замі́сть *два-на́-десять* (гл. 40). Такі́ зя́вища є́ рі́жнорóдні, і вони́ виступа́ють звичáйно з вели́кою пра́вильності́ю, бо оснóвують ся на прирóднім устрóю на́ших при́ладів мо́вних.

I. Уподі́бненє шелесті́вок, випад, вставка.

18. У́же при наведе́ню голо́сівóк і шелесті́вóк вказа́ли ми на се, як в де́яких ра́зах на артикуля́цію одно́го зву́ка вплива́є дру́гий звук, що виговóрює ся безпосере́дно по ні́м. Се назива́ємо уподі́бненєм зву́ків. Н. пр. чу́ємо вира́зно, що *к* в *вели́кдень* вимовля́єть ся як *с*, т. зн. ста́є голо́совім перед голо́совім зву́ком *д*. Так са́мо вимовля́єть ся *с* в *кість* м'я́кко як *сь*, бо йде́ за ним м'я́кє *ть* (але *кóсти* з тверді́м *с*), а *з* в *з жа́лю* ширóко як *ж*, бо тако́го уподі́бненя вимага́є *ж*.

Найважні́ше для нас є́ те уподі́бненє, що тверді́ шелесті́вкі́ м'ягча́ть ся (як що вони́ мóжуть м'ягчі́ти ся), ко́ли сто́ять безпосере́дно перед м'я́ккою шелесті́вкою. Се ді́єть ся особливо́ тоді́, ко́ли обі́ шелесті́вкі́ налéжать до то́го само́го складу́. Н. пр. *слі́пий*, *слі́д*, *мі́слю* вимовля́єть ся *сьлі́пий*, *сьлі́д*, *мі́сьлю*. Так са́мо *панні́* з м'я́ккі́ми *н*, хоть *па́нна*, *в мі́сті*, *мі́сцї*, хоть *мі́сто*, *мі́ска*.

В бо́гато ра́зах такі́ зміни звукові́ зазнача́ють ся вже́ і в письмі́, н. пр. *їжджу́* (*їздити*), *тхі́р*, *натхну́ти* (*дух*, *ді́хати*, *збо́гнути*), *масть* (*ма́зати*), *ле́кший* (*ле́жий*, перві́сно *лес*-)...

Випад шелестівók. Із двох або кількох шелестівók, що 19. ідуть рядóm по собі, випадає часто цілком або в частині одна шелестівка і тим злєкшується вимóва. Так маємо дєколи

замість <i>рти</i>	лише <i>ри</i>	н. пр.	<i>вернути</i> (порів. <i>вертіати</i>),
" <i>сти</i>	" <i>си</i>	" "	<i>пєрвісний</i> (<i>пєрвістка</i>), <i>бїсний</i> (<i>їстина</i>), <i>пєсний</i> (<i>пєст</i>),
" <i>ски</i>	" <i>си</i>	" "	<i>стиснути</i> (<i>стискаати</i>),
" <i>сли</i>	" <i>си</i>	" "	<i>умисний</i> (<i>умисл</i>),
" <i>ди</i>	" <i>и</i>	" "	<i>лянути</i> (<i>лябїти</i>), <i>кїнути</i> (<i>кидїти</i>),
" <i>жди</i>	" <i>жи</i>	" "	<i>тїжня</i> (<i>тїждєнь</i>),
" <i>иш</i>	" <i>и</i>	" "	<i>кїнути</i> (= <i>кїпнути</i>),
" <i>тл</i>	" <i>л</i>	" "	<i>плєлі</i> (<i>плєтї</i>), <i>мєлі</i> (<i>мєтї</i>),
" <i>стл</i>	" <i>сл</i>	" "	<i>щєсливий</i> (<i>щїсть</i>), <i>зївєливий</i> (<i>зївєсть</i>),
" <i>дл</i>	" <i>л</i>	" "	<i>їла</i> (<i>їдїти</i>), <i>вєлі</i> (<i>вєдї</i>),
" <i>рдл</i>	" <i>рдл</i>	" "	<i>свєрєла</i> (<i>свєрдєл</i>),
" <i>знл</i>	" <i>знл</i>	" "	<i>бєзлївий</i> (<i>бєзлїв</i>),
" <i>бв</i>	" <i>б</i>	" "	<i>обвєртиати</i> (<i>вєртиати</i>), <i>обнїчїний</i> (<i>звнїчїний</i>),
" <i>вт</i>	" <i>т</i>	" "	<i>жїти</i> (<i>жїтї</i>),
" <i>лвт</i> (<i>лвт</i>)	" <i>лт</i>	" "	<i>пїсторл</i> (<i>посторїти</i>),
" <i>рвн</i>	" <i>рн</i>	" "	<i>пєрнїий</i> (<i>пєрнїий</i>),
" <i>рцк</i>	" <i>рцк</i>	" "	<i>горцкї</i> (<i>горнїк</i>),
" <i>рц</i>	" <i>рц</i> (<i>нц</i>)	" "	<i>цєрцїя</i> , <i>цєнцїя</i> (<i>цєрнїє</i>),
" <i>зє</i>	" <i>є</i>	" "	<i>розїда</i> , <i>розїл</i> (<i>роз-</i>),
" <i>сєк</i>	" <i>сєк</i>	" "	<i>руєцький</i> (<i>Русь</i>),
" <i>дц</i>	" <i>ц</i>	" "	<i>сєрцє</i> (<i>сєрдєчний</i>),
" <i>чєк</i>	" <i>цєк</i>	" "	<i>гїлицький</i> (<i>Галичина</i>),
" <i>чєт</i>	" <i>чт</i>	" "	<i>ткїство</i> (<i>ткїч</i>).

В обóх останнїх рáзах бáчимо, що із *чєк*, т. зн. *тїчєк*, і *чєт*, т. зн. *тїчєт* вїпало *ч*, а *тє* злїло ся в *ц*.

Щє инáкше злєкшують собі вимóву шелестівóвих груп, н. пр. *пощїтїр* (*пощїтїр*), *сєрдєчний* (*сєрдєчний*), *ручнїк* (*ручнїк*), *пїцїство* (*пїцїство*), *звїзїти* (*звїзїти*).

Вєстáвка шелестівók. Рїдко коли вєстáвляє ся мїж двї 20. шелестївки ще трєтá шелестївка:

т мєжї с і р н. пр. *бєтрїй* (*бїснїий*), *пєстрїй* (*пїсїти*),
стрїти (*прїобрїсти*),

д	межи	з	і	р	н. пр.	зіздрієть (зріти),	скороздрій (зріти),
						роздріхати (розрідати),	
т	„	ж	і	ш	„	дорожчий (дорогий),	
„	„	с	і	ш	„	кращий (красний),	
„	„	з	і	ш	„	низкий (низкий),	
„	„	д	і	ш	„	швидче — швидше,	
„	„	т	і	ш	„	хутче (хутко).	

21. Інші давні уподібненя. Звук *т* і *д* заступають ся з давніх давніх звуком *ст*, н. пр. *плєсти* (плеті), *клясти* (кладі), так само

ть (первісно *сть*) звуком *ч*, н. пр. *пómич*, *нємич* (міг, мога);
кти і *ти* (первісно *сти*) звуком *ч* (гл. 25), н. пр. *сїчі* (сік), *мочі* (мі);
кт злекшїло ся в *хт* а *кд* в *ід* (первісно *сд*; *с* замість *к* після § 18) а потім в *д* в словах *хто* (ког), *де* = *иде* (колі, куді).

2. Мягченє.

22. Мягченє се такєже уподібненє і то такє, що тверді шелестівкі роблять ся подібними до *й* (*я*, *є*, *ї*, *ю* = *їа*, *їе*, *їі*, *їу*), *і* (тепер *и*) або *є*. При вимові твердих шелестівок перед сіми звуками підносимо мимохіть вже такі зараз хребет язика скільки мога на сам вершок піднебїня, т. зн. як найблизше до того місця, де артикулюєть ся *й*. Звичайне місце артикуляції (зámкнення або звуженя) твердих шелестівок пересуваєть ся таким чином на інше місце, тверді шелестівкі змінюють ся, стають м'якими. Чуємо виразно тверде *т* в слові *сіто*, а м'яке в *сіті*. Так повстає із *т*—*ть*, із *д*—*дь*, із *н*—*нь*, із *л*—*ль*, із *с*—*сь*, із *з*—*зь*, із *ц*—*ць*.

Для означення м'якості шелестівок уживаємо знаку *ь*. Се дієть ся не припадково, бо *ь*, що є тепер тільки знаком м'ячення, було колись хоть не дуже виразною, а все такі подібною до *і* голосівкою, що так само становила склад, як і інші голосівкі. Пізнійше *ь* занїміло і вїпало, а лишїло по собі тільки слїд, зм'ягчївши попередню шелестівку, як що вона дала ся зм'ягчїти. Так слово *мазь* ма́ло колись два склади: *ма*—*зь*, тепер тільки оден. Так само *кров* було двоскладне: *кро*—*вь*. Тут однак *ь* занїміло без слїду, бо *в* не дало ся зм'ягчїти.

Звукі *б*, *п*, *в*, *ф* і *м* артикулюють ся губами (не язиком), протє самі про себе не годні м'ягчїти ся, бо місця їх артикуляції не можна пересунути на піднебїне. Але як їм вїпало ста́ти перед *я*, *є*, *ю* (= *їа*, *їе*, *їу*), тоді у наших прѣдків приняв ся звичай,

звук *й* підієрти звуком *ль*, і таким чином зробити його виразнішим і для вимови вигіднішим. Так твердїм *ба, па, ва, фа, ма*, відповідають м'яккі *бля, пля, вля, фля, мая*, н. пр. *люблю, але люблю, любить . . . куплю, але купиш, купишь . . . Римлянин (Рим)*.

Таке м'ягченє, де природа шелестівок, як ми тут показали, все ще такі заховаєть ся, називаємо м'ягченем першого ступня. Так відповідають

твердїм *н, л, т, д, с, з, ц, б, п, в, ф, м,*
м'яккі *нь, ль, ть, дь, сь, зь, ць, бль, пль, вль, фль, мль.*

М'ягченє викликає однак деколи ще більші зміни шелестівок. 23. н. пр. *к* перемінюєть ся в *ц*, *т* в *ч*, *х* в *ш* і т. д. Тверді шелестівкі змінюють ся тут, як бачимо, не до пізнаня. Пішичі звуки, *ш, ж* і т. д., які повстали через м'ягченє, були первісно м'яккі, а тепер вже ствердли, бо *ш, ж* не артикулюють ся більше хребтом язика на верхку піднебіння, а передом язика на переднім піднебіню. Таке м'ягченє називаємо м'ягченем другого ступня. Так відповідають

твердїм *т, д, с, з, ц, ст, зт,*
м'яккі *ч, дж, ш, ж, ч, ш, жсж;*

а буває і так, що та сама шелестівка в двойкий спосіб на другім ступні м'ягчить ся:

тверді *к, г, г,* *ск, кт,*
м'яккі *ч, ць, ш, сь, ж, зь, ш, сш, ч.*

М'ягченє шелестівок складо ся в ріжних часах. Тим пояснюють ся ріжніці в наслідках м'ягчення. М'ягчення другого ступня походять з найдавійших часів, коли ще всі Слов'яни жили при купі.

Тверді шелестівкі м'ягчать ся:

24.

1. перед *ї* (гл. 41), н. пр. в 7-ім відм. одн. в дієсменниках на *-їти*, в 2-ій особі мн. способу приказового на *-їть*,

2. перед *с*, н. пр. в на́ростку *-с*, в формах теперішності деяких дієслів, як *пишеш, пише . . . (писати гл. 206)*,

3. перед *ю*, н. пр. в 7-ім відм. одн. перед на́ростками *-юа, -юк, -юка . . .*

4. перед таким *ю*, що повстало з первісного *юи* або *юи* (гл. 39), як в 1-ій особі одн. і 3-ій особі мн. деяких дієслів (*пишю, пишуть — писати*),

5. перед *я*, н. пр. в 1-ім відм. одн. багатьох іменивків жєнського рѳду, перед на́ростками *-яии, -яии . . .*

6. перед таким *я*, що повстало з первісного *єи, єи* (гл. 39), н. пр. в 3-ій особі мн. деяких дієслів, в іменивах серѳ рѳду на *-я*.

7. перед *и* (первісно *і*, гл. 42), н. пр. у дієслів на *-ити*, перед на́ростками *-иця*, *-ила*, *-ик* . . . ,

8. перед *е*, н. пр. в 5-ім відм. одн. м'язеських іменників, в ф́ормах теперішности деяких дієслів, як *печеш*, *пече* . . . (*п'к*, *пекла́*),

9. перед давньою голосівкою *к*, н. пр. у ж́енських іменників шелестівкової відміни, перед на́ростками *-ний*, *-ка*, *-ко* . . . , (первісно *-ьний*, *-ька*, *-ько* . . .).

Через па́клін, творіти ф́орми слів на подóбу їньших однорóдних форм (анальóгія), розшири́ло ся м'язчене перáз і на такі ф́орми, де воно́ неопра́вдане. Так говóримо н. пр. *мо́жу* (замість *мо́ю*), *печу́* (замість *пеку́*), *печу́ть*, (замість *пеку́ть*), бо в богáто їньших ф́ормах: *мо́жеи*, *мо́же*, *мо́жемо*, *мо́жете* . . . задля на-ст'упного *е* заміни́ло ся *г* на *ж*, *к* на *ч*.

25. Найпер́ше улягли́ м'язченю шелестівк'и **к**, **г**, **х**. З них пов-ста́ли загáльно *ч*, *ж*, *ш*, а т'ільки перед зак'інченем відмінковим *-ї* (гл. 41) *ць*, *зь*, *сь*. Прикла́ди:

к: *руц'ї* (*рука́*), *крича́ти* (*кри́кнути*, гл. 41); *пла́чеи* (*пла́кати*); *Паньчу́к* (*Панько́*); *пла́чу* (*пла́кати*); *предме́и* (пор. *утіка́ти*); *вовча́* (*вовк*); *вовчи́ця* (*вовк*), *ручи́ти* (*рука́*); *чолові́че* (*чолові́к*), *пече́* (*п'к*, *пекла́*); *ру́чка* (*рука́*).

г: *нози́* (*нога́*), *лежа́ти* (*лі́*, гл. 41); *стру́же* (*стру́гати*); *стру́жу* (*стру́гати*); *вельмо́жа* (*моги́*); *небожа́тко* (пор. *убо́гий*); *служи́ти* (*служи́*); *Бо́же* (*Бо́г*), *мо́же* (*моги́ний*); *ніжка́* (*нога́*), *побóжний* (*Бо́г*).

х: *в'уси́* (*у́со*); *бреше́* (*бреха́ти*); *бре́шуть* (*бреха́ти*); *души́а* (*дух*); *пташи́а* (*пта́х*); *гри́шний* (*гри́х*).

ск: *трі́си* (*трі́ска*), *трі́цати* (пор. *трі́ска*, гл. 41); *плéчеи* (*плеска́ти*); *Тана́чу́к* (*Тана́ско*); *плéщуть* (*плеска́ти*); *трі́цать* (*трі́цати*); *воци́на* (*віск*).

кт: *печи́* (*п'к*, *пекла́*; *пекти́* гл. 200); *пич* (*пек-* з на́ростком *-ть*).

гт: *мочи́* (*мі́*, *моги́а*; *моги́* гл. 200); *не́мич* (*мог-* з на́ростком *-ть*).

26. У шелестівóк **т**, **д**, **с**, **з** і **ц**, бáчимо м'язчене пер́шого і др'угого ст'упня. М'язчене пер́шого ст'упня є молóдше. Примі́ри:

т: *плати́ть* (*плати́*), *в роті́* (*рот*); *житі́* (*жити́*), *плаче́ний* (*плати́ти*); *котю́га* (*кіт*); *плачу́* (*плати́и*), *стри́ча* (*стри́тати*); *платя́ть* (*плати́мо*), *кота́* (*кіт*); *чверть* (*чвер́ти*).

- Д:** *судіть* (*суді*), *правді* (*правда*); *суджений* (*судити*); *ладіжа* (*ладина*), *суджу* (*судити*); *сіджа* (*сидити*); *судять* (*судимо*); *мідь* (*мід*).
- С:** *по іолосі* (*іолос*), *просіть* (*просі*); *волося* (*волос*), *прошійний* (*просіти*); *вівєла* (*овіс*); *прошу* (*просити*); *наша* (*насти*); *просять* (*просимо*); *цуся* (*цуси*); *Русь* (*Русин*).
- З:** *на возі* (*віз*), *возіть* (*возі*); *галузе* (*галуза*), *загрожений* (*загрозити*); *божу* (*божити*); *грижа* (*грозити*); *прозять* (*грозимо*); *мазь* (*мазати*).
- СТ:** *на хресті* (*хрест*), *пустіть* (*пусті*); *щастє* (пор. *щастіти*), *пуцєний* (*пустити*); *віщун* (пор. *оповістити*); *пущу* (*пустити*); *міщанин* (*місто*); *пущять* (*пустимо*); *часть* (*части*).
- ЗД:** *борозді* (*борозда*), *приїздіть* (*приїзді*); *їжджений* (*їздити*); *їжджу* (*їздити*); *їздять* (*їздити*).
- Ц:** *в сєрці* (*сєрце*); *сєрцю*; *вівчар* (*вівчя*); *овечата* (*вівчя*); *кінчіти* (*кінець*), *хлопчина* (*хлопець*); *хлопче* (*хлопець*).

Шелестівкі **л**, **н** м'ячать ся лишє на **ь**, **н**. Так сáмо і р 27. м'ячїло ся колись на **рь**, тепєр **рь** загáльно ствєрдло (**р**), а як і пїшеть ся **ря**, **рю**, **ре**, то се вже не означас м'ягкого **р** (гл. 5, 2); і нїнїшнє **р** в вїзвукї відповїдас часом давнóму твердóму **р** (*двір*, *вітер*), часом давнóму м'ягкóму **р** (**рь**, н. пр. *косар*). Цїкава річ стáла ся згóдом в українськїй мóві, що колишнє **лє**, **нє**, **рє**, а так сáмо **цє** ствєрдло у нас на **не**, **ле**, **ре**, **це**. Мáсмо н. пр. зм'ягченє **с** на **ш**, в *прошійний* (*просіти*), **т** на **ч** в *платїний* (*платити*), áле *хвалєний* (не *хвалєний*), *ранєний* (не *ранєний*). Мáсмо н. пр. *воля*, *земля*, *земля*, *дня*, *день* . . . з м'ягкїм **л**, **н**, мáємо *міря*, *мірю* . . . , áле *пóле*, *землєю*, *днем*, *днєви* . . . з твердїм **л**, **н**, і *мóре*, *мóрем*. Тáкже і колишнє м'ягкє **л**, **н**, **р**, **ц** перед **і** далó у нас *ли*, *ни*, *ри*, *ци*. Як тепєр подїбує ся у нас такї **лє**, **нє**, **рє** (*вєстє*, *бáжнє*, *мірє*), то се новїйші твóри українськóй мóви (з **-лє**, **-нє**, **-рє** в закїнченях відмінкóвих (*на землї*, *контї*, *сєрці*, замїсть *землї*, *контї*, *сєрці*)) поїснюють ся анальогїєю (гл. 122). Приклáди:

- Л:** *на солї* (*солі*), *хвалїть* (*хвалі*); *вєстє* (*вєстї*), *хвалєний* (не *хвалєний*); *вєслєк* (*вєсл*); *хвалю* (*хвалити*); *вєслє* (*вєсл*); *хвалїть* (*хвалимо*), *орля* (*орл*); *сіль* (*солі*).
- Н:** *на вєснї* (*вєснї*), *боронїть* (*борони*); *писанє* (*писаний*); *бороню* (*боронити*); *сукня* (*сукнє*); *боронїть* (*боронимо*); *вєслєткє* (*вєсл*); *тїнь* (*тїни*).

28. Вісше показано вже, що дієть ся з шелестівками *п, б, в, м, ф* перед тими звúками, які загáльно потягають за собою м'ягчене попередних шелестівок. Самó собою розумієть ся, що м'якє *ль*, якє повстало з *й*, ствєрдло перед *е* так сáмо, як кóжде íнше *ль*.
Примірни:

п: *кúплений* (не *куплений*, *купіти*); *сплюх* (*спáти*); *кúплю* (*ку́пши*); *ка́пля* (*ка́пати*); *кúплять* і *кúпять* (*кúпимо*).

б: *лю́блений* (не *люблений*, *любíти*); *люблю́* (*любши*); *зьябля́* (*зья́бнути*); *лю́блять* і *лю́бять* (*лю́бимо*).

в: *лю́влений* (не *ловлений*, *лови́ти*), *здоровле́* і *здорове́* (*здорови́й*); *ловлю́* (*ловиши*); *деревля́ний* і *деревя́ний* (*де́рево*); *лю́влять* і *лю́вять* (*лю́вимо*).

м: *ло́млений* (не *ломлений*, *ломи́ти*); *ломаю́* (*ло́миши*); *земля́* (пор. *зе́мний*); *ло́млять* і *ло́мять* (*ло́мимо*).

ф: *тра́флений*, *тра́флю*, *трафля́ти*, *тра́флять* (*тра́фити*).

29. Íз природи шелестівок *п, в, м* поясняєть ся, що м'ягчене досягнуло де́коли шелестівки *к, г* і на такім місці, де між *к, г* а тим звúком, що викликує м'ягчене, стоять *п, в, м*. Се бачимо в слова́х *цвѣт* (пор. *квіт-ка*), *звѣзда́* (пор. польське *gwiazda*). Тут *к, г* змягчи́ло ся в *цв, зв*, хоч давни́ше писало ся прóсто *ц, з*. Сей спóсіб м'ягчення розшири́в ся відтак на всі *с, з* перед *п, в, м*, як за ними стоїть такє *і* (Ї), що спричиня́ло коли́сь м'ягчене, і такє *я*, що повстало з *ен, ем*. Длയാ́того говоримо і пи́шемо: *сѣтѣв*, *сѣвѣдок*, *сѣвѣт*, *сѣмѣх*, *зѣвѣр*, *сѣвятѣй*, *цѣвяцѣнок* . . , не *спѣв*, *сѣвѣдок*, *сѣвѣт*, *сѣмѣх*, *зѣвѣр*, *сѣвятѣй*, *цѣвяцѣнок* . . . Пояснене сєго з'явнища лежить в тім, що звúки *п, в, м* витвóрюють ся, як вже відóмо, поза рóтом, тож для артикуля́ції язиково́ї стоять *к, г, с, з, ц* в тих слова́х безпосерéдно перед *і, я*.

3. Зміни в визвуку.

30. На кінці́ слів (у визвукy) в староукраїнській мóві могли сто́яти самі лишє голосівкі. До голосівок на́лежали тоді́ также ще **ѣ** (якєсь глухє, неви́разне *о*) і **ѡ** (22). Коли́ одна́к вже в староукраїнській мóві пошáла у визвук яка́сь шелестівка, то вона́ мýсіла відпа́сти, н. пр. *яня́* (порів. *яня́та*); із **ен** у визвукy робі́ло ся **л** (порів. 39), н. пр. **нмл** (*імя́, імена́*). Аж пізні́йше, як за́німіло **ѣ** і **ѡ**, попада́ли у визвук і шелестівкі. Одна́к голосові шелестівкі у визвукy не лє́гко вимовити. Протє вимовля́є ся на тім місці́:

1. *р* по шелестівках без гóлосу, н. пр. *обітр*,

2. так сáмо *л*, *ль* і *м* по шелестівках, н. пр. *цвѣла*, *мисль*,
Премішль, *кожм*, *провінцияльм*,

3. *б*, *д*, *з* вимовляють ся так, що замкненє розмикáє ся без гóлосу (ніби то *бт*, *дт*, *зк*), н. пр. *грѣб*, *плѣд*, *варз*,

4. *ч* стає ся безголосним і вимовляє ся як тіхе *т*, а дэколи цѣлком опускає ся, н. пр. *мѣ*, *чѣтвѣр* (*чѣтвѣрѣд*), *спасѣбі* (*Гос*),

5. при *з*, *зь*, *ж* зáраз такі по першім ударі німіє гóлос. і вони шипять дáльше без гóлосу (ніби то *зс*, *зьсв*, *жш*), н. пр. *бѣз*, *князь*, *нѣж*,

6. *в* вимовляє ся після голосівók як *у*, після шелестівók як тіхе *ф*, н. пр. *крѣв*, *чѣрѣ*,

7. *л* замінюємо загáлом в *у* (*у*) в фóрмах дѣслóвних *лѣтѣю*, *стрѣлю*, *читѣю*, *пішю*, *кѣну* . . ., ізза чóго не піше ся *лѣтѣл*, *стрѣлѣл* і т. д. (наперекір фóрмам *лѣтѣла*, *стрѣлѣла* і т. д.) Ся зміна звуковá по́яснює ся тим, що гóлос, який товари́шить шéлестови при вимóві звúка *л*, в наслідок станóвиська язúка (як при *о* або *у*) дзвеніть так як *о* або *у* і до тóго ще так сѣльно, що заглúшує шéлест. В тій самій фóрмі дѣслóвній відпадає *л* по *с*, *з*, *б*, *н*, *л*, *к* і *р*, н. пр. *нас*, *лѣз*, *грѣб*, *бѣлѣн*, *стрѣс*, *пѣк*, *шѣр*, *хоть* *пѣсла*, *лѣла*, *грѣлѣ* . . ., а *т*, *д* звичáйно випадáє перед *л*, н. пр. *пѣлѣв*, *плѣлѣ* (*плѣлѣу*), *крѣлѣ*, *крѣла* (*крѣлѣу*), áле буває і так, що *л* випадáє по *д*: *лѣлѣд*, *лѣлѣдѣла*.

Колі в плавній бесѣді прилúчує ся тѣсно слóво до слóва, то не мають сѣли правила 1—5 (лише правила про уподібненє).

4. Зміни в назвуку.

На початку слів (в назвуку) обмінює ся:

31.

1. *в* із *у*, н. пр. *ужѣ* = *вжѣ*, *всѣ* = *усѣ*,

2. *ѣ* із *і*, н. пр. *я ѣду* (*ѣм ѣдѣ*), *ѣ* = *і* (злúчник),

3. назвукóве *ѣ*, *и*, *ѣ* відпадає цѣлком в дѣяких слóвах, н. пр. *мѣтти* (порів. *наймѣтти*, *і мѣтти*), *лѣка* (*лѣкѣ*), *крѣтти*, *крат* (= *кратѣ*),

Таким чином я́сно, що при́менники *в* і *у*, так сáмо *ѣ* і *і* (*ѣ*) зміни си зда́вна в одѣн при́менник, н. пр. *в бѣтѣка*, *у хѣтѣ*, *з брѣтом*, *зі Львѣта*, *із сѣстрою*.

Ці зміни в назвуку по́яснюють ся тим, що слóва в рѣченю тѣсно піжуть ся з собóю. Як із *на-уѣтти* повстає *наѣтѣта*, із *на-ѣтѣ* — *наѣтѣ*, так сáмо із *та ужѣ* — *та-вжѣ*, із *я їду* — *я-їду*.

5. Голосівки без наголосу.

32. Пинше улéкшенé вимóви спочивáє в тiм, що в складáх без нáголосу чáсто вимовляють ся *e* і *o* мéньшим отвóром рóта нiж звичáйно і звучáть бiльше як *и* і *у* (гл. 3), н. пр. *менї* (*минї*), *хóчеш*, *яблoкo* (*яблукo*), *голóбка*, *до дóму*. Сéго не зазнáчуемо в письмi.

В дéяких разáх однáк ужé нáвiть пiше ся *у* замiсть *o*, н. пр. *дарувáти* (*дарóваний*), *маловáти* (*малóваний*), *пáрубок* (*робóта*).

33. Визвóкóвi безнáголоснi голосiвкi занiмили в дéяких разáх і лишiли по сóбi (як що попереднá шелестiвка даé ся м'ягчiти) лишé м'ягченé я́ко слiд, н. пр. *повiсь* (*повiсити*, порiв. *мiсi*, *мiсити*), *глянь* (*глянуги*, порiв. *крiкни*, *крiкнути*, *бубни*, *бубнити*, бо визвóк *-кнь*, *-бнь* неможлiвий), *учiть ся* (= *учiте ся*) . . ., *вiр* (*вiрити*, порiв. *варi*, *варiти*), *муч* (*мучити*, порiв. *учi*, *учiти*), *бав* (*бавити*, порiв. *ловi*, *ловiти*), *чисть* (*чистити*, порiв. *помiстi*, *помiстити*), *зáмiсть* (*замiсто*), *бéзмаль* (*безмáла*).

6. Опуст і вставка голосiвок.

34. З дéяких слiв і форм, що дóже чáсто в бéсiдi повертáють, і з дéяких слiв, що нав'язують ся до сусiдного слóва як складi без нáголосу, опускають ся взагалi нáвiть мéньшi або бiльшi чáсти цiлком (óпуст): *ще нiнi* (*ещé*), *щоб* (= *щобi*), *iри* (= *iрише*), *бiлли* (= *бiльше*), *мeньшi* (= *мéньше*), *лиш* (= *лише*), *нема* (= *не мáє*), *печiсь* (замiсть *печi ся*).

Навпакi вставляють ся *e* і *o* в слóвáх, щóб уможлiвити iх вимóву (встáвка): *сестёр* (*сестрá*), *сосон* = *сосен* (*сосна*), *оонь* або *оiень* (*оно*), *вiзол* (*вiзла*), *вiдьом* (*вiдьма*) . . .

Дéкотре *e* або *o*, що в подiбний спiсiб появляе ся межi двомá шелестiвкáми, лишé на óко встáвне, н. пр. *день* (*дня*), *вiдорвáти* (*вiд-рвáти*), *зо мною* (*з мною*); бо дiйсно повстáло такé *e* або *o* з дáвних голосiвóк *ь*, *ь*, котрi лиш тодi замiнили ся в *e*, *o*, колi вимовленé слiв або форм булóб за тяжкé, а зрештою затрáтили ся.

При вiдмiнюваню iменникiв зьявляе ся чáсто в одинóкiм вiдмiнку (а то у мóж. в 1-iм вiдм. óдн. I-ої і II-ої вiдмiни, у жéн. в 2-iм вiдм. мн. I-ої і II-ої вiдмiни) *e* або *o*, котрóго в дрóгих вiдмiнках не́ма, н. пр. *пес*, *пса*, *пáрубок*, *пáрубкa*, *кравець*, *кравцiя*, *сiтка*, *соток*, *земля*, *земель*. Чи такé *e* або *o* є в тих вiдмiнках

вставне, чи в другіх відмінках воно випущене, се показує докладна історія кожного слова.

7. Роззів.

Так само як задля вигідн часто обминаємо стрічу двох або кількох шелестівок, так обминаємо і безпосередню стрічу двох голосівок (рззів), ставляючи поміж них звук *в*, або *й*, н. пр. *дивіти* (*да-а-ти*), *розтавіти* (*та-а-ти*), *даю* (*да-у*), *нау́к* (= *нау́к*). Але рззів лишає ся в словах як *неозначений*, *чортобкий*, *пообідати*, *заадресувати* і т. д., бо обі часті слова свідомо відокремлюють ся, і в чужих словах як *о́бла*, *те́атр* (але *іде́я*).

Ще і таким способом оминає ся рззів, що обі сусідні голосівкі лúčать ся в двозвук, н. пр. *на-уча́ти* — *навча́ти*, *на-і́ти* — *наі́ти*, *чита́-и* (первісно *і*) — *чита́и*.

Таким самим способом, як отту́т показано, оминає ся стрічу голосівок поміж двомá словами в реченю. Відси пішло, що прийняв ся звича́й говори́ти, а та́кже і писати н. пр. *ву́ль* (*уу́ль*), *со́нь* (*со́нь*), *ву́лиця* (*уу́лиця*), *ві́рля* (колись *вура́*, *ору́*), *ві́д* = *во́*, *бу́стрия* (*бу́стрия*), *ору́х* (*ору́х*). Так повста́ло вже в найдавні́йших часа́х із назвукóвого *а*, *е* — *я*, *є*, н. пр. *ягня́* (*agnus*), *ябло́ко* (*Apfel*), *є* (*est*).

8. Перезвук іканє.

Українській мові пітомою є така переміна голосівок, що в богатьох словах *е* переходить на *ї* (*і*), а *о* на *і* (в назвуку на *ві*), скóро склад замикаєть ся шелестівкою. Така переміна називаєть ся *перезвук іканє*. Н. пр. *лі́д* (*ле́ду*), *ні́с* (*несла́*), *сі́л* (*село́*), *мі́д* (*ме́ду*), *ні́к* (*некла́*) . . . , *рі́к* (*ро́ку*), *мі́й* (*мо́я*), *ні́с* (*но́са*), *сі́ль* (*со́ли*), *ні́сь* (*но́си*), *ві́ця* (*ове́ць*), *ві́н* (*во́ні*) . . . Як бачимо, *мягчить* попередню шелестівку таке *і*, що вийшло з *є*, як що та шелестівка може *мягчити* ся, а *і* із *о* не *мягчить*. Дя́того ма́ємо з одні́го бо́ку *лі́д*, а́ле *мі́д*, а з дру́гого бо́ку *ні́с* (*но́са*), а́ле *ні́с* (*несла́*).

У ви́звуку слова́ вистарчає вже одна́ шелестівка, щоби́ склад був за́мкнений, в середі́ні слова́ при стрі́чі кілько́х шелестівок розді́люють ся шелестівкі́ межі обá складі́ так, як показано в ІЗ. Тим поясня́ть ся, чо́му ма́ємо *мі́ст*, а *мо́ста*. *Весті́ля* поясня́ть ся із здво́єня шелестівок перед *є*, *я*, *ю*, *ї* в дея́ких ра́зах: таким чи́ном повста́в за́мкнений склад, який спричині́в *перезвук іканє*. Порі́в. форми́, уживані́ звича́йно на Украї́ні *вєсті́лля*, *мєстє́вця*, *жєстє́лля*, і т. д.; здво́єне шелестівок відта́к дєвуди́ зні́кло, а́ле ви́кликаний

ним вже раз перезвук лишів ся, як от в словах *значінь, сотворінь, Знесінь, підіірє* і т. д.

В сліві *Бог* утверділо ся іканє тільки в деяких, зовсім народних виразах: *пáнбѣи, спасіѣи, помáиѣи, прѣѣи* . . ., áле кáжемо і *бог-дапрѣсти, бѣдѣи*. Звичáйно під впливом цѣркви занѣдбує ся в сѣм сліві іканє.

37. Пáвпло іканя не мáє сѣли:

1. над тѣми *е* і *о*, що повстáли із *к* і *ѣ* (гл. 34). Їх найчастѣйше пізнáти по тѣм, що воцї при відмінюваню випадають. Н. пр. *сон* (*снѣ*), *день* (*днѣ*), *мѣрти*, *мер* (*мрѣ*), *дѣрти*, *дѣрла* (*дрѣ*), *швець* (*шевѣцѣ*) . . ., *мох*, *горб*, *доц*, *кѣжднѣи*, *черв*, *смерть* . . ., *вовк*, *пѣвнѣи* . . .,

2. над такіми *е* і *о*, що тѣлько встáвлені для улѣкшеня вимѣви, н. пр. *вѣтер* (*вѣтрѣ*), *сестѣр* (*сестрѣ*), *вогѣнь*, *огѣнь* (*вогнѣ*), *сосѣн*, *сосѣи* (*сѣсна*) . . .,

3. в відмінкѣвих закінченях (6-го відм. одн.) -*ем*, -*ом*, бо і сї *е*, *о* повстáли з *к*, *ѣ*: *учѣтелем*, *пѣлем*, *сѣнцем*, *чѣловіком*, *дѣлом* . . .,

4. над такіми *е* і *о*, що стѣють в повногѣлосї (гл. 38), н. пр. *пѣрох*, *гѣлос*, *пѣред* . . .,

5. в чужїх словах: *арѣшт*, *нѣмер*, *дѣктор*, *сѣрок*, *телефѣн* . . ., áле вже тáкже *пѣп* (*пѣпá*), *пѣст* (*пѣстѣ*), *шрѣт* (*шрѣтѣ*).

Іканє доконáло ся против пáвила в *кѣлок*, *кѣнѣць* (замѣсть *конѣць*), *ластѣвѣк*, *камѣнѣць* . . . задля дрѣгих відмінкѣв *кѣлкá*, *кѣлѣом*, *кѣнѣем* . . ., де іканє мѣсіло доконáти ся.

Так сáмо против пáвила склáло ся іканє в словах з повногѣлосом *пѣрѣи*, *вѣрѣи* (*вѣрог*); взірцѣм до тѣго моглѣ послужѣти *рѣи*, *обѣрѣи*, *облѣи*, *батѣи*.

За те *о*, *е* не перезвѣчує ся в словах *зàпѣн*, *їстѣт*, *пѣрѣд*, *сѣхѣт*, *вѣчѣр* (2-нѣ відм. мн.) . . . задля їнѣших відмінкѣв *зàпѣна*, *зàпѣни* . . .

9. Деякі давні зміни звуковї.

38. Повногѣлос. Звичáйно гѣвѣрѣть ся у нас *пѣрох*, *гѣлос*, *пѣред*, *гѣловá*, *вологѣтѣи*, *хорѣнѣи* *Бѣже*, *зѣлото* . . ., áле чѣтѣ тáкже н. пр. побѣли йѣгѣ на *пѣрах*, сѣнѣвáти на ѣсьмѣи *гѣас*, *пѣрѣвѣчнѣи*, *пѣрѣвѣдѣтѣи*, прочитáти пѣтѣ *гѣáву*, *влогѣка*, *влогѣсть*, *влогѣснѣи*, *гѣрãнѣ* *Бѣже*, а в пѣснях народних ужѣвáєть ся попѣрѣ *зѣлото* тáкже і *злѣто*, в цѣрквѣ знов чѣсѣмо *злѣто*.

Усі ті ті форми як *зѣлото*, *зѣлѣно* і *зѣлѣно* зводять ся на **зѣлѣно* (порів. німец. Gold) і пояснюють ся отсім способом. Уже Праслов'янам вимѣва *ол* і *ор* перед шелестівкою, а так сáмо *ел* і *ер* перед шелестівкою робила трѣдности, бо вони любили тоді самі тільки отвѣрті, а не замкнені складі. Дялятого повстали сі різні форми, з яких відтак то одна, то друга, то трѣга в різних слов'янських мѣвах переважно приймá ся. В польській мѣві (а так сáмо в лужицько-сѣрбських мѣвах) прийв ся звичай, говорити *złoto*, *głowa*, *głos*, *włodać* (попри *władza*, *własność* і т. п.), *chronić*, *broda* і т. д. — перѣставка. В церковнослов'янським (а так же в болгарським, словінським, хорватсько-сѣрбським і чеським) загально приймá *злато*, *гласъ*, *владѣти*, *хранити*, *брѣда* і т. д. — перѣставка з зміною голосівки. В українській (а так сáмо в білоруській і російській) мѣві говорять *зѣлото*, *голѣві*, *голѣс*, *володѣти*, *хоронити*, *брѣдѣ* і т. д., все з двома голосівками намість одної, і се називáеть ся повно́голос.

Я, У з носових голосівок. Перед шелестівками замінило 39. ся в давних часах, вже у Праслов'ян, *ен*, *ем* на *л*, а *он*, *ом* на *ж* (порів. польське *ę*, *ą*), бо Праслов'яни не любили, як вже звісно, замкнених складів. Із *ен* і *ем* повстало в таким разі перед шелестівками, а так же у візвуку носовѣ *е*, *я*, а із *он*, *ом* носовѣ *о*, *у*. Відтак згодом носоватість сих звуків у вимѣві зникла, а лишило ся у нас чисте і йсне *я*, *у* (артикульоване тільки через рот). Так пояснює ся *я* в *проклятии* із *клен* (порів. *клену*) + *тии* (клаткъ), *рѣчати* із *чєн* (порів. *чєну*, *рѣчатию*) + *тии* (платкъ), *взяти* із *ккъзати* т. зн. *ккъзати* (порів. *вѣзати*), *жити*, *жѣла* із *жлатъ* (порів. *жити*, *жѣлі*) . . . , *пути* із *пони* + *то* (плато), порів. *отони*; *дути* із *длти*, т. зн. *дом* + *ти*, порів. *дути*, *дѣлати*. У нас отже с тепѣр двойке *я* (із *я* і *л*), двойке *у* (із *оу* і *ж*), і двойке *ю* (із *ю* і *ж*). Різницю поміж двойким *я* бачимо ще і сьогодні, порівнявши *вляти*, *пять*, *мясо* з *вѣдѣла*, *кѣпѣля*, *зѣмая*. В першім разі *я* є *л* і дялятого нема вставного *л*.

Тільки в однім разі, а то в відмінковім закінченю м'яких пнів (т. зн. *ноу*) *ж* замінило ся відтак у нас в *к* — *ї* (*і*). Се стало ся в 4-ім відм. мн. мужеських іменників (*мисли*, *кори*), в 2-ім відм. одн. і в 1-ім і 4-ім відм. мн. жѣнських іменників (*жѣлі*, *рѣжі*).

Давні голосівки ѣ, ѡ. Давні голосівки *ѣ*, *ѡ* (гл. 22, 30) 40. заїмали і вивали, як слово можна було без них вимовити, або перейшли в *о* і *а* (гл. 34). Коли в яким слові наїшло ся більше

тих голосівок, то лиш кожда дру́га могла ви́пасти; випадала́ отже пра́вильно кінцева́ і тре́тя від кінця́, н. пр. *швець, швиця́* (порів. церковнослов. *швъць, швъца*). Хоть в слóві *швець* стоїть і тепер на кінці *ь*, то се *ь* стоїть тут тільки для означеня м'ягченя, бо як *ь* випадало, то змягчи́ло шелестівку перед собою, а змягчену шелестівку відріжняємо від твердби́ знаком *ь*.

В закінченнях прикметників муж. рóду, а так са́мо в закінченю 2-го відм. деяких іменників і 6-го відм. одн. жен. іменників шелестівково́ї відміни подібуємо *-ий, -ию*, н. пр. *молоді́й, люді́й, двері́й, частію*. Се *и* перед *й, ю* (*йу*) виводить ся із *ъ* або *ь*, яке перед *й* му́сило продовжити ся.

41. **Звук ї, і.** Знаємо вже, що в українській мові повстає *ї, і* із *е, о* (гл. 36). Маємо однак ще і таке *ї, і*, що є собі осібною, незмінною голосівкою, н. пр. *тіло, сїно, ціна, віра, міра, ріка, вітер, відіти, теріти, грамоті́й, бабі́й* . . . Се *ї* або *і* вийшло із давньої голосівки *к*. Вонó завсіди м'ягчи́ло і м'ягчи́ть поперс́дну шелестівку, як що вона́ давала ся змягчи́ти; тільки по таких шелестівка́х, що зóвсім не дають ся м'ягчи́ти, стає *к* прóстим *і*. Для того́ *тіло*, але́ *віра*.

Вонó не завсіди вимовля́ло ся так, як тепер. Через порівнане з і́ншими слов'янськими мо́вами доходи́мо до того́, що коли́сь означало́ *к* тільки, що двóзвук *іе*. По *й* і по *и, ю*, які в наслідок м'ягченя повста́ли із *к, г*, сей двóзвук, коли́ на нім ще до того́ спочивав на́голос, розшири́в ся в двóзвук *іа, і* зли́ло ся відтак з *й* і м'ягкім *и, ю*, і так повста́ли фо́рми *стояти* (*стой + ѣти*), *крича́ти* (*крик + ѣти*), *лежа́ти* (*лег + ѣти*), *обича́й* (*об-вык + ѣи*), *печа́ль* (*пек + ѣль*).

42. **Звук и.** Коли порівня́ємо слова́ *дячі́ха* (*дяк*) і *Туркі́ня* (*Ту́рок*), *богі́ня* (*бог*), *дружі́на* (*друг*), то бачимо ту ріжні́цю, що раз *к, г* перед *и* м'ягчи́ть ся, а дру́гий раз ні. Се походить відси, що в перші́м разі́ *и* бу́ло коли́сь *і* (писа́ло ся *и*), а в дру́гим разі́ *и* бу́ло коли́сь *к*, перед я́ким ні́коли не м'ягчи́ли ся шелестівкі. Зго́дом об'а́ сї зву́ки *и* і *к* зли́ли ся до кúпи і тепер нема́ між ні́ми в українській мові́ ні́якої ріжні́ці. У нас одна́ково звучать *ні́ти, пишати, сі́ла, посла́ти*, але в по́льській і росі́йській мові́ є ріжні́ця: *рі́с, пу́тає, сі́ла, посу́лає* — по росі́йськи: *сила, посыла́ть*. Одна́к по *й* заде́ржало *и* ще й до́си свій да́вний звук *і*, н. пр. *до́їти* (*дой - ити*), *кра́йна* (*край + ина*), *бо́йце* (*бой + ице*).

43. **Перезвук словотворний.** При твóреню іменників з ко́рінів або з ді́слів і при твóреню ді́слів наворотóвих бачимо пра́стару

переміну голосівок. Ся переміна сполучена завсіди з наросткованем (хоть наростка деколи вже і не відко) і з переиначенем значіння. Через те, що вона відбуває ся при твореню слів, називаємо її перезвук словотвірний. Так бачимо, що стоять супроти себе отсі голосівкі:

е—о: *везти* — *вóза* (віз); *вести* — *вовóди*, *водити*; *жені* (жніти) — *розін*, *юнїти*; *пасти* — *плóта*; *мерзнути* — *морóз*.

е—ї (і): *заплеті* — *заплітáю*; *заметі* — *замітáю*; *брехати* — *набрéхувати*; *летіти* — *літáти*; *чекати* — *очікувати*;
Се *ї (і)* було колись **ѣ** (гл. 41).

Після таких взірців так же: *зберу* — *збірáю*.

е—и: *зберу* — *збирáю*; *мерти* — *умирáти*; *клені* — *проклинáю*; *жну* (жениці) — *обжениáю*; *иреміти* — *ирімáти*; *мерти* — *розтирáти*.

е,ї(і)—а: *иресті* — *ираблї*; *перелзти* — *лáзи*, *перелазити*; *сїсти*, *селó* — *сад*, *садити*; *рїзати* — *óбраз*.

Се *ї (і)* було колись **ѣ**.

и—ї (і): *світити* — *свѣтло*, *свѣтити*; *цвісти* — *цвѣт*; *ліпнути* — *ліпнѣти*; *вісити* — *повісити*; *міго* — *потїла*; *відіти* — *відати*.

Се *ї (і)* було так же колись **ѣ**.

и—ой: *біти* — *бóю* (бію); *віти* — *повóю* (повію); *ніти* — *наній*, *напóювати*; *ніти* — *ній*, *ноїти*.

(о)—и: *звати* (*зові*) — *називáти*; *дму* — *дїмаю*; *намі* — *нацинáю*; *рвати* — *розривáти*; *сїти* — *висисáти*; *віслє* — *висилáв*; *післи*, *пóсли* (*пóсол*) — *посилáю*; *спіти*, *спу* (*сои*) — *висиплáти ся*.

Тут *о*, де його відко, є лиш заступником давнього звуку **ѣ**, якé зрештою вивало, а *и* повстало з **ы** (гл. 40, 42).

(о)—у: *тхїр*, *тхїнути*, *здохнути* — *дух*, *стухлий*; *сгнати*, *сгнати* — *сухий*.

Тут *о*, де його показуєть ся, заступає так же **ѣ**.

и—ов: *рїти* — *рвó* (*рїв*); *крїти* — *покрóва*.

Се *и* відповідáє давньому **ы** (гл. 42).

и—ав (ва): *слїти* — *слáва*; *кїснути* — *квас*.

І се *и* відповідáє так же давньому **ы**.

о—а: *поможу* — *помáю*; *скочити* — *скакати*; *іонити* ся — *ганя* ся; *догарїти* — *догарáти*; *вітáю* — *танáю*; *мачїти* — *мачáти*; *кочїти* — *кочáти*.

я—у: *язати* — *вўзол*; *тянїти* — *тунїй*; *вўрєстї* — *трус* (*землї*), *трусїти*; *рєстїти* — *пўно*.

Сї *я і у* були колись носовими голосівками **я і ж** (гл. 39).

10. Деякі подробиці.

44. **Переставка звуків і складів.** Рідко коли переставляють ся звуки і складі в сліві, н. пр. *ведмідь* (зам. *медвідь*), *намісто* (зам. *моністо*), *бондар* (зам. *боднар*), *колонні* (зам. *коноплі*).

Милозвучність. Голосівка першого складу часом вирівнується з голосівкою наступного складу: *багатий* (*богатий*), *гарячий* (*горячий*), *монастир* (*монастір*).

ЧАСТЬ ДРУГА.

А. СЛОВОТВОРЕНЄ.

Части мови і їх поділ.

Всі слова мови гуртують ся після того, що вони означають, або до чого служать. З огляду на се слова розпадають ся на девять гуртів і се є т. зв. части мови: 45.

1. іменики, се назви осіб або річий, т. зн. такі слова, котрими іменують ся особи або річи;

2. прикметники, що виражають прикмети особи або річи;

3. заіменики, що самі не іменують особи або річи, але вказують на них і таким чином стоять замість імен;

4. числівники, що виражають число осіб або річий або служать для інших числових понять;

— сі чотири части мови називають ся іменá —

5. дієслова, що виражають чинність або стан якоїсь особи або річи;

6. прислівники, що означують час, місце, ступень, причину, спосіб і інші обставини, серед яких щось є або діє ся;

7. приіменики, що поставлені перед іменами (і перед прислівниками) вказують, в яким стосунку до чогось щось є або діє ся;

8. зв'язники, що л'ють слова або цілі мисли;

9. оклики, що ними властиво не висказуємо мисли, а тільки корótко виявляємо чуť.

II. пр. 1. *В тім домі мешкає чоловік і жінка; у них є двоє дітей. Івán і Марійка, а на господарстві корови, пєс і кури.* —

2. *Добрий слуга дорогій.* — 3. *Він і моя сестра ходять до сеї школи.* — 4. *Третій із них пяти бачив се нині дїм.* — 5. *Він лежить і хоче спати.* — 6. *Завтра раненько будемо там дуже*

добре бавити ся. — 7. Над рікою коло церкви вібудуємо ще перед зимою школу. — 8. Не їдже нічого або дуже мало, коли ти не здоров. — 9. Ого! Ба! ¹⁾.

46. Розрізняємо чотири осібні групи іменників:

1. іменá власні, то є такі іменá, що ними іменують ся поодинокі особи або річи, н. пр. *Петро́, Васи́ліна, Шаши́евич, Київ, Галичи́на, Карпа́ти, Дністе́р*, (товариство) *Просві́та*,

2. іменá ґатункові, то є іменá, що ними іменує ся однаково всяка особа або річ одного і того самого ґатунку, н. пр. *швець, чоловік, пес, місто, край, гора, ріка, кінь, цобіт*,

3. іменá збірні, т. зн. іменá, що ними іменує ся збір осіб або річий, котрі поодинокю не можна назвати тим самим словом, н. пр. *військо, товпа, череда, ліс, куна*,

4. іменá матерії, т. зн. іменá таких річий, що всяка їх частина іменує ся тим самим словом, н. пр. *золото, лід, вода, віздух*.

Быває і такє, що якєсь слово із своєї первісної групи переступає в іньшу групу. Так пр. *нідкава, лобода, сонта, чернець, когут, курка, каплун*, можуть стаіти іменами власними, а знов імя власне *Карст* уживає ся также як імя ґатункове (*Части́на полудне́вих Альп ста́ла карстом*); *Швед, Турок* набирає значіня збірного імя в виразах *воювати з Шве́дом, з Турком*.

47. Заіменники ділять ся на сім груп:

1. заіменники особові, що заступають іменá осіб: *я, ти, він*;

2. заіменник зворотний заступає імя підмету в тім разі, коли вонó в реченю стає своїм власним предметом або взагалі попадає в іньші стосунки до себе самого: *ся*,

3. заіменники присвобійні заступають 2-ий відм. імени властителя: *мій, твій, свій, наш, ваш, свій (їхній)*,

4. заіменники указові вказують на особу або річ: *той, сей, такий*...

¹⁾ В деяких разях поділ на части мови не дасть ся лєгко перевести. Так заіменники неозначені *богато, всі, дєхто*... можнаб уважати числівниками. Деякі прислівники сполучують ся з певними відмінками, н. пр. *здвоєж і попереж* — *здвоєж ріки, плота*... Так само стають прислівники злучниками, н. пр. *потім* (гл. 245, 1), *скоро*, а применники стають часом прислівниками, н. пр. *з, зо, із*, (*зо двайцять корон* = око́ло, мєньше бїльше 20 корон; *от він вам прислєв щось із тислєчу книжок*; *бїду тєм з годїну*; *тут є зо два кірці жїта*; *єже тбму є зо дві недїлі*). І перєчку не годї назвати прбосто прислівником, бо вонá не вказує на ніякі такі обставини, серед яких щось є або дїє ся.

5. заіменники пита́йні, що німи пита́ємо ся за особою або річю: *хто, що, котрій, чий* . . .

6. заіменники відно́сні заступа́ють імя́ названої вже особи або річи так, щобі́ до того́ навиза́ти нову́ підрядну га́дку: *хто, що, котрій, чий* . . .

7. заіменники неознача́ені заступа́ють імя́ докля́дно неознача́еної особи або річи: *весь, хтобу́дь, де́хто, хто́сь, що́сь* . . .

Числі́вники ді́лимо на головні, що показу́ють число́ (кілько є) осіб або річий, н. пр. *один, два, сто, обі́*, збі́рні, що показу́ють, кілько є осіб або річий при кúпí: *дво́є, че́тверо, дві́надцятеро*, і порядко́ві, що показу́ють місце яко́їсь особи або річи в ряді: *перший, дру́гий, третій* і т. д.

Чи́нності, поді́ї або стан мо́жемо, добира́ючи до того́ відно́вдне ді́слово, ви́разити так, що вони́ дохо́дять до яко́гось кінця́ або скúтку, або нава́жують ся до того́ дійти́; ді́слово, яко́го в тім ра́зі ужива́ємо, назива́є ся докóнане. Інші́ ді́слова не зда́тні, вка́зувати на такий кінець або скúток, і назива́ють ся протé недокóнані; вони́ виража́ють, що озна́чені ді́сломом чи́нності поді́ї або стан в якійсь одній хви́лі (однім протя́гом) відбу́вають ся, трива́ють, або що вони́ (наворота́ми) повто́ряють ся; після́ того́ між недокóнаними ді́словами розрі́жнюємо протя́гові і наворотóві ді́слова. Отсі́ га́дки ма́ють наглядно показáти, що є ді́слова 1. недокóнані, а) протя́гові, б) наворотóві, а що 2. докóнані:

1. а) **везти**, б) **возити**, 2. **звезти**: *Де те́пер Іва́н? Везе́ є́но юсти́нцем. — Що́ робить ні́нї Іва́н? Во́зить є́но. — Як за́везе́ є́но, пі́де о́рати.*

1. а) **летіти**, б) **літати**, 2. **полетіти**: *Там ле́тять ку́ля. — Лі́таки лі́тають ве́чером. — Ува́жай, бо пі́лка полеті́ть у ві́кно.*

Де́які ді́слова призначе́ні немóв на те, щоб іншим ді́словам бу́ти на услу́ги. В *буду́ читáти* лишé *читáти* виража́є чи́нність, а *буду́* показу́є, що чи́нність чита́ня паде́ в буду́чість; таке́ самé ба́чимо в *читáти му́*. І в *читáв би* лишé *чита́в* виража́є чи́нність, а що́ йно *би* (да́вна ді́словна фо́рма під *бу́ти*) показу́є, що ся чи́нність не ді́єна, а лишé можли́ва або поду́мана. Такі́ ді́слова назива́ють ся помі́чні.

Поді́бно сто́ять іншим ді́словам на услу́гах такі́ ді́слова, як *готі́ти, мо́чі, му́жти, мо́ти, ста́ти, по́вїсти* . . . В *по́вїли пла́кати* лишé *пла́кати* означа́є чи́нність, а сло́вом *по́вїли* зазнача́ємо блі́зші обста́вини, коли́, як і т. п. чи́нність пла́каня по́чала́ ся. Такі́ ді́слова назива́ють ся спосо́бові.

50. Прислівники ділять ся з огляду на їх значіне 1. на прислівники місця, н. пр. *дома, ніде*; 2. часу, н. пр. *завтра, потім, рано*; 3. способу, н. пр. *даремно, нішки*; 4. ступня і міри, н. пр. *навіть, дуже, трохи, тільки*; 5. причини, н. пр. *длятого, отже* і т. д.

Окрім того бувають одні указові, інші питаїні, інші знов відносні, а інші нарешті неозначені, н. пр. *тут, тепер, так, де, коли, як, дець, колись, якось* (гл. 172, 174, 176, 180).

Пень і закінчене.

51. Іменá і дієслова дають ся відмінювати, т. зп. вони приймають різні закінчення, щоб ними виразити різні стосунки (гл. 105, 188—193), н. пр. *ученик читає — ученики читають, учениця читала — учениці читали*. Треба протé розрізняти пень і закінчене: *ученик-и, чита-є, чита-ють, читал-и...*

Пень є тотá часть слова, що є основою всяких егó форм ¹⁾.

Відкля́ беруть ся пні і як їх уживаємо до твореня нових слів, сего учить наука словотвореня; а як відмінні слова при своїм уживаню як до потреби відмінюють ся, се є предметом науки відмінюваня.

Слова питомі і чужі.

52. Найбільша часть слів української мови є від непамятних часів єї власностию, одідиченою з праслов'янської мови (слова питомі), н. пр. *а, і, на, ти, три, Бог, вода, но́а, спáти, нáни, сестра́, ві́дти, чолові́к, просі́ти, дви́гнути, дарува́ти...* Деякі слова Українці переймали з інших мов; та всеж в українській мові чужих слів меньше ніж в сусідних мовах.

53. Чужі слова переймають ся при різних нагодах; так Українці:

1. приймали обряд від грецької церкви, відси взяли ся у нас грецькі і церковно-слов'янські слова, н. пр. *амлі́я, а́мїнь, а́нгел, апо́стол, а́ртос, Васи́лій, владі́ка, воскресну́ти, дяк, евангелі́є, єписко́п, катехі́т, ле́пта, монасти́р, пара́фія, піп, піст, скарбо́на, сотвори́ти, спасе́ніє, хрест, це́рква*;

¹⁾ Розрізняти пень і закінчене не так легко; бож буває і так, що неоднó закінчене лише причислити до пня. При практичній науці найліше угажати за пень сю часть слова, котра не зміняє ся. Зрештою буває, що і пні при відмінюваню змінюють ся, н. пр. *овес — о́вса, о́вса (овса-а) — о́всь, дж-ти — о́м-у...*

з німецького через польське до української мови, н. пр. *орчик*, або

з латинського через польське, н. пр. *аркуш*, *фундуш*,

з французького через польське, н. пр. *трибушон*,

з грецького через німецьке а відси через польське, н. пр. *антика*,

з німецького через чеське а відси через польське, н. пр. *єдвáb*,

з грецького через церковно-словянське, н. пр. *ангел*, *лента*,

з італійського через церковно-словянське, н. пр. *вино*

з єврейського через грецьке а відси через церковно-словянське, н. пр. *амінь*, *скарбона*,

з латинського через німецьке а відси через церковно-словянське, н. пр. *ніп*, *ніст*,

з латинського через німецьке, як *адвокат*, *крéйда*,

з італійського через віденське, як *инасáт*,

з німецького через італійське, а відси знов через німецьке, як *бáнда*...

56. Не чужі, але після чужих взірців утворені є н. пр. отсі слова: *краснопись* (каліграфія), *живописець* (грец. ζωγράφος).

Корінь.

57. Із своїх пітомих, а також із чужих слів творять ся нові слова; і між найстаршими українськими словами є багато таких, що вже утворені з простіших складових частин. Так слово *дарувати* містить:

1. закінчене *-ти* (як *просіти*, *двинути*, *пáсти* ...),

2. *-(в)а-*, що появляє ся перед сим закінченням також і в інших словах, як *давати* (*дар*), *брати* (*беру*), *писати* (*пишу*),

3. *-у-*, котрим творить ся багато нових дієслів з іменників і з інших слів, як *вірувати* із слова *віра*, *телеграфувати* із *телеграф*,

4. *-р*, котрим з дієсловного пня *да* (*дати*) утворений іменник *дар*, як н. пр. також із пня *ни-* (*ніти*) іменник *тур*,

5. *да-*, первісник мови, котрій уже не дає ся дáльше розложити, і від котрого пішла ціла отся родина слів:

да-: *дати, відати, від-, до-, на-, по-, про-, роз-, удати, давати, ви-, до-, з-, на-, при-, про-, роз-, у-, пороздавати, віданє, додіванє, продавець, данє, діток, до-, за-, по-, придіток, дїтель, здітний, діча, задача, дічка, дар, даріти, дарувати, по-, роздарувати, роздарювати, даром, дармо, надармо, дарємно, дарємний, дармоїд, дарунок, подарунок . . .*

Поєдінчий складинок *да-*, що є основою всіх цих слів, називає ся *кóрінь*. Інші *кóрині* є н. пр.:

ста-: *стати, стáнути, вістати, в-, ді-, зі-, на-, о-, перс-, при-, роз- ся, пов-, позістати, ставати, ви-, від-, ді-, зі-, на-, о-, при-, роз- ся, уставити, стілий, нестілий, усталити, усталєнє, стан, ненастінний, становити, по-, установити, поустановляти, обстано́ва, устано́ва, становище, остáнок, перестáнок, прїстань, ста́до, ста́дник, став, ставі́к, ставі́чок, суетів, зістав, підстави, постіва, устави, стівка, зіставка, обставина, ставити, віставити, до-, по-, пред-, при-, устави, ставляти, в-, від-, до-, уставляти, стівленє, уствіленє, уствілюванє, стіток, о-, до-, недостіток, достатічний, постать, стііня, стояти, перс-, постіяти, достіийний, достіийник, достіийнєство, постіийний, стіийність, стіило . . .*

сед-: *сїсти (сяду), в-, по-, зсїсти ся, сїдати, о-, посїдати, посїданє, посїдатель, сїдло, сїдити, сїдало, село, селський, селянин, осїля, поселити, присїлок, сїбїти, вісїдити, за-, посїдити, ви-, засїджувати, сїдїга, сїдень, сїдїма, сусїд, сусїда, сусїдка, сад, саді́к, саді́чок, садіти, саджати, пересаджувати, осїда, посїда, досїда, садовїна, сїдівнік, сїджа . . .*

мог-: *мочі, з-, перс-, по-, стомочі, знє- ся, знє-, рознемочі ся, підмо́га, мо́тá, мо́же, вельмо́жа, мо́жний, мо́жна, мо́жність, мо́жливий, неможлівий, мо́жлівість, умо́жлівити, по́міч, кє́міч, памі́чний, кє́мічний, помі́чник, помі́чниця, ви-, до- ся, з-, перс-, по-, допомаїти, знємаїти, вмáчанє, змáчанє, памі́яч . . .*

би-: *біти, за-, прє-, роз-, убїти, битє, бич, бітва, за-, роз-, убївїти, розбївї́ака, розбївї́аство, бії, побїї, біїка, бєвїїї, бєвїїще, побєвїїще, бєїкїї, бєїще, біяк, забїяка, розбїїїник, убїїство . . .*

Кóрінь мо́же заразо́м б́ути пнем слóва, н. пр. **да-**: *дати, дам, дав, даний, дай . . .* **ста-**: *стати, став, ставши . . .* **пас-**: *пáсти, пасу, пас . . .*

Та зрєштою порів. замітку в 51 (нотка).

Понайбільше пень слів виводить ся що йно з коріння через додатки та через зміну голосівок, н. пр.:

да: 1. дар-: дар, дари, -ів...	сед-: 1. се(д)л: село, села, селах...
2. дару-: дарую, -емо, -й...	2. сід-: сісти, сів...
3. дарува-: дарувати, -ав...	3. сідла-: сідлати, -ав, -ай...
4. дарун(о)к-: дарунок, -нку...	4. сусід-: сусід, -а, -ови...
5. подарун(о)к-: подарунок, -нку...	5. сусід(о)к-: сусідка, сусідок...

Наростки, приставки, зложене.

59. Нові слова творять ся із старіх, наколі

1. на старім пні наростуть ззаду на́ростки, причім змінює ся де́коли корінна́ голосівка (гл. 43), н. пр. *хлоп* — *хлопець*, *хлопчик*, *хлопчина*, *хлопчинка*, *хлопиче*, *хлопчице*, *хлопеський*; *ба́ба* — *ба́бка*, *бабу́ня*, *бабу́ся*, *бабу́сенька*, *бабиче*, *бабій*, *ба́бин*, *бабеський*; *леті́ти* — *літа́ти*,

2. до старо́го пня приста́вимо зпереду́ прі́ставки, н. пр. *ста́ти*: *в-*, *на-*, *приста́ти*, або

3. два старі пні зложать ся в одін новій, н. пр. *вели́к-день*, *листопа́д*¹⁾.

I. Наростки.

60. В українській мові маємо багато розмаїтих на́ростків. Вони становлять творчу силу мови: а саме через такі загально зрозумілі додатки ззаду до готових вже слів творимо із сих слів нові слова, що дістають таким чином зовсім інші, відмінні від старіх слів значіня, але все такі мають з ними якусь звязь; відтак служать на́ростки та́кже і на те, абі в понятях, виражених старіми словами, зазначаувати ріжні відтінки і зміни. Приглянувши ся з близька словам утвореним якимнебұдь на́ростком, можемо зміркувати, в яким на́прямі на́росток змінює або відтінює значіне первісного слова або пня. Одні на́ростки служать на те, абі з дієслова або дієсловного пня утворіти іменник, що означає ділане (*биті́е*, *додáване*, *друковáне* . . .), або імй діяча (*косáр*, *женець*, *орáч* . . .); інші знов на те, абі зазначіти похóджене від ко́гось, від чо́гось,

¹⁾ З причини, що найбільша часть пріставок е собі словами для себе, то про границі між пріставкованем а зложенем слів можна ріжно думати; в практиці се не має ваги.

із якбось місцевости (*попівич* = син попа, *царівич* = син царя, *Київлянин* = родом з Києва, *Желехівський* = родом із Желєхова), абі вказати на те, чим щось робить ся (*білийо, крило...*), абі означити якусь прикмету (*мокрый, червоний, волохатий, багнестий, гіркий...*), інші знов на те, абі поглубити або здрибнити якесь понятє (*каменюка, коняка, дідиче, величєнний, довжєзний... візок, голубчик, лічко, млиночок, джешечка, батечко, сєрдєнько, голубонька, Антоєв, Петруєв, цєрковця, виниє, віконце, малєнький, малєсєнький, малєський...*), або абі степенувати прикметниковє понятє (*вищий, лєкший, сильтїйший...*) і т. д.

Якє значїне має кождий поодинокий на́росток, се каже Українцєви живє чутє мови ¹⁾).

Дєякі на́ростки українська мо́ва зложїла собі згòдом із двох нєрвісно окрємих на́ростків (*-те, -анє, -ованє, -очок, -очка, -очко, -ечка, -ечко, -енька, -ятко, -арня, -альня, -ович, -аний, -ований...*), так що не відчуває ся вже бїльше двох рїзних на́ростків і уживає їх мо́ва тепєр як поєдїнчих на́ростків для творєня новїх слїв.

Найчастїйше уживають ся отєї на́ростки :

Для творєня іменників:

61.

1. Назви дїячїв. З дїєслòвних пнїв:

- тель: *учїтель, прїятель, писатєль...*
- (е)ць: *жєнець, швєць, кравєць, купєць...*
- ч, -ач: *брак, ткач, грам, слухач, помаїч...*
- ар, -яр: *голяр, пєкар, токар...*
- ак, -як: *стївак, пїяк, бїяк, рїзак...*
- ун: *свистун, бїгун, брєсєун...*
- аль, -алья: *коваль, швїля, прїля...*

¹⁾ В богато словях української мови є такі на́ростки, що живє чутє для них у нас зовсім затратило ся. Такими на́ростками новї слова вже бїльше не творять ся. Н. пр.:

-ъ, -а, -о: *єрїм, цвєт, єрїб, мєл, морєл, брєт, нєт, бїт...*; *рука, тєлє. Мїна, мїуєн...*; *чїлї, мїлєл, молот...*; -їь, -їа, -їє: *зїлїл, нїлч...*; *кєлїмїжє, оушїл, кїлїл...*; *пїлє, зїлєс...*; -ь: *єлє, мїлє, рїч, мїл...*; -гь, -га, -го: *єтєр, мїрє, рєбрє...*; -мен: *їмїл, тїмїл, вїмїл...*; -ьта, -ьто: *пїьмїл, пїєсїл, бїлїмїл...*; -то: *пїтїл, зїлїтїл, зїлїтїл...*; -пь, -спь, -зпь: *єрїстїлє, пїєтїл, вїлїзїл...*; -ьнїє: *єлєнє, сєрїєнє, мїлїєнє...*; -ть: *нїлїєтїл, єлєрїєтїл, єлєч, нїєтїл...*; -ьда: *крїєтїл, крїєтїл...*; -ьба, -оба: *єрїєбїл, зїлїбїл, бєрїєтїл, зїлїє...*; -тва: *молїєтїл, брїєтїл...* і т. д.

Значїне слїв згòдом чїсто змінїєть ся, дїятого і на́ростки нєрїдї трїтїть свїє пєрвїєне значїне.

2. Назви осіб після якоїсь прикмети (з прикметників і дієприкметників):

- ик, -иця: *ученик, учениця, грішник, грішниця...*
- (е)ць, -иця: *чернець, черниця, сліпéць...*
- ак, -як: *простак, голяк, свояк...*
- яга: *бідняга, добряга...*

3. Назви робітників після зна́ряду або предмету роботи (з іменників):

- ар, -яр: *весляр, столяр, гончар, косар, вівчар, шкляр, сідляр...*

4. Назви осіб після принале́жності до краю, народу, ста́ну (від іменників):

- ин: *Русин, Болгарин...*; -янин (-анин): *Римлянин, Києвлянин, міщанин, селянин...*
- ян: *Римляни, міщани, селяни...*
- (е)ць: *Австрієць, Італієць, Коломієць...*

5. Назви осіб або зв'я́рят після принале́жності до яко́гось ро́ду (від іменників):

- ич: *паніч, дідич, Кузьмич...*; -ович, -евич: *попівич, царевич, Максимович...*
- енко: *боднарénко, Кравчénко, Шевчénко, Нау́менко, Основя́нénко...*
- івна: *попівна, Поповичівна...*
- юк: *Павлю́к, Данилю́к...* -чук: *міщанчу́к, Мельничу́к, Васи́линчу́к...*
- я(т): *гуся́, курча́, кізля́...*
- ятко: *ку́рятко, кача́тко...*

6. Назви самці́в (від іменників):

- ак: *гуся́к, лоши́к...*

7. Назви жіно́к, самі́ць (від іменників):

- иця: *царі́ця, вовчи́ця, лиси́ця, сами́ця...*
- иня: *бои́ня, Турки́ня, княги́ня, Ні́мкиня...*
- иха: *дячи́ха, ковали́ха, Васи́лиха...*
- ова, -ева: *брато́ва, коро́лева, Петро́вичева...*
- ка: *голу́бка, ку́рка, гу́ска, Болы́рка...*

8. Назви знарядів, предметів до якоїсь роботи
(від дієслів):

- ло, -сло: *рало, міло, шило, крило, ріло, зрєбло, біліло, чорніло, вєсло, місло...*
-иво: *крєєиво, паливо, прядиво...*

9. Назви місця, де щось діється або є (звичайно
від іменників):

- исько, -ище: *білисько, -ище, ноїище, пожарище, житнисько...*
-ня, -зня: *робітня, цегальня, кузня...*, -арня: *прачкарня, книжарня...*, -альня: *спальня, їдальня, копальня, читальня...*, -івня: *возівня, лєдівня...*

10. Здрібнілі і неслівні назви (від іменників):

- к, -ка, -ко ¹⁾: *візок, гачок...*, *татко, Грицько...*, *річка, книжка...*, *лічко, бочко...*, -очок, -очка, -очко: *листочок, млиночок...*, *голівочка, яїдочка...*, *ніздочко, дїточкі...*, -ечок, -ечка, -ечко: *бережечок...*, *батечко...*, *душечка...*, *явчкó...*, -ичок: *кóничок...*, -ичка: *водичка, сестричка...*, -енька, -їнка, -енько, -ейко: *батенько...*, *керниченька...*, *матїнка, сїрдїнько, -ейко...*, -онько, -ойко, -онька: *соколóнько, айсоїко, рїбонька...*; -ятко, -яточко: *поросятко, порюсяточко...*, -иченько, -иченька: *кониченько, травиченька...*, -инка: *хатїнка, сорочїнка...*
-ик: *вóлик, дощик, коник...*, -чик: *воробчик, голубчик...*
-(е)ць, -ця, -це: *камінєць, цєрковця, віконице, колїєцє...*
-ина: *дївчина, хатїна...*
-уня: *бабуня, мамуня...*
-я(т): *санчата, оцєнята...*
-сь, -ся: *Антóсь, Івась...*, *Кася...*
-усь, -уся: *Петрусь, бабуся, Маруся...*

11. Збільшені і грубі слова (попайбільше від іменників):

- исько, -ище: *банисько, -ище, хлопчисько, -ище, дївчище...*
-ака, -яка; *рубáка, забяка, коняка...*

¹⁾ Ті наростки звучали колись (доки ще жили ь і ь як голосівки): -ъкъ, -ька, -ько, або -ькъ, -ька, -ько. Дялѳго то нерáз бачимо зм'ягчену шестєстївку перед давнїм ь, н. пр. *ручка* із *рукыка*, *книжка* із *книжыка*, *плужок* із *плужык*. Голосівка о в *плужок*, а так сáмо в *ручок*, *книжок* і т. н. повстала через аналѳію до *візок*, *житок*...

- юк, -юка: віслюк, гадюка, каменяка...
- уга, -юга: злюдога, хапуга, козарлюга...
- ач: бородач, носач...
- уля: роцуля, дівуля...
- ло: балакало, цуркало, міняйло, опудало...

12. Назви чінности, події, стану і їх добутків (звичайно від дієприкметників ст. предм.):

- те: житє, прокляте..., -ене, -іне: візволєне, сотворіне..., -анє: читанє, писанє..., -уванє, -ованє: віруванє, друкованє...
- іт (-оту): клєкіт, тупіт, шєпіт...
- ина: тканіна, біганіна..., закладіни, оглядіни...
- (о)к: початок, достаток...
- ун(о)к: рахунок, подарунок...

13. Назви прикмет (від прикметників і іменників):

- ина: глубина, величина...
- ота, -ета: висота, доброта, дорожнєта, сухоти...
- ість (-ости): старість, молодість, злість..., -ощі: хитрощі, гордощі...
- ство: богаїтво, братєрство...

14. Назви збірні (від іменників):

- є: лістє, волосє, каміне, вєстє, камінючка...
- ина, -изна: бучіна, бараніна, білізна...
- ство: лицарство, товариство...
- иво: мясіво, печіво...
- єро: пятаєро, сємеро...

15. Назви поодиноких осіб або річий після матерії або прикмети:

- (о)к: білок, жовток..., хвалько, забудько..., дїйка, двїйка...
- ник: годинник, курнік...
- ина, -изна: людїна, горошїна, новїзна, Галичинна, хрестїни...
- иня: пустїня, сьвятїня...
- иця: вязніця, сьвітліця, ірчіця, нोजиці...
- ух: кожух, макух...

16. Наросткованє приіменникового виразу для творєня новїх слів: піднебїне, підїре, безголов(а)є, понедїлок, недолїдок...

Для твореня прикметників:

62.

1. Присвобні прикметники (від іменників):

- ів, -овий, -їв, -евий: *брів, ковалів, бурків, краків . . .*, -овний, -евний: *духовний, дурнівний . . .*
- ин: *мамин, бабин, Савчин . . .*
- ий: *чоловічий, божий, овечий, жіночий, тусячий . . .*, -ячий: *коробячий, дитинячий . . .*
- ський: *нісирський, австрійський, мертвецький . . .*

2. Прикмети після матерії (від іменників):

- яний: *дерев'яний, мідяний, каністяний, солоняний . . .*
- овий, -евий: *паперовий, шовковий, перловий, цинковий, перкалевий, сталевий . . .*
- ний¹⁾: *срібний, залізний, камінний, пшеничний . . .*

3. Прикмети, взяті від тих річній, які у когось або у чогось є (від іменників):

- атий: *краватий, бародатий, горбатий . . .*, -оватий, -уватий: *суковатий, пісковатий, винуватий . . .*
- итий: *сердінтий . . .*, -овитий: *їдовитий, грошовитий . . .*
- астий, -ястий: *гребінастий, драбинястий, шпаластий, граністий . . .*
- истий: *м'ясистий, каплястий, юлосистий . . .*
- авий, -явий; *крававий, діривий, курчявий . . .*
- ивий, -ливий: *правдивий, злослівий, брєслівий, терпелівий . . .*
- ний: *розумний, сильний, молочний . . .*

4. Прикмети походження, приналежности, породи:

- ський: *морський, козальський, латинський . . .*, -івський: *батьківський . . .*
- овий: *сороковий, службовий . . .*
- акій: *такій, одинікий, троякий . . .*
- ястий: *попелястий, бібулястий . . .*

5. Прикмети, взяті від того, що з особбами або річами має діяти ся (від дієслів):

- ний: *плітний, забутий, непохитний, остушний . . .*
- истий: *каплястий, запілястий, похитистий . . .*

¹⁾ Сей піросток звучав голісь -ий. Длятого бачимо перед дашнім к змалччєннєм: *пшеничний* (пшениця), *молочний* (молоко).

6. Прикмети, взяті від того, що особи або річи діють:
-ний, (-альний): *відповідальний, острівальний...*
-истий: *забонистий, задірчистий, танцюристий...*

7. Прикмети, взяті від часу і місця (з прислівників):
-ній (-ний): *последній...*, **-шний, -шній:** *горішний, теперішний, домашній...*

8. Прикметники з колишніх дієприкметників: *п'яний, задоволений, нечуваний, годований, скритий, рослий, сталий, бувалий, загорілий, горячий, будучий, померший, рухомий, свідомий...*

9. Здрібнілі і несливі прикмети:

-кий¹⁾, -енький, -есенький, -ісінький, -їський: *невеличкий, маленький, малесенький, маліський...*
-оватий, -уватий: *кругловатий, дурноватий...*
-овитий: *слабовитий...*
-явий, -авий: *білявий, чорнявий...*

10. Збільшені прикмети:

-онний, -езний: *довжённий, довжéзний...*

11. Степеновані прикмети:

При порівнюваню осіб або річий з огляду на їх прикмети можливі три степені порівняння: перший стіпень виражає нормальні прикмети, другий стіпень прикмети в більшій мірі, а третій стіпень в найбільшій мірі. Для вираження прикмети в більшій мірі (другий стіпень порівняння) служить на́росток: **-ший, -ї(й)ший, -їщий:** *богáтий (богáтий), дорóжший, -бóжчий (дорогій), веселійший, -їщий (веселій).* Перед на́ростком *-ший* опускаємо завсіди на́ростки *-кий, -окий, -екий*, рідко коли *-ний*. Отже: *блізший, блізчий (блізький), вісший (висобкий), дальший (далекий), красший, кращий (красний), лёгший (лёгкий)...*

Чотири прикметники мають другий стіпень від окремого пня: *дóбрий, лїтший і лўчний* (в звичайнім того слова значіню), *добрійший, добріщий* (супротив інших людій); *злий, ірший; злїйший, злїщий* (лютїйший); *великий, білший; малий, менший, малїйший, малїщий.*

¹⁾ Первісно *-ькь* або *-ькь*.

Для творення трéтого стéпеня порівняння слóжить приставка *най-*, гл. 68.

Для творення дiєслiв:

Дiєслóва дають ся нiсля тóго, як вони творять ся, подiлити 63. на шiсть класiв:

I-а клiяса, дiєслóва безнаростковi:

а) з шелестiвкóвим вiзвукóм кóрiня:

1. *пáсти, нéсти, пекти́* = *печí, сíсти, íсти, тéрти, жáти, дíти* (гл. 39),

2. *колóти, молóти, порóти, борóти* (гл. 38),

б) з голосiвкóвим вiзвукóм кóрiня:

знáти, грíти, чу́ти, нíти, бíти, стáти;

II-а клiяса, дiєслóва з на́ростком *-ну*:

-ну: *магнíти* (*магнí, магнíв*), *кри́кнути, кíнути* . . ., *замкнíти* (*замкнíв* = *замóк*) . . ., *гáснути* (*гáсну, гáс*), *мéрзнати* . . .;

III-а клiяса, дiєслóва з на́ростком *-i*:

-i (*-i, -а*): а) *бiлíти* (*бiлíю, бiлíс*), *ржáвiти* . . .,

б) *велíти* (*велíю, велíть*), *сидíти, вiдíти, кричáти* (гл. 41) . . .,

в) *ревíти* (*ревíю, ревíс*) . . .,

г) *муркотíти* (*муркотíю, муркотíс*), *хотíти* . . .;

IV-а клiяса, дiєслóва з на́ростком *-и*:

-и (*-i*): *хвалíти, дíлити, стрíлити, доíти* (гл. 42) . . ., (*íмити, íмíний*);

V-а клiяса, дiєслóва з на́ростком *-а*:

-а (*-я*): а) *питáти* (*питáю, питáс*), *слíхати, мiнíяти, клíяти* ся . . .,

б) 1. *рiзáти* (*рiзáю, рiзáс*), *писáти, смíти* . . .,

2. *рвáти* (*рвáю, рвáс*), *брíти, знáти* . . . (*íграти*),

3. *сíяти* (*сíю, сíс*), *кувáти, давáти* . . .;

VI-а клiяса, дiєслóва з на́ростком *-ува*:

-ува (*-юва*), *-ова*: *дарувáти* (*дарувáний*), *малювáти, вiрувáти* (*вiрувáний*), *питювáти* . . .

Ті на́ростки дієслóвні до́дані поча́сти до ко́рінів, поча́сти до пнів дієслóвних а поча́сти до пнів і́менних; дієслóва III-ої кля́си а) і IV-ої кля́си утво́рені від пнів і́менних, а дієслóва V-ої кля́си а) і VI-ої кля́си від пнів і́менних і дієслóвних. (Гл. ще 79—93.)

Кля́са III-а і V-а розпада́ється, як пока́зано, на кі́лька гру́п, бо пень і фо́рми тепе́рішности се́го вимага́ють.

Для дієі́менника і спо́собу прика́зового ма́ємо в ні́жній бе́сіді пeслі́ві фо́рми, утво́рені на́ростками і́менними; н. пр.:

-к: *їстки* (їсти), *купáтки* (купáти), *пíтки* (пíти), *спáтки* (спáти) . . ., *спáткaй* . . .; **-оньк** (**-єньк**): *їстоньки*, *купáтоньки*, *пíтоньки*, *спáтоньки*, *спáтонькaти*, *робíтоньки* (робíти), *хóдоньки* (хóдити), *мóленьки* (мóляти) . . ., *мóленькай* . . .; **-очк:** *їсточки*, *купáточки*, *пíточки*, *спáточки*, *робíточки* . . .; **-унечк:** *спaтунечки* . . .; **-усеньк:** *хoдусеньки* . . .

-ць: *кунці* (дієім. і сп. приказ.), *хóйці* (так са́мо), *спaтунці* (дієім.), *спaтунцяй* (сп. приказ.) . . .

-усь: *хoдусі* (дієім. і сп. приказ.), *кунсі* (так са́мо) . . .

Для творення прислівників:

64. На́ростки лишé прислівникóві є отсі:

-ма, -ми: *вельма*, *дарма*, *лі́ма*, *сидьма*, *сторчма*,

-де: *де* (= где), *дейнде*, *о́нде*, *о́сьде*,

-уда, -уди: *всю́да*, *-ди*, *інуда*, *-ди*, *кудá*, *-ді*, *нікудá*, *-ди*, *сю́да*, *-ді*, *тудá*, *-ді*,

-гда, -гди, -ді: *оно́гда*, *оно́да*, *-ди*, *тогді*, *тоді*, *тоді*.

65. Прислівники (дієприслівники), при́менники і злу́чники твóрять ся тако́ж з відмінóвих форм прикме́тників, заі́менників, і́менників і дієслів; такі фо́рми поча́сти вже іна́кше не ї́жива́ють ся, а де́котрі з них є скорóчені. Не рідко затра́тили ся вже ці́лком ті прикме́тники, і́менники або дієслóва, з котри́х утво́ри́ла ся сеся́ чи дру́га ча́стиця. Примі́ри:

і́менно, *іно́*, *що йно*, *ма́ло*, *малó що*, *місячно*, *ра́до*, *ска́зано*, *ско́ро*, *та́ко*, *так*, *там*, *тíхо*, *тíлько*, *я́ко*, *як* . . .

власне, *все*, *всеж*, *до́бре*, *ду́же*, *зле*, *лише́*, *лиш* . . .

бі́льше, *глі́бше*, *давнї́ше*, *-їще*, *ду́жче*, *лі́тше*, *найбі́льше*, *найні́че*, *найпéрше*, *найча́стї́ше*, *ні́зше*, *пони́зше*, *пeрédше*, *пéрше*, *пíтше*, *ско́рше* . . .

читаючи, рвучи, ходячі . . .

верго́м, вечеро́м, вон, вче́ра, веть, во́ді, во́рі, цурто́м, цусако́м, да́ро́м, до́лі, до́лів, до́ма, до́мів, живце́м, зізо́м, кла́сом, ме́жи, між, мі́ттю, мі́сто, мо́зки, мо́зком, на́ро́ком, неба́вом, ніні́, ни́ць, пе-редо́м, пі́ша, пі́шки, прем, прі́міро́м, ра́ди, раз, ра́зом, ра́но, ри-не́нько (ра́ньше), скрі́зь, страх, тихце́м, то́му, трю́си, трю́лі не, хо́дою, ці́ако́м, цісо́м, чва́ло́м . . .

ба́чу, віді́й, зна́ть, зна́й, мо́й, мо́же, хоть, хоч . . .

II. Приставки.

При́ставки се перева́жно при́менники, що як при́менники 66. ма́ють сво́є осі́бне значі́нс. Се сво́є значі́нс ви́сезть вони́ з собо́ю в спри́ставко́ване сло́во і тим спри́чиняють в по́няттях, ви́ражених см сло́вом, рі́жні відті́нки і змі́ни, особливо́ вка́зують на́прям чі́н-ності́ і поді́ям: тим то спри́ставко́ване служі́ть та́кже до твóрення ді́єслів доко́наних (гл. 93). В де́яких ра́зах спри́чиняє при́ставка значі́йшу змі́ну пе́рвісного ді́єсло́вного по́няття, н. пр. *ді́ти* — *проді́ти*, *бороні́ти* — *забороні́ти*, *бу́ти* — *забу́ти*.

Найбі́льше при́ставок служі́ть особливо́ до утвóрення ді́єслів 67. з ді́єслів (гл. 82—93):

в-: *взерті́ти*, *вкі́нути*, *влі́ти*, *внести́* . . .; *вкладка*, *вхід* . . .

вз-, з-, уз-, воз-, вос-, вс-, с-¹⁾: *взі́ти* = *зі́ти* (на го́рѣ), *взле-ті́ти* = *зле́ти*, *всгоді́ти* = *сгоді́ти*, *взя́ти* = *узя́ти*, *вз-любі́ти* = *злюбі́ти*, *воскресну́ти* . . .; *взрі́ст* = *зрі́ст*, *вслід* = *слід*, *узі́ре* . . .

ви-: *ві́брати*, *ві́іти*, *ві́кинути*, *ві́нести*, *ві́спати ся*, *ві́бирі́ти*, *виносі́ти*, *висипля́ти ся*, *висгоді́ти* . . .; *ви́бір*, *ви́іда*, *ві́гид* . . .

від-, відо-, віді-, од-, от-: *відда́ти*, *відказі́ти*, *відгоді́ти*, *відо-рва́ти*, *відоткну́ти*, *віді́іти*, *отвара́ти* . . .; *відлі́док*, *віді́ла*, *віді́с*, *одві́т*, *отве́ртий* . . .

до-, ді-: *добі́ти*, *дода́ти*, *дожрі́ти*, *доггоді́ти*, *ді́іти*, *ді́знати ся*, *ді́стати* . . .; *до́від*, *до́діток*, *до́гід*, *доживі́тний*, *недо́ляжк* . . .

за-: *забі́ти*, *заве́сти*, *задрі́мати*, *заі́ти*, *запéрти*, *засну́ти* . . .; *зі́лорода*, *заго́рда*, *за́ріка*, *зі́тїнок* . . .

з-, зо-, зі-, зу-, со-, су-, с-, із-, іс-, зн-, сн- (гл. 31 передпослі́д уст. і 330): 1. *зв'язати*, *збира́ти*, *з'ї́сти*, *зносі́ти*, *зібрати́*, *зі́іти*

¹⁾ Ве́ї ті при́ставки виста́ли зго́дом в на́слідок ви́бог звуко́вих за́ко́нів і одні́ї пе́рвісно́ї при́ставки *квз-* і означа́ють те са́ме = *в го́рѣ*.

ся (з кимсь), зустріти, сотворіти = створіти, спёрти (зіпру), снідати...; звязь, зізд, зошит, совість, спокій = супокій, сумішка, сусід...; 2. збути ся, здохнути, знемочі ся, ізжити...; зневіа, звір (звору) = ізвір, істит...; 3. здёрти, зійті (на долину), зірвати, зняти...; спадістий...; 4. гл. вз-

на-: набрати, нажити ся, найміти, найті, наставіти...; назва, напад, наперсток...

над-, наді-: надіти, надіоріти, надзиріти, надійті...; надпробок, надзір...

об-, о-, обо-, обі-: обоворіти, обідати, обїсти ся, облизати, обчорніти = очорніти, оглядати, описати, обовязати, обійті, обірвати...; обід, обряд, озимина, обовязок...

пере-: перебігати, перезимувати, перемочі, переробіти, пересоліти...; перебіг, перевіа, переворот, переступний рік...

під-, підо-, піді-, под-: підлядати, підкидати, підмовити, піднести, підойму, підозрівати, підійті...; підбородок, підвода, підіре, підземний, підстарший, подука...

по-, пі-, па-: побути, помазати, поплатіти, посівити, попоїсти, пописати, піміти, пі(ї)ті...; подвіре, подоба, подовога-тий, понедїлок, потяжкий, піля, пїтьма, памороки, пасерб, пасинок...

пред-, перед-, передо-: предвідіти, предлатіти, предчувати...; предвік, предтеча, предплата = передплата, передобідний (обід), передобдень...

при-: прибічи, привязати, приговоріти, прийати, принести...; прибік, привялий, приірккий, приземок, приповідка...

про-: пробіти, пробудіти, продати, проливати, промовити...; прозорий, прохід...

роз-, розі-: розбіти, розвеселіти, роздати, розкінути, розстати ся, розійті ся, розірвати...; розділ, роздоріже, розмір, рózум...

у-: 1. убивати, убрати, угадати, уйти, указати...; убогий, уряд...; 2. = в-

68. Інші приставки не служать до утвореня дієслів з дієслів:

без-, безо-: безода, беззубий, безліть, безмір, безодня...

най-: найбільший, найбогатший, найдальший, найкрасший = найкращий, найменший, понійбільше...

пра-: прабаба, прадід, праліс, прастарий, прапрадід...

пре-: предобрий, предовий, преірккий, премілий...

III. Зложенє.

Найзвичайнїйше зложене твóрить ся таким рóбом, що до од- 69.
ного імени долучує ся зпереду дрúге або іменний пень, н. пр.:

1. імя + імя: *азбúка, змідень, великдень, століть, сваволя* . . . , *дванайцять* (два, на, д́сять) . . . *півтора* (пів, вт́орий), *тоб́ричний* . . . ; *хлїб-сіль* і *одін-єдиний* так сла́бо з собою сполучені, що ще ко́жда часть для себе відмінює ся: *хлїба-сóли, оді́но-єди́но* . . .

2. пень іменний + імя: *Богородиця, вербóлиз, водопід, вовс́ида, торлоріз, дівдерево, живонісець, кожесмяка, костогрїз, куролвіт, листопід, макітра, макоїн, надоліст, лодоїд, медвїдь* (мід, їсти), *нічлї, полудень, свиноїс, сїно́жать, сновіда, страгонуд, хлїбороб, боломільний, очивідний* . . . , *юлол́диця, дармоїд, злод́ої, злодія, злорада, лекодуж, лиголіть, лигорáдка, острокіл, чорно́земля, білобóкний, білолі́цій, клишоко́цій, рівназвучний, чорнобрівий, чорно́кий* . . .

3. Цілі гадкі (особліво сп. приказ. із своїм пр́дметом) зли-
вають ся в однó імя, н. пр. *боліюлов, верніюра, дурісвіт, заверніюлова, палівода, проїдїсвіт* . . . , *нісенїтниця* (ні се, ні то), *байсїжність, незабудька, любімене, незнатішо* (не знáти що) . . .

4. Звичайне є́ та́кже зложене́ перечки *не* з дрúгими слова́ми, н. пр. *ненáвидіти, знемочи́ ся, недочу́ти, нема́* . . . *невóля, нед́ля, нед́жа, нелю́б, нена́висть, непáмять, несла́ва, неж́ук, нечест́ь* . . . *нед́балий, нед́ужий, незря́чий* . . .

Рідше уживають ся і́нші зложеня, як *версовідити, тисгомірити, межусóбшия* . . .

І межі частицями є́ богáто зложених слів; найчастїйше 70.
зростає ся в однó слóво приіменник з принале́жним до себе імя́м або з присл́вником, а д́коли зростають ся частиці або і і́нші слова́; н. пр. *бел́іч, взаил́, відра́зу, відт́ік, длат́ою, д́оки, д́осіть, завб́ілький, з́автра, залл́ом, з́алюбки, з́амість, з́ираз, з́відси, з́ов, з́овсім, мимол́ідь, -л́іть, нáвїть, навт́акі, нал́ід, нáножо, о́кóлю, по́лівтра, помáлу, понáйб́ільше, прот́е, спр́авді, ун́ірниє* . . . , *днєсь, мабу́ть, нр́із, лівоб́іч, самоѓіть, тої́д, торі́к* . . . , *коніць-кі́нцїм, н́їбито, н́ї-с́ло-н́ї-нáло* . . .

Види дієслів.

Докладнїйше пригля́нути ся трéба твóреню рїжних відів діє- 71.
слів (гл. 49). При уживаню́ дієслів трéба уважáти завс́іди на рїжнїцю між докóбанними і недокóбанними, бо майж́е до ко́ждого недокóбанного дієслóва нале́жить докóбанне, так що обá себе поспóлу доповнїють в рїжних рáзах уживаня. II. пр.

купувати — купити: *Купіть мені, тату, капелюх! Купуйте у мене! Я купів капелюх у Петра, а перше купував я все у Михайла. Він купує, а прийде другий і купить.*

вертати — вернути: *Женці вертають о заході сонця до дому, але ніні вернуть ся раніше. Женці вернули ніні до дому скоріше; перше вертали аж о заході сонця. Чередá вертав домів.*

виставати — вистати: *Пятьдесят корон вистане тобі на місяць, а мені вистає лиш на двайцять днів. Все мені 50 К на місяць виставало, а тепер не вистало.*

сідати — сісти: *Петро сідав вже два рази до столу; тепер сів третій раз. Ти тут сидієши? Я сяду там.*

малювати — намалювати: *Сей образ намалював Василь, як малював нашу церкву.*

давати — дати: *Що другим даєте, то і мені даєте. Війко давав мені місячно 10 корон, а сею місяця дав лиш 5 К. Я даю гроші на книжки і папір, але на непотрібне не дам.*

гаснути — згаснути: *Свічки гасли одна по другій; наонець згасла послідна, і стало темно.*

72. Ріжниця між протяговими і наворотовими дієсловами (гл. 49) не завсіди виходить ясно на верха. Причына лежить в тім, що первісні наворотові (а безприставкові) дієслова почасті затрадили ся, а почасті приняли нове, відмінне значіне, в якім вони відтак і протягово уживають ся; а по друге протягових дієслів можна також ужити і тоді, коли властиво повинно ся виразити наворотне поєторене. Так н. пр. кажемо: *Відиши, як нянька возить дитину в огороді? — Сей парубок везе що дня діти до школи. — Там літають ластівки. — Ластівки летять що року на полудне. — Чого ти ходиши моім полем? Не правда, куме, я вашим полем не ходжу; я туди іду іно все до Дрообича, щобі дороти не накладати, більше нічого.*

Із наведених прикладів бачимо, що наворотових дієслів *возити, літати, ходити* ужито протягово, т. зн. для виразу чинности, яка одним протягом відбуває ся, триває; за те протягових дієслів *везти, летіти, іти* для виразу чинности, яка не одним протягом відбуває ся і триває, а правильними наворотами повторяєть ся.

Возити, літати, ходити означає протє не тільки: везти, летіти, іти ріжними часами, частійше, в однім напрямі, але також: везти, летіти, іти раз, в однім часі, в ріжних напрямках; з дру-

гого бо́ку *вѣзти, летіти, іти* означас вправді правильно лишє: *вѣзти, летіти, іти* раз, в однім на́прямі, але *вѣзти, летіти, іти* означас таќже тілько що: *вѣзти, летіти, іти* на́вортно в однім на́прямі і заступас наворотові дієслóва *возіти, літати, ходіти*, коли́ через до́данє слів *шо дня, шо року, все* і т. н. зазначимó повтóрене чінности, або коли́ на́вортне повтóрене показус ся ужє із самóї звязи. Так сáмо має ся річ з іньшими дієслóвами, що виража́ють рух, як *істи* — *носіти, вѣсти* — *водіти*.

Іньші безприставкóві наворотові дієслóва прибира́ють ще 73. іньше відмінне значінє; так означас пр. *видіти, чу́вати* крім: *видіти, чу́ти* одно́ і те самє частійше таќже: *видіти, чу́ти* раз, але ріжні річи, і в тім значіню вони́ таќже протягóві, н. пр.: *Що чу́вати?*

Знов іньші безприставкóві дієслóва відріжніли би ся, здає 74. ся, від відповідних протягóвих лишє на́голосом, як *кідати* — *ки́дати, мігати* — *магáти, лігати* — *лагáти, думати* — *думáти*: тим лєкше могла́ затєрти ся ріжніця, так що раз задєржав ся протягóвий вид (*кідати*) а раз наворотóвий (*магáти*) для дво́йкого (протягóвого і наворотóвого) ужітку, а дрúгí вíди забулі ся, або обá вíди ужива́ють ся вже без ріжніці значіня і протягóво і наворотóво (*лігáти, думáти*).

Де́котрі з таких затр́ачених вíдів, особл́иво наворотóвих, живóть ще зрєнтою в сприставкóваних дієслóвах, н. пр. до *біяти, дімати, діхати, зівати, кідати, мігати, підати, пліпати, сáпати, сівати, тівати* ма́ємо *-бі́яти, -д́имати* . . ., порів. таќже *бі́ий, в́ідáй* (гл. 210).

Нав́ідворот ма́ємо до *тримати*: *-тр́имати* (гл. 90).

Щє іньші наворотові стáли пр́осто протягóвими з тóї при- 75. ч́ини, бо відповідні протягóві затр́атили ся або ужива́ють ся лишє в особл́ивш́ім значіню: так дієслóво *читіти* б́уло, здає ся, нєр-вісно наворотóвим (до́ки побіч нєго́ ж́ило протягóве *чисти*), а те нєр м́усить *читіти* сповн́яти сл́ужбу протягóвого дієслóва; так сáмо *мінати* (порів. *мінáти ся*).

Лиш д́уже малє числó наворотóвих дієслів задля свóго зна- 76. ч́иня не лє́гко да́ють ся ужіти протягóво, як *бу́вати, мє́ляти, пасіти*, коли́ патóмість протягóві дієслóва вс́ї без в́ітмки мóжуть заступáти обговóренням ужє спóсобом відповідні наворотові.

Щоб́и́ предстáвити яќусь ч́инність ці́лком́ я́сно як наворотóву, ужива́ємо нєрáз на́віть тако́го (поетичного) спóсобу, що стá-

вимо перед спроставкованим дієсловом недоконаним ще дієслово протягове: *вітер віє-повіває; все нітáв-винітує*.

77. Тільки коли побіч себе є два дієслова недоконаних, що означають ту саму чинність або той самий стан, але так, що одне дієслово є первісно протягове а друге первісно наворотове, можна сказати, що і тепер ще одне уживає ся переважно протягово, а друге переважно наворотове, н. пр. *бічи* — *біпати*, *чути* — *чувати* (гл. 93, 15—24, 66—74).

Наростковане і приставковане.

78. Богато безприставкових дієслів, особливож дієслова безнаросткові, є вже через значіне самого коріння недоконаними (протяговими), як н. пр. *біти*, *жити*, *пáсти*, *рості*, *лізти*, *іáснути*, *мёрзнути*, *пáхнути* і д. т., або доконаними, як н. пр. *дáти*, *стáти*, *с́сти*, *лячи*, *махнути*, *кінути*, *лі́гнути*, *сві́снути* і т. д. (Завважити треба, що *бути*, *будь*, *був*... належить так само до протягового є як і до доконаного *буде*).
79. У всіх інших дієсловах означає ся вид дієслова що йно через на́ростки. Так можна легко переконати ся, що дієслова безприставкові з на́ростком *-а* (V-а кляса, гл. 63) є загалом недоконані; і так дієслова на *-áти*, *-áю*, утворені з імен, були первісно протягові, а утворені з дієслів наворотові; тепер можна їх загалом назвати лиш просто недоконаними. Та́же і безприставкові дієслова III-ої кляси є без виїмки недоконані, і то започинкові, наскільки вони утворені з прикметникових пнів, н. пр. *ста́рити ся* (старій), *сі́віти* (сівий), *марні́ти* (марній), *жовті́ти* (жовтий). Між дієсловами IV-ої кляси є лиш 15 доконаних (приміри гл. 93, 9—12). В II-ій клясі є майже тільки само ($\frac{3}{8}$) недоконаних що і доконаних; а то дієслова виведені від пнів дієслівних є доконані; дієслова виведені від корінів є недоконані або доконані як до значіня самого коріння.
80. Особливож для сіли на́ростка *-ува* (VI-а кляса) заховало ся в мові живе почуте і зрозуміне: на́ростком *-ува* творимо що раз нові дієслова, і то
1. недоконані на *-увáти* з імен і з чужих пнів як *дарувáти* (дар), *мáлювáти* (нім. malen), *телеграфувáти* (телеграф), гл. 93, 34,
 2. спроставковані дієслова недоконані на безнаголосне *-увати* з дієслів, як *напо́ювати* (*напо́ти*), гл. 93, 54—63, 68—74, 76, 86.
- Лише виїмково подібують ся безприставкові наворотові дієслова сеї кляси: *роблювати*, *хóджувати*.

Наростковане слўжить, як бачимо, не тільки до того, щоб 81.
творіти дієслóва взагалі, але так же, щоб для одного і того са-
мого дієслóвного поняття утворіти відповідні собі різні види діє-
слóва: *дати* — *давати*, *лишити* — *лишати* . . . гл. 93 А.

Про переміну голосівок у дієслів V-ої і VI-ої класи утво-
рених з дієслів гл. 43.

Ще іншим способом творення нових дієслів в живій мові є 82.
приставковане. Коли додамо приставку до дієслóва недокóна-
ного, то воно стає докóнаним; бож приставка вказує, де гля-
діти кінця або скўтку чинности, події або стану: *печі* — *спечі*,
ржівіти — *заржівіти*, *читати* — *прочитати* (гл. 93, 25—34).
В деяких разях приставка наділяє дієслóво значно відмінним, або
навіть цілком новим значінсєм: *нести* — *вінести*, *мочі* — *помочі*.

Дієслóва докóнані остають притім очевидно докóнаними:
дати — *продати*, *вернути* — *обвернути*, *стрілити* — *застрілити*.

До дієслóва можна приставити так же дві або більше при- 83.
ставок; на вид дієслóва має се такий самий вплив як посєдінче
приставковане, н. пр. *збирати* — *позбирати*, *роздавати* — *по-*
роздавати.

Наголос посєдінчих дієслів задєржує ся, коли вони спри- 84.
ставкўють ся; лишє дієслóва докóнані з приставкою *ви-*
мають завсїди наголос на приставці *ви-*.

Деколи лучас ся, що нема тих протягових, з котрих через 85.
сприставковане нібито утворіли ся нові докóнані дієслóва; бо або
посєдінче дієслóво затратило ся, або мóже вже відразу утворіло
ся такий докóнаний дієслóво сприставковане. Н. пр. I. кл. *повісти*,
з-, *занемочі*, *рознемочі ся* — II. *з-*, *привікнути*, *повіскнути*, *за-*,
примкнути, *замовкнути*, *заснїти* — III. а) *осиротїти* — IV. *по-*
біснїти, *в-*, *надкусїти*, *полюбіти*, *з-*, *примїснїти*, *до-*, *на-*, *спов-*
нїти, *вїпорожнїти*, *вїхощити ся*, *в-*, *слонїти* — V. а) *за-*, *о-*,
стрімати (гл. 74).

Вже значінсє показує, що *полюбіти* утворене не із *любнїти*
приставкою *по-*, як *побігнїти*, *побїлнїти*. Бо хто побігнїть, той бачив.
і хто побїлнїть, той білів; але хто полюбіть, той не любів. *Полю-*
біти відноснїть ся так до *любнї*, з котрого поветало відразу через
приставковане і наростковане, як *полюбнїти* до *любнї*. Так само
осиротїти утворене не із *сиротнїти*, а із *сиротнї*.

Приставку мóжна опустїти в *сказати*, *поцїлнїти*, *внїснїти*, 86.
сподобати ся, а тоді дієслóва *казати* (приказати), *цїлнїти* (тра-
фити), *нїснїти*, *побобнїти ся* є докóнані.

87. Такé дієслово, що зачерез приставку набрало ся ще і значно відмінного значіння (гл. 82), мусить відтак доповніти ся новім дієсловом недоконаним; бо поєдінче дієслово не може уже служити за відповідне недоконане. В таким разі а так же ще і тоді, коли поєдінче дієслово є вже самó собою доконане, творимо до спроставкованих дієслів доконаних (н. пр. *помочі́ти, прові́рити, розкі́нути*) на́ростками V-ої або VI-ої кляси відповідні нові дієслова недоконані (*помага́ти, прові́рювати, розкида́ти, розки́дувати*). Такі спроставковані а недоконані дієслова, утворені на́ростком VI-ої кляси (як *розки́дувати*), є переважно наворотівими, наicoli попри них подібують ся ще дієслова недоконані утворені на́ростком V-ої кляси (*розкида́ти*).
88. Деколи побіч таких спроставкованих дієслів недоконаних V-ої кляси (як пр. *поверта́ти, забува́ти*), утворених для доповнення дієслів доконаних (*поверну́ти, забу́ти*) зовсім правильно через наростковане, подібують ся ще і поєдінчі дієслова V-ої кляси, виведені із то́го само́го коріня (*верта́ти, бува́ти*), що завсіди є недоконані, а почасти ще і переважно наворотіві (*бува́ти*). На́око могло́б протé видава́ти ся, бу́цім то дієслова такі як *забува́ти, поверта́ти* не утворіли ся із *забу́ти, поверну́ти* через наростковане, а із *бува́ти, верта́ти* через приставковане. Що так не є, ма́ємо на се я́сний до́каз не лишé в рі́жнім значі́ню сих дієслів, але так же ще і в тім, що дієслова *забува́ти, поверта́ти* є недоконані, а мусі́либ пре́цінь бу́ти доконані, коли́б повста́ли із спроставкованя (*за + забу́ти, по + верта́ти*).
- Такі зовсім правильні твори послужили відтак взірцем, що завсіди тоді, коли є готіві поєдінчі дієслова недоконані, нові недоконані дієслова, потрібні для доповнення дієслів доконаних, творимо так, що до тих готівих уже поєдінчих і недоконаних дієслів дода́ємо лишé приставку. Н. пр. до *уступі́ти* ма́ємо *уступля́ти*, а не *уступля́ти*, так са́мо до *відлеті́ти відліта́ти*, а не *відлі́чати*, до *виложити виклада́ти*, не *виложáти*, до *війти виході́ти*, а нія́к ина́кше (гл. 93, 47, 49, 50, 64, 65, 69).
89. В дієсловах *ввійти́, зустрі́ти, зустріча́ти* поставлена одна́ і та сама́ приставка два рази; се похóдить відси, що для першо́ї приставки затратило ся чу́те. Дру́ге *з* в *роззю́ти* поясня́є ся тим, що відно́сне дієслово *взю́ти* уважа́є ся в на́роді зложеним із *в-зю́ти* (замість *вз-ю́ти*).
90. Так са́мо як побіч недоконаного дієслова *трима́ти* з на́голосом на на́ростку ма́ємо доконані дієслова як *затри́мати* з на́-

голосом на коріннім складі (гл. 74), так утворили ся також через сириставкóване побіч недокóнаних дієслів *держати, сидіти, стояти* дієслова докóнани з наголосом на складі коріннім *до-, за-, одержати, за-, посидіти, пере-, постояти*.

Аналогічно до наголосу *кідати* — *розкидати* наголошуємо також *їздити* — *їзд-, пере-, приїздити*.

В деяких разях приставка належить до імени, що від него виведене дієслово через самé наросткóване або через приставкóване і наросткóване, н. пр. *розуміти* (розум), *спосібити* (спосіб), *обідати* (обід), *подобати ся* (подоба), *усміхати ся* (усміх), *допечувати* (дóтеп), *збиткувати ся* (збитки), *образувати* (образ), *порядкувати* (порядок), *потребувати* (потреба) . . ., *зобразити, зображати* (образ), *приндобити, приндобляти* (подоба), *привичаїти, привичаївати* (звичай), *ми-, успокоїти, за-, успокоювати* (спокій).

Дієслово (взіте з чужого) *обіцяти, обіцяти* уживає ся так докóнано як і недокóнано.

Від дієслова *лежати* походить сириставкóване дієслово докóнане *належати* (собі щось), *залежати ся*; затé вже по наголосі і по значіню можна пізнати, що дієслова *належати, приналежати* і *залежати* не склали ся через звичайне приставкóване. 92.

Так само, а навіть ще виразнійше можна се бачити в твореню дієслів *завидіти, навидіти, ненавидіти, надіяти ся, надобити ся, заходити ся*.

Наросткóване і приставкóване служить часто лишé на те, щоб більше наглядно виразити многоту підметів, які кождий з осібна чинність докóнують, або многоту предметів, на яких все з осібна чинність докóнує ся, але також і без огляду на се, лиш прóсто для виразу многоті підметів або предметів; так кажемо: *чекай, най ляже спати!* але: *чекай, най полягають спати!* Отже

в óднині <i>ляжу</i> ,	а в множині радше <i>полягаємо</i>	ніж <i>ляжемо</i>
<i>ляжем</i>	<i>полягаєте</i>	<i>ляжете</i>
<i>ляже</i>	<i>полягають</i>	<i>ляжуть</i>

(затé очевидно: *най тато ляжуть спати*). Так само:

• <i>він очкає</i>	але:	<i>всі пооживали</i>
<i>він надує ся</i>		<i>всі потапували ся</i>

Відтак:

<i>ласкати сьвічку</i>	але:	<i>поласкочу сьвічку</i>
<i>вигоріти дуг</i>		<i>вигорівають дуги</i>

Н. пр.: *Парубки вже мають свої служби: ще до шкóли не-остають, повибричуют ся, поприбирють ся, посідають собі на тарні*

сідлані коники, та-гайді зустрічати сторонське парубіцтво. — Жидів з оковітими чорілками позапівідає вам аж з Вишніці, а музику заповість аж зо самої Гліниці. — Парубкі в сьміх, аж панотець потропона мїсїан з вістаря кризь віконце палцем намахувати, щоби ми тихо були.

ПЕРЕГЛЯД.

93. Сей перегляд дієслів показує, як через наростковане і приставковане творять ся рівнозначні відповідні собі дієслова ріжних відів:

I. Безприставкові дієслова

A) через наростковане

а) достарчають відповідні собі доконані і недоконані:

Докон.	Недок.
1. I. кл. лячі, сісти	V. кл. а) лягати, сідати
2. I. кл. стріти (стрінути)	V. кл. а) стрічати
3. I. кл. дати, стати (станути)	V. кл. б) давати, ставати
4. II. кл. дунути	I. кл. дуги
5. II. кл. крикнути	III. кл. б) кричати
6. II. кл. вернути, кинути, пчіхнути	V. кл. а) вертати, кидати, пчіхати
7. II. кл. стрінути (стріти)	V. кл. а) стрічати
8. II. кл. плінути, скокнути	V. кл. б) плювати, скакати
9. IV. кл. простіти, стрілити	V. кл. а) прощати, стріляти
10. IV. кл. пустіти	V. кл. а) пускати
11. IV. кл. скочити	V. кл. б) скакати
12. IV. кл. купіти	VI. кл. купувати
13. I. кл. няти (віру)	—
14. II. кл. глянати	—

б) достарчають відповідні собі протягові і наворотові:

Прот.	Навор.
15. I. кл. буги (є), чуги	V. кл. а) бувати, чувати
16. I. кл. бічи, пасти	V. кл. а) бігати, падати
17. I. кл. літи	V. кл. б) лляти
18. I. кл. везти, вести, нести	IV. кл. возити, водити, носити
19. I. кл. іти	IV. кл. ходити
20. III. кл. б) відіти, летіти	V. кл. а) видати, літати
21. IV. кл. мовити, ставити	V. кл. а) мовляти, ставляти
22. IV. кл. ломіти	V. кл. а) ламати (ломати)
23. V. кл. б) гнати	IV. кл. гонити
24. V. кл. б) іхати	IV. кл. їздити

Б) через приставковане

достарчають відповідні собі докóнани:

Недок.	Докóн.
25. I. кл. бічи, дёрти, їсти, іті, кла́сти, печі́, чу́ти	нобічи, подёрти, зі́сти, наї́сти ся, пі́ти, покла́сти (положи́ти), спечі́, почу́ти
26. I. кл. (бра́ти)	взі́ти
27. II. кл. га́снути, гі́нути, гну́ти	зга́снути, згі́нути, зігну́ти
28. III. кл. а) ржа́віти, розумі́ти	заржа́віти, порозумі́ти
29. III. кл. б) горі́ти, хоті́ти	згорі́ти, схоті́ти
30. IV. кл. варі́ти, масті́ти, мі́рити, носі́ти, платі́ти, про́сити, робі́ти, хвалі́ти	зварі́ти, помасті́ти, змі́рити, поно́сити, запла́тити, попро́сити, зробі́ти, похвалі́ти
31. I. кл. (кла́сти)	положи́ти
32. V. кл. а) обі́дати, ора́ти, пи́тати, чита́ти	пообі́дати, зора́ти, за-, спита́ти, прочита́ти
33. V. кл. б) і́хати, каза́ти	поі́хати, сказа́ти
34. VI. кл. дарува́ти, малюва́ти	подарува́ти, намалюва́ти
35. V. кл. а) ви́шати, куса́ти	IV. кл. пові́сити, вку́сити

(Нема́ відповідних докóнаних :)

Недок.	Докóн.
36. I. кл. зна́ти, сьмі́ти	—
37. II. кл. тхи́ути	—
38. III. кл. б) ві́сіти, волі́ти, му́сіти, сна́ти	—
39. IV. кл. за́ходити ся	—
40. V. кл. а) ма́ти, на́діяти ся	—
41. VI. кл. ві́рувати, потребува́ти	—

II. Сприставковані дієслова

А) через наростковане

а) достарчають відповідні собі докóнани і недокóнани:

Докóн.	Недок.
42. I. кл. зав-, уме́рти, ви́-, до-но-, з-, пере-, підпо-, по-, спо-мочі́, ви́ялти (= ви́ймати), від-, з-, за-, на-, об-, пере-, під-, по-, при-, про-, уві́ти (= ві́ді-, зді-, за-, обі-, пі́ді-, пі-, у́ймати), ви́нечи, до-, при-печі́	V. кл. а) зав-, уми́рати, ви-, до-по-, з-, пере-, підпо-, по-, спо-мага́ти, ви-, ві́до-, зді-, за-, на-, обі-, пере-, пі́до-, пі-, при-, про-, у́ймати (= ви-, ві́д-, з-, за-, об-, під-, по-, у́нимати), ви-, до-, при́нікати

Докон.

43. I. кл. відати, в-, від-, до-, на-, пере-, по-, при-, про-, роз-, удати
44. II. кл. з-, привікнути, за-, примкнути, заснути, відотхнути
45. III. кл. а) зуміти ся
46. III. кл. б) догоріти, виспати ся, за-, приспати
47. III. кл. б) в-, від-, (в)з-, надлетіти
48. IV. кл. вибачити, догоніти
49. IV. кл. виступити, від-, за-, об-, пере-, по-, роз-, уступити
50. IV. кл. віложити, в-, від-, з-, за-, на-, пере-, при-, роз-, уложити (= -класти)
51. V. кл. а) виграти, програти
52. V. кл. б) вибрати, віді-, ді-, за-, зі-, на-, обі-, пере-, при-, розі-, убрати, вискати
53. V. кл. б) вигнати, віді-, ді-, за-, розігнати, вилляти (вилити), за-, зі-, піді-, пролляти
54. I. кл. вікути, о-, підкути (-кувати)
55. I. кл. за-, пере-, проколоти перемолоти
56. II. кл. сплінути
57. III. кл. б) промовчати, висидіти
58. IV. кл. призначати, напоїти, осолодіти
59. IV. кл. закусіти, перескочити
60. V. кл. а) від-, навідати, довідати ся
61. V. кл. б) вибирати, набрехати
62. VI. кл. роздарувати
63. IV. кл. викупити, на-, скупіти
64. I. кл. вінести, в-, від-, до-, з-, на-, об-, під-, при-, унести
65. I. кл. вийти, вінайти, ві-, віді-, за-, зі-, зна-, наді-, обі-, пере-, піді-, при-, уйти, розійти ся, піти (від когось)

Недок.

- V. кл. б) ви-, в-, від-, до-, на-, пере-, по-, при-, про-, роз-, удавати
- V. кл. а) з-, привикати, за-, примикати, засипати, віддихати
- V. кл. а) зумівати ся
- V. кл. а) догаряти, висипляти ся, за-, присипляти
- V. кл. а) в-, від-, (в)з-, надлітати
- V. кл. а) вибачати, доганяти
- V. кл. а) ви-, від-, за-, об-, пере-, по-, роз-, уступати
- V. кл. а) ви-, в-, від-, с-, за-, на-, пере-, при-, роз-, укладати
- V. кл. б) ви-, програвати
- V. кл. а) ви-, від-, до-, за-, з-, на-, об-, пере-, при-, роз-, убирати, висисати
- V. кл. а) ви-, від-, до-, за-, розганяти, ви-, за-, з-, під-, проливати
- VI. кл. ви-, о-, підковувати
- VI. кл. за-, пере-, проколювати, перемелювати
- VI. кл. спльовувати
- VI. кл. промовчувати, висиджувати
- VI. кл. призначувати, напоювати, осолоджувати
- VI. кл. закусувати, перескакувати
- VI. кл. від-, навідувати, довідувати ся
- VI. кл. вибірувати, набріхувати
- VI.² кл. роздаровувати
- VI.² кл. ви-, на-, скуповувати
- IV. кл. ви-, в-, від-, до-, з-, на-, об-, під-, при-, уносити
- IV. кл. ви-, вина-, в-, від-, за-, с-, зна-, над-, об-, пере-, під-, при-, уходити, розходити ся, походити (від когось)

б) достарчають відповідні собі докóнані, протягóві і наворотóві:

Докóн.	Прот.	Навор.
66. I. кл. провéсти	IV. кл. проводíти	V. кл. а) проводжа́ти
67. V. кл. б) ви́їхати, від-, за-, над-, пере-, при́їхати	IV. кл. ви-, від-, за-, над-, пере-, при́їз- дíти	V. кл. а) ви-, від-, за-, над-, пере-, при́їж- джа́ти
68. I. кл. перенéсти	IV. кл. переносíти	VI. кл. перенóшувати
69. I. кл. ді-, обíйти	IV. кл. до-, обходíти	VI. кл. до-, обхóджу- вати
70. II. кл. опро-, роз- кíнути	V. кл. а) опро-, роз-, кидáти	VI. кл. опро-, розкíду- вати
71. III. кл. б) приві́- дíти ся	V. кл. а) привиджа́ти ся	VI. кл. приві́джувати ся
72. IV. кл. запросíти, ви́робити, від-, за-, об-, пере-, під-, роз- робíти	V. кл. а) запраша́ти, ви-, від-, за-, об-, пере-, під-, розроб- ля́ти	VI. кл. запро́шувати, ви-, від-, за-, об-, пере-, під-, розрóблю- вати
73. IV. кл. заступíти	V. кл. а) заступáти	VI. кл. застóпувати
74. V. кл. б) по-, роз- сíнати	V. кл. а) по-, розсiна́ти	VI. кл. по-, розсiну- вати

(Нема́ відповідних докóнаних :)

Докóн.	Недок.
75. —	V. кл. б) здава́ти ся
76. —	VI. кл. покóлювати, викри́ку- вати, наслóхувати, остóю- вати, не похóчувати, очікувати

(Нема́ відповідних недокóнаних :)

Докóн.	Недок.
77. I. кл. подíти	—
78. II. кл. повíснути	—
79. III. кл. а) осиротíти	—
80. III. кл. б) окрича́ти, замовча́ти	—
81. IV. кл. попла́тити, застрíлити	—
82. VI. кл. за-, розсмакува́ти	—

Б) через приставковане

достарчають відповідні собі докóнані:

Недок.	Докóн.
83. IV. кл. вивозíти, зносíти	повивозíти, позносíти
84. V. кл. а) збирáти, розкида́ти, замикáти, спадáти, насiда́ти	повзбирáти і ви́збирати, порозки- да́ти, позамикáти, поспадáти, по- насiда́ти

Недок.

Докон.

85. V. кл. б) роздавати

пороздавати

86. VI. кл. ви́збірувати, набрі́хувати, розкі́дувати, випла́чувати

повизбірувати, понабріхувати, порозкідувати, пови́плачувати

87. До *води́ти, вози́ти, носи́ти, ходи́ти* маємо доконані дієслова (без наворотбвого зміслу) *пове́сти, пове́зти, поне́сти, піти*.

Б. ПРО ЗНАЧІНЄ СЛІВ.

94. Самими звуками, які складають ся на якесь слово, тай порядком, в яким ті звуки по собі наступають, ще не установлене значіне того слова; ми розуміємо слово аж тоді зовсім добре і набезпечно, як вонó вісказане в реченю (га́дці). Из слів: *па́ра, коса́, лу́г, дуби́на, хви́ля, мі́на, гості́нець*, як їх віскажемо саміх про себе, не мо́же слуха́ч докля́дно розпізна́ти, що власти́во ми ма́ємо на думці.

95. Двозначність деяких слів походить ча́сто відси, що два зовсім рі́жні слова́ лиш припадко́во ма́ють однако́вий вид, н. пр.:

па́ра — вóдна, па́ра череві́ків;

хви́ля — часу́, хви́ля на воді́;

мі́на — ві́раз лиця́, підзе́мний підко́п;

лу́г — сіно́жать, зола́;

безри́чний — без грі́ха, без грóший;

бідá — ну́жда, двоколі́сний ві́з;

лі́чко — здрі́бнілі слова́ від лице́ і лі́ко;

лі́к — раху́нок, лі́карство;

люту́вати — бляха́р люту́є, во́ріг люту́є;

ляк — перéполох, ляк до печáтаня;

пас — по́яс, пашпо́рт;

па́ша — корм для худóби, туре́цький па́ша;

пи́літи — порóшити, рі́зати пи́лкою;

ску́піти — наку́піти, бу́ти ску́пим;

96. З то́го само́го пня́, при по́мочи тих само́х словотво́рних за́собів — приставко́ваня і наростко́ваня — мо́жна утвори́ти слова́,

що хоч однакóво звучать, то все такі ріжніть ся між собою значінем, бо на́рід творів їх при ріжних на́годах і надав їм зóвсім іньший зміст, н. пр. *юстинець* — біта доро́га, подарунок; *дубіна* — дубóве дéрево, одén дуб, дубóвий ліс.

Вкінці одіо і те самé сло́во зміняє своé значіне, прибли́раючи ріжні відтінки як до обста́вин, ситу́ацій, се́ред яких е́го ужи́то, н. пр. *чоловік* мо́же означати раз лю́дину взага́лі, дру́гий раз му́жа, *жінка*: жéньщину взага́лі і заму́жно жінку, *ста́рець*, *ді́д*: старо́го чоловіка і жебрака́. Так *се́рце* означає наса́мне́ред часть ті́ла, відта́к чу́тє (*чоловік без се́рця*), да́лі ті́лько, що гні́в (*чоловік се́рдитий*), а на́решті ті́лько, що прихі́льність (*се́рце стра́тити до ко́гось*).

Не́рідко мо́ва зву́жує пе́рвісне значіне сло́ва, обме́жуючи е́го ужи́ванє на пооди́нокі випадки, т. зн. спе́ціалізує е́го. Так н. пр. сло́во *зло́дій* означа́ло коли́сь зага́льно лиході́я, тепе́р тим імі́м назива́ють лиш то́го, що краде́. Бува́є одна́к, що тако́го сло́ва ужива́ють ще і в давні́м е́го значіню, н. пр.:

ба́ба — старá жінка, ма́ма ма́ми;
се́лянин — ме́ншканець се́ла, рі́льний;
грома́да — збі́р лю́дій, се́ло чи мі́сто;
замо́вити — обста́люва́ти, зача́рува́ти;
лі́то — порá ро́ку, ро́кі;
зимá — порá ро́ку, у Гу́цулів: сні́г;
мі́сце — на землі́, поса́да;
Моска́ль — Великоро́с, жо́вни́р.

Навпакі́ значіне яко́гось сло́ва часо́м ширша́є, н. пр. *гучко́сьем*, *хлі́боробом*, *рі́льником* назива́ють чоловіка, що взага́лі займа́єть ся рі́льним господа́рством, хоч пе́рвісно значіне тих слів не бу́ло таке́ широ́ке.

Ча́сто назива́ємо пре́дмети на́звами тих рі́чий, з які́ми їх порі́внюємо, і та́ким чи́ном сло́во набира́є ся ново́го значі́ня. Так гово́римо про *зуби* маши́нового ко́леса, про *зуби* часни́ку. Та́ким спосо́бом сло́во *бі́би* мо́гло діста́ти значіне вели́кої до́вбні́, так *ю́луба* кра́ска взі́та від *ю́луба*, так з часо́м ту часті́ну косі́, що у не́ї бу́ла немóв *пято́ю*, ста́ли зва́ти *пя́ткою*, так значіть *відпові́дити* — ко́мусь дава́ти відпові́дь, чо́мусь, до чо́гось сто́сува́ти ся і т. д.

101. З другого боку буває, що одні і те саме в різних випадках, в різних часах, в різних сторонах названо різними словами. Так уживаємо на переміну слів:

щастє, доля, талан;
лід, кріпа;
пес, собіака, сторож;
скріти, затаїти;
м'який, сердитий, лихий, недобрый, лютий;
відповісти, відказати, відмовити, віддати;
скоро, хутко, швидко, брзо.

102. Слова, що означають те саме, або приблизно те саме, називаємо **синонімами**. Кажемо: „приблизно те саме“, бо такі слова по більшій часті не завжди рівновартні і не все можна одні слово покласти замість другого. Так кажемо: *Дурному дасть Бог щастя та не дасть розуму, але; Як не дав Бог талану з малку, то й не буде до останку*. У прислів'ях та поговірках не можна змінити синонімів, не можна класти одного слова замість другого, хоч би навіть головна, основна гадка не потерпіла через те ніякої зміни.

103. Часто у синонімних словах бачимо певне степеніване так, що одні слово здається сильнішим, ніж друге, н. пр. у словах:

переробити, перемінити, переіначити;
мліти, горіти, жаріти ся, палажкотїти;
вдача, здібність, спосібність, хист, талант;
завжди, все, без перестанку, безперерівно, без утїну.

Нерід з ріжницею що до сили лучить ся ще й ріжниця що до якости, н. пр.:

волохатий, кудлатий, кучерявий;
скріти, затаїти, сховати;
старий, дідизний, давній;
робота, праця, труд;
немичний, недужий, слабій, хорий.

В таких разях наростки та приставки подають найріжніші відтінки значіням таких слів, н. пр.:

дати, відати, подати;
голові, голівонька, голівочка;
душі, душенька, душечка;
батько, батенько, батечко;
довгий, довжезний, довженний.

Синоні́мні слова́ відріжняють ся від себе не́раз та́кже і тим, 104.
що в певних випадках можна ужи́ти лиш одно́го з них і то як-
ра́з то́го, а не і́ншого, н. пр.:

у́ме́р — *здо́х*;

воло́сс — *ше́рсть*;

ка́рий — *чо́рний*;

гру́ди — *пе́рса*;

на́дія́ти ся (чо́го́сь до́брого) — *бо́я́ти ся* (щоб яке́сь ли́хо
не ста́ло ся).

В яких рі́жних-прері́жних значі́нях ужива́ють ся пооди́но́кі
слова́, се пока́зує словáр. Як у чужі́х мо́вах, так і у свої́й рідній
мо́ві тре́ба все як найста́ра́ннїше добира́ти найві́дпові́днї́ших слів
для ви́раженя то́го, що ду́маємо.

ЧАСТЬ ТРЕТА.

ВІДМІНЮВАНЄ.

А. Відмінюване імен.

105. Іменники, прикмѣтники, заїменники і числівники прибирають різні закінчення, щобі для означеня різних стосунків (чоловіка до чоловіка, чоловіка до якоїсь річи, річи до річи, річи до чоловіка) достарчити сїм різних форм, якіми всі можливі стосунки вичерпують ся. Сї фѳорми називаємо відмінками. І так:

Перший відмінок найчастїйше дає відповідь на питанє „хто?“ або „що?“; н. пр. *Брат читáє. Хто читáє? Брат. Тут лежіть хлїб. Що лежіть? Хлїб.* Сей відмінок є така фѳорма, котрою взагалї називаємо особи, річи, прикмѣти (nominativus); н. пр. *Як ти називáєш ся? — Грицько Українець. Як тебе звать? — Премудрий Соломон. Маємо чотїри пори року: весна, лїто, осїнь, зима.*

Другий на питанє „чий?“ або „кого?“ „чогó?“; н. пр. *Се дїм брата. Чий дїм? Брата.*

Третий на питанє „кому?“ „чому?“; н. пр. *Дай книжку братови. Кому? Братови.*

Четвертий на питанє „кого?“ або „що?“; н. пр. *Я бачив брата. Кого? Брата. Брат їсть хлїб. Що їсть? Хлїб.*

Пятий, коли кого кличемо або звиваємо; н. пр. *Читай, мій брате!*

Шестий на питанє „ким?“ або „чим?“; н. пр. *Я задовольний братом. Ким? Братом. Ножем краємо хлїб. Чим? Ножем.*

Семий, лишє по приїменниках, на питанє „в кїм?“ „в чїм?“ „на кїм?“ „при чїм?“ і т. д.; н. пр. *Сестра живе при братї на селї. При кїм? При братї. Де? На селї.*

106. Але фѳорми відмінків рїзнять ся після числá; відрїжняємо:

1. однину, коли виражаємо стосунок лишє одної особи або річи, н. пр. *Корова пасє ся в лїсі.*

2. мно́жину, коли гово́римо про мно́го осіб або рі́чий; н. пр. *Коро́ви пасу́ть ся в лі́сах.* Для де́лких і́менників ма́ємо ще о́собні фо́рми для

3. дві́йні; н. пр. *Дві́ коро́ви пасе́ ся в лі́сі.* Але ті фо́рми ужи́вають ся та́кже і тоді́, коли гово́римо про 3 або 4 о́соби або рі́чи. Та ужи́ванс дві́йні, що в старі́й мо́ві бу́ло пра́вильне і до-конече́не, тепе́р вже не є доконече́не; мо́жна замість не́ї ужи́вати та́кже мно́жини.

Де́котрі фо́рми мно́жини означа́ли пе́рвісно бо́гато ча́стий 107. яко́їсь рі́чи, але тепе́р озна́чують са́му ці́лу рі́ч; проте́ нема́ у та-ких і́менників о́днини (і́менники без о́днини), н. пр. *граба́н, но́-жиці́, две́рі, са́ни, Черні́виць.* Де́котрі і́менники не ужи́вають ся за-для сво́го значі́ня в мно́жині (і́менники без мно́жини), н. пр. *Хри́сто́с, ви́рїй, ржа́, жи́дові́, зрозу́мілість, лу́бе, пі́рс.*

Ві́дріжи́ємо да́льше три ро́ди:

108.

1. рі́д му́жеський, н. пр. *брат, сті́л,*
2. рі́д же́нський, н. пр. *сестра́, сті́на́,*
3. рі́д се́редний, н. пр. *дитя́, ві́кио́.*

При́кме́тники, найбі́льша ча́сть заі́менників і де́які числі́вни-ки ма́ють для всі́х трох ро́дів о́собні закі́нчення, н. пр. *мі́й до́брїй брат, мо́я до́бра сестра́, моє́ до́бре дитя́.*

Яко́го котри́й і́менник ро́ду, се мо́жна пі́знати поча́сти вже 109. з закі́нчення пе́ршого ві́дмінка о́днини:

1. І́менники на тверду́ шелесті́вку окрім ши́пїчих, ~~на -ць~~, і на -й є му́жеські, н. пр. *бі́б, рі́в, Бо́г, ша́ра́г, мід, о́браз, цу́сак, сто́лик, волосо́к, о́рєл, со́ром, ба́рїн, серт, ве́чер, яр* (яру́га), *ніс, чо́-біт, телсгра́фі, мо́л, ко́н, па́лець, край.*

Лише́ слова́ *бру́ков, кро́ков, мо́рков, це́рков, лю́бов, хору́їв,* (= бру́ква, кро́ква . . . , це́рква, лю́ба, хору́гва), ві́дтак *крос, змар, твар, яр* (весна́), не наро́дне сло́во *ска́рб* і чу́же (по́льське) сло́во ~~міць є́ же́нськи~~

2. І́менники на м'я́ку шелесті́вку окрім ~~-ць~~ і на ши́пїчі *-ж, -ш, -ч, -щ* є поча́сти му́жеські а поча́сти же́нські: му́жеські о́соб-ливо всі́ ті, що означа́ють му́жеські і́стоти і міся́ці, н. пр. *му́ж, кіш, меч, дощ, ме́двідь, князь, мі́ль* (моті́ль), *сі́нь, ло́сось, зять, се́рпень*, але же́нські н. пр. *молоді́ж, миш, рі́ч, при́орц, ча́лядь, мазь, мі́ль* (мі́ліна́), *ті́нь, Русь, кі́сть, побо́жність.*

3. І́менники на *-а, -я, -ї, -и* є же́нські, як *ри́ба, голу́бка, зе́мля, па́ні, ма́ти*; лише́ і́мена́ му́жеських і́стот на *-а, -я*, як

стáроста, тéсля, є мўжеські, а лишé ті, що після -а, -я відкінули *т* або *н*, як *качі* (кача́та), *теля́* (теля́та), *імя́* (імена́), є серéдні.

4. Іменники на -о, -е, -є серéдні, н. пр. *селó, по́ле, житі́, пісанє*; лишé ті, що означають мўжеські істóти або ріки, як *тáто, Дніпрó*, і ті закінчені на -ко, -енько, -ейко, -онько, -ойко, -ечко, що утворені з мўжеських іменників, як *стри́йко, камені́нько, городі́йко, домóнько, лісо́йко, дя́дечко*, є мўжеські.

5. Іменники на -ище, -исько, -ина і -ака, що означають живі істóти, або задérжують рід, який їм після їх закінчення приналежить ся, або стають ся після сво́го значіння то мўжеськими, то жéнськими іменниками, н. пр. *дóбрый (дóбре) хлопчи́ще, -ісько; паску́дна, -ўдне дівчи́ще, -ісько; прискóчив мов коти́ще мўрий; вийшла ба́би́ще старі́я; старі́й, -ра́ соба́ка*. Однак запримітати треба, що то лишé в 1-ім відм. природний рід перемагає і що не можна сказати пр. *старо́ї ба́би́ща, паску́дної дівчи́ща*, лиш *старо́го ба́би́ща* . . .

6. Іменники невідмінні, як *амі́ўя, і́мні*, є пона́йбільше рóду серéдного.

I. ІМЕННИКИ.

110. Українська мо́ва дўже богáта на фóрми іменників помімо то́го, що давний засіб форм зменьшив ся, бо згóдом деякі осі́бні фóрми вийшли з ужитку; то знов через приподóблюване до іньших форм (сі́лу анальо́гії) змініли ся і затрáтили ся. Так пр. зóвсім вийшли з ужитку деякі фóрми для двійні, н. пр. закінчене для 3-го і 6-го відм. -ма, якé тепér ще лиш в деяких слова́х ужива́єть ся, однак зóвсім не для озна́чення двійні, а мно́жини: *очи́ма, двері́ма* (колісь сї слова́ уживáли ся лишé в двійні). Так са́мо осі́бні колись закінчення для 3-, 6- і 7-го відм. мн. (-омъ, -ьмъ, -ьми; -ы, -ьми, -ьми; -хъ, -ьхъ, -ьхъ) майже зóвсім затрáтили ся і через приподóблюване до закінчень жéнського рóду віривнали ся, так що тепér тоті відмінки кінча́ть ся загáльно на -ам, -ами, -ах.

111. Серед велико́ї ріжнорóдности відмінюваня іменників доба́чаєм однак пéвний лад і віроблені пра́вила. І так відра́зу кидáє ся нам в óчи, що іменники одно́го і то́го само́го рóду ма́ють пона́йбільше 1) осі́бні, так би сказати родові, а тим то і характе́ристичні закінчення для пооди́ноких відмінків. На пр. 1-ий відм. *пан, ри́ба, селó* — *пані́ (панóве), ри́би, сéла*; 3-ий відм. від *лис (бу́зько), ри́ба, ку́рятко* — *лісови́ (бу́зькови), ри́бі, ку́рятку*;

5-ий відм. від *вітер, звізда, море* — *вітре, звіздо, міре*; 6-ий відм. від *дух, души* — *духом, душию*; 2-ий відм. від *мак, ліло* — *маку, ліла* і т. д. Окрім того бачимо, що українська мова втворила згодом 2) для іменників кожного роду все особні родові правила; н. пр. 4-ий відм. від *лис (кóлос), риба (кóса), телятко (шіло)* — *ліса (кóлос), рибу (кóсу), телятко (шіло)*; *судия, сестрі* — *судий, сестри*; *Павло, дитятко* — *Павла, дитятко* (гл. 112—116, 124—127, 135). Як великий вплив має рід на відміну іменників, доказом того є форма *Гамалієм* („Не злодії з Гамалієм їдять мовчки сало“ *Шевч.*) від *Гамалія*; доказом того є і се, що навіть м'жеські іменники на *-а, -я*, хоть взагалі відмінюють ся так як іменники ж'нські, все такі підчиняють ся загальному правилу, важному для іменників м'жеського роду, і мають 4-ий відм. мн. р'вний 2-му (*владіки, сестрі* — *владік, сестри*), і що у м'жеських іменників з прикметниковим виглядом так само 4-ий відм. р'вний 2-му. Так сполучила тісно в одні родовими закінченнями і родовими правилами сама мова іменники, що колись своєю відміною значно від себе ріжнили ся¹⁾, і з тої причини річ зрозуміла, що для потреб відмінюваня рід становити мусить підставу до поділу іменників на три особні групи.

1. Рід мужеський.

В м'жеськім роді треба відріжнити після значія тройкі 112. іменники:

1. іменá для розумних істот, н. пр. *Бог, ангел, чоловік, наймит...*, а так само іменá для таких істот, що в поезії представляють їх особами, н. пр. *поклікали Вітра і Мороза*,

2. іменá звірят, дерев, игор, монет, н. пр. *віл, рак, черв'як, дуб, дур'як* (гра в карти), *каз'як* (танець), *тар'як, руб'як...*,

3. іменá інших річий, н. пр. *тер'як, н'рід, праг'як, фунт, ст'як...*

Що до тих трох розрядів треба отеє собі затимити: 113.

1. у м'жеських 1-ого розряду 4-ий відм. в однині і множині р'вний з 2-им, н. пр. *Б'як, Б'яків, учителя, учителів, Котлярівського, Котлярівський*; се правило обіймає в множині також м'жеські імен-

¹⁾ Давнійше гуртували ся іменники після н'їв до к'ня, і, як до зв'язку н'я, ніякше відмінювали ся. А були н'ї от'ї: 1. м'жеські і середні -к, -с; 2. м'жеські -к (з кор'откого у); 3. ж'нські -а; 4. м'жеські і ж'нські -к (з кор'откого і); 5. ж'нські -и (з дов'ого у); 6. м'жеські, ж'нські і середні з шестийковим зв'язком: -и, -р, -с, -т. Для порівняня і щоб бачити, як з'б'д'ося аж до теп'р їх відміна змінилася, подаємо тут ш'рці сих давних відмін:

ники закінчені на *-а, -я*; н. пр. *владік, козарлюг*; в однині мають вони в 4-ім відм. свою звичайну форму: *владіку, вельмозю* . . .

1.		2.		3.		4.	
пророкъ	село	сынъ	рыба	гость	кость		
пророка	села	сыноу	рыбы	гости	кости		
пророкоу	селоу	сынови	рыбѣ	гости	кости		
пророкъ (-ка)	село	сынъ	рыбѣж (-боу)	гость	кость		
пророче	село	сыноу	рыбо	гости	кости		
пророкъмь(-омь)	селомь	сынъмь	рыбож (-ою)	гостьмь	костьж (-кю, -ню)		
пророцѣ	селѣ	сыноу	рыбѣ	гости	кости		
пророка	селѣ	сыны	рыбѣ	гости	кости		
пророкоу	селоу	сыноу	рыбоу	гостню	костню		
пророкома	селома	сынъма	рыбама	гостьма	костьма		
пророци	села	сынове	рыбы	гостинѣ	кости		
пророкъ	селѣ	сыновѣ	рыбѣ	гостини	кости		
пророкомъ	селомъ	сынъмъ	рыбамъ	гостиньмъ	костьмъ		
пророкы	села	сыны	рыбы	гости	кости		
пророци	села	сынове	рыбы	гостинѣ	кости		
пророкы	селѣ	сынъмн	рыбамн	гостьмн	востьмн		
пророцѣхъ	селѣхъ	сынъхъ	рыбахъ	гостѣхъ	костьхъ		
5.		6.					
церкы	камъ (камень)	нмѣ (-ѣ)	матн	слово	телѣ (-ѣ)		
церкѣ	камене	нмене	матере	словесе	телѣте		
церкѣн	камени	нмени	матери	словеси	телѣти		
церкѣвъ	камень	нмѣ (-ѣ)	матерь	слово	телѣ		
церкы	камъ	нмѣ (-ѣ)	матн	слово	телѣ		
церкѣвъж (-кю)	каменьмь	нменьмь	матерьж (-кю)	словесьмь	телѣтьмь		
церкѣ	камени (-ѣ)	нмени (-ѣ)	матери (-ѣ)	словеси (-ѣ)	телѣти (-ѣ)		
церкѣн	камени	нмени	матери	словеси	телѣти		
церкѣоу	каменоу	нменоу	матероу	словесоу	телѣтоу		
церкѣвами	каменьма	нменьма	матерьма	словесьма	телѣтьма		
церкѣн	камене	нмена	матере	словеса	телѣта		
церкѣтъ	камень	нмень	матерь	словесъ	телѣтъ		
церкѣвамъ	каменьмъ	нменьмъ	матерьмъ	словесьмъ	телѣтьмъ		
церкѣн	вамени	нмена	матери	словеса	телѣта		
церкѣн	камене	нмена	матере	словеса	телѣта		
церкѣвамн	каменьы (-амн)	нменьы	матерьмн	словесы	телѣты		
церкѣвахъ	каменьхъ	нменьхъ	матерьхъ	словесьхъ	телѣтьхъ		

Як тверді пні першої і третієї групи, так само відмінювалися і м'які, т. зв. ті пні, що перед ннєвим вивзвуком *-ъ, -о, -а* мали м'який звук (*ј*) і кінчилися м'яжеські на *-н, -лѣ, -пѣ, -рѣ, -чѣ, -жѣ, -шѣ, -цѣ*; середні на *-нѣ, -лѣ, -пѣ, -рѣ, -чѣ, -жѣ, -шѣ, -цѣ*; а жєські на *-на, -ма, -па, -ра, -ча, -жа, -ша, -ца*. Ріжніця на око лиш та, що після давнього звукового правила по м'яких звуках мусіло замінити *ъ* на *ь, о* на *е, ѣ* на *а*, що м'ягчило попередній звук; а звукови *ъ* відповідало *ѣ*. Н. пр. *кран* (первісно читалося з двома складами, а по *н* не писалося *ь*), *оучитѣль, мечь*, 7-ий відм. одн. *кран оучитѣлн, мечн*, 4-ий відм. мн. *крамъ, оучитѣламъ, мечамъ*; *полѣ, сьрдьцѣ, ложѣ*; *доуши* (3-ий і 7-ий відм. одн.), *доушѣ*. — Що у нас відтак сталося з *лѣ, пѣ, рѣ, лн, пн, рн, цн* гл. 27; що з *ъ*, гл. 42, а що з *ѣ*, гл. 39.

2. в 2-ім рóзряді 4-ий відм. в óднині рíвний з 2-им, а в мно́жині з 1-им, н. пр. *волі́, волі́*;

3. в 3-ім рóзряді 1-ий і 4-ий відм. все собі рíвні, н. пр. *те́рєн — терні́, сті́л — столі́, де́нь — дні́*.

В дéкотрих звóротах по при́менниках рíвнає ся та́кже у 114. мўжеських іменників 1-ого рóзряду 4-ий відм. 1-ому, н. пр. *бóчку зámужє о́ати, пі́ті зámужє, в і́стї і́ті, пострі́чи ся в мо́нахи, в чернї́, і́ті межє лóди*.

Відм. 5-ий рíвнає ся в мно́жині завсїди 1-ому: в óднині 115. має він осі́бну фóрму, але часом заступає стóб 1-ий відмінок. Зрештою в 5-ім відм. óдн. уживає ся дўже радо фóрма здрїбні́ла, н. пр. *са́до́чку* (садо́к), *ворóбчи́ку* (воробець). Розуміє ся самó собóю, що у і́мен і́стóт неживі́х рідко коли́ найдé ся причі́на до твóрення 5-ого відм. При стрі́чі двох 5-их відм. звича́йно ка́жемо лишé н. пр. *па́не дирéктор, па́не ма́йстер . . .*, а не *па́не дирéкторе . . .*, а́ле та́кже і *па́не нача́льнику . . .*

Дві́йня уживає ся рідко коли́. Вона́ захова́ла ся лишé для 116. 1-ого і 4-ого відм. і кінча́ть ся на *-а (-я)*, а то з на́голосом як в 2-ім відм. óдн., н. пр. *вўса, два сўна, два курнї́я, три злóбїя, чти́ри брї́та*.

У іменників мўжеських ма́ємо 2 відмі́ні:

До I-ої відмі́ни налéжать іменники, що в 1-ім відм. óдн. 117. кінча́ть ся на тверду́ шелесті́вку (з ви́ймкою шипя́чих, *ч, ж, ш, щ*) і на **о**. Та відмі́на назива́еть ся корóтко відмі́на тверда́.

До II-ої відмі́ни налéжать іменники, що в 1-ім відм. óдн. кінча́ть ся на мягку́ шелесті́вку, на таке́ *р*, що бу́ло коли́сь м'я́ке (*р* гл. 27), а окрім то́го на *й*, шипя́чі *ч, ж, ш, щ* і на **ьо**: відмі́на м'я́гка.

Іменники мўжеські, закінчені в 1-ім відм. óдн. на *-а, -я*, відмі́нюють ся майже́ так са́мо як же́нські; а іменники мўжеські з прикметниковим ви́глядом відмі́нюють ся як прикметники.

I-а відмі́на (тверда).

118.

Однина.	Множина.
1. сусі́д	сусі́ди
2. сусі́да	сусі́дів
3. сусі́дови	сусі́дам
4. сусі́да	сусі́дів
5. сусі́де	сусі́ди
6. сусі́дом	сусі́дами
7. сусі́ді	сусі́дах

119.

Замітки до поодиноких відмінків.

Відм. 1-ий одн. кінчіть ся на: *н, б, в, м, ф, т, д, с, з, ц, л, н, р, к, і, с, х* і на *о*¹⁾.

Як 1-ий відм. одн. кінчіть ся шелестівкою, то його пень мусить часто звучати інакше, як в інших відмінках, бо 1) неріз мусить наступити перезвук іканє (*ніс — нóса, віз — вóза, віл — волá, сніп — снопá, рід — рóда, -у, ніст — нóсту, віск — вóску; Кійів — Кієва, попіл — нóпелу, папір — папéру, лід — лéду, мід — мéду, гл. 36*); 2) часто в посліднім складі появляється дійсно або лише на око вставлене *о, с* (*вўюл — вўла, свéкор — свéкра, цўкор — цўкру, свéдок — свéдка, вівтóрок — вівтірка, горицок — горицá, млинóк — млинкá, молотóк — молоткá, голосóчок — голосóчка, -у, зáмок — зáмку, мóзок — мóзку, зарóбок — зарібку, початóк — початкў; мінїстер — мінїстра, мáйстер — мáйстра, осéл — ослá, орéл — вірлá, овéс — вівсá, котéл — китáл, рожéн — рїжнá, хосéн -- хїснá, лев — львá, пес — псá, вітер — вітра, -у, óцет — óцту, терéн — тернў, гл. 34*); 3) дéколи шелестівкі відпадають *четвёр — четверлá, горицок — горицá, свёрдел — свёрла, гл. 19 і 30, 4*).

Відм. 2-ий одн. кінчіть ся почáсти на *-а*, почáсти на *-у*, а почáсти на *-а* або *-у*. Іменники, що у них 4-ий відм. одн. рівнає ся 2-му, мають в 2-ім відм. одн. завсїди лише закінчене *-а*, óтже: *áнгела, дрóзда, Дани́ла, опікуна, євангелїста, ю́луба, хлїборóба, вїтчїма, жовнїра, гра́ба, дўба, ца́па, когутá, волá, пса, бўзька, рáка, урядника, хлопчика, вўйка, пáрубка, слимакá, шутакá, фрáнка* (монéта), *вїзкá* (гра)... Закінчене *-у* має богáто іменників, що означáють якўсь рїч, н. пр. *винограду, сўду, ўряду, матерїялу, скáрбу, дáру, дрóту, плóду, росóлу, грóму, окрóту, нóпелу, папéру, теáтру, гра́ду, дїму, склéпу, гори́ху, поро́ху, дóму, лéду, мéду, садў, слїдў, хворостў, ставў, мóху, со́ку, шóвку, барвінку, рїнку, будїнку, ма́тку, пісочку, подарўнку, знакў, дахў, довў, шляхў, піскў...*, або чїнність, стан, прикмéту і т. п., н. пр. *дóгляду, морóзу, нáпаду, пóдїлу, пóхорону, впли́ву, зáмїру, нóсту, поклóну, хóду*,

¹⁾ Іменники сєї відмінн кінчили ся колись на глухў голосївку *ъ* (пні на *о* і на корóткє *у*), дўже мáло на глухў голосївку *ь* (пні на корóткє *ї*): *сжєдъ, сынъ, голъкъ*. Привўли іменники на *-о*, що були пєрвісно середні, áле задля свóго значїня перейшли зóвсїм до сєї мўжеської відмінн (*мінлáло*), áбо що з інших причин пїсля дáних взірцїв прийали в українськїй мóві закінчене на *-о* (*Петрó, Дмитрó*).

збору, способу, характеру, доводу, розуму, ряду, часу, сну, запаху, кріку, рідку, сону, достатку, порядку, ранку, смітку, ратунку, смаку, страху, початку. . . У деяких іменників уживають ся без ріжниць обидва закінчення, н. пр. *опорода, опороду, сіра, -у, на-рода, -у, моста, -у, вітра, -у, гріха, -у, закона, -у, горбока, -у, прізника, -у, верга, -у, садка, -у* . . . ¹⁾

Відм. 3-ий оди. кінчить ся правильно на *-ови* (на Україні *-ові*). Окрім того подібуєть ся деколи, особливо під впливом церкви, закінчене *-у*, н. пр. *Богу, дугу* (побіч *Богови, дугови*). Однак закінченю *-ови* протівлять ся іменники з ненаголошеним наростком *-ов, -ів*, і добші слова, закінчені на ненаголошене *-ов*, н. пр. *Кривоку, Кісву, боліолову*. Також і *мів* має 3-ий відм. *міву* ²⁾).

Відм. 4-ий оди. не має свого питомого закінчення; про прівилу, важні для сего відмінка, гл. 112—114 ³⁾).

Відм. 5-ий має закінчене *-е* або *-у*. Перед *-е* шелестівки к. *ч, х* мягчять ся на *ч, ж, ш* (гл. 23, 24, 25), н. пр. *чоловіче, козаче, мучениче* = *мученику, Божє, бороже, гріше, співаче* = *співачу*, але якраз диятого, щоби оминіти таку зміну шия, прийняв ся у іменників на *-к, -л, -х* 5-ий відм. радше на *-у*, н. пр. *козику, бужку, ученику, грішнику, зраднику, забудку, хлопчику, батьку, батечку, листочку, пастуку, ліночку, шляку* . . . Іменники з іншим візвуком мають *-е*, н. пр. *Даніле, Михайле, іолубе, майстре, міше, Дитре, псе, міроде, цвіте, Хрісте, світе* . . . але *міту, діду* (= *діде*), *дорогий сину*, однак *Сине Божий* ⁴⁾).

Відм. 6-ий оди. має без виїмки закінчене *-ом* ⁵⁾).

¹⁾ Закінчене 2-го відм. *-у* взяте від іменників, що їх нень колись кінчів ся коротким *у* (у). Воно, як бачимо, дуже розвиріло ся і обмежило значно ужиток закінчення *-а* у колишніх нів на *о*. Лиш до імен, що означають розумні істоти, звірята, дерева, гри і монети, воно пріступу не має. Сила сего нового прівилу така велика, що навіть слово *свнх* (гл. потку до 111) мусіло сему прівилу піддати ся.

²⁾ Прівильне тепер в 3-ім відм. закінчене *-ови* шяте від давних нів з коротким *у* у візвуку. Воно, можна сказати, зовсім виперло закінчене *у*, уживане колись у нів з коротким *о* у візвуку, як більше характеристичне закінчене для сего відмінка. Звук *і* в *-ові* пояснюєть ся аналогією до *рібі*.

³⁾ Відм. 2-го замість 4-го стали вже дуже давні, особливо при іменах осіб, уживати. Однак що бно протягом цілих віків вівторило ся прівило, яке тепер має силу.

⁴⁾ Закінчене *-у* прийміло ся від нів з візвуком на коротке *у*.

⁵⁾ Се закінчене виводить ся із *-амь* (нів з візвуком на коротке *у*), яке вже в найдавніших часах у нас зовсім витиснуло закінчене *-омь* (нів з візвуком на коротке *о*). Се відко із того, що *о* не перезвучує ся на *і*, гл. 37.

В 7-ім відм. одн. маємо два закінчення: *-ї (-і)* і *-у*. Перед *-ї* м'ягчать ся шелестівки, а *к, л, х*, переходить на *ць, зь, сь* (гл. **23, 24, 25**), н. пр. *о чоловіїї, на язїїї, в роїї, при боїї, о Бозї, в плїї, в луї, на бєрезї, в орїї, в потїї = потїку, в горїї, в капелюї = капелюхї, в кожїї = кожїхї, на ланцїї = ланцїхї, в берїї = берїхї, на кождїм кроїї = крохї, але якраз длятого, щоби оминїти такї зміну пня, принїяв ся у їменникїв на *-к, -л, -х* 7-ий відм. радше на *-у*, н. пр. *на кошику, в вїзїку, в кошику, на стїлку, о їченику, на хрїстику, о грїшїку, при огородїку, о полковїку, о праведїку, при урядїку, на кїньчїку, в кульчїку, на пальчїку, на стїльчїку, в горїшїку, в напєрстїку, в пєлїмїску, на посторїнку, на язїчїку, на листїчїку, о вїяку, на паукї, в вїтракї, в сїракї, на патику, в ручїку, в кашїку, в вїнкї, на вершїку, на волоскї, на горбкї, в горшїку, на кїлкї, в мїшкї, на образкї, в рядкї, в стручкї, в черепкї, на шнуркї, на горбїчкї, на празїку, на верхї, в садкї, на ставкї, в соку, в шївкї, в зїмкї, на гїнкї, в мїзкї, на рїнкї, в будїнкї, в порядкї, в смїткї, в пїсїчкї, в рахїнкї, на ярмаркї, в снїї, по знакї, на дахї, по смакї, на исяхї, на початкї, в холодкї... Їменникї з їньшим вїзвуком мають правїльно *-ї (-і)*, н. пр. *в дзїбї, в нїсї, у Львївї, в зїбї, в рїтї, на їрбї, в жїлобї, на вїзї, на хрїстї, в млинї, на Днїїрї, в рукавї, в хлївї, на хвостї, в животї, на рїженї, в чїботї, в огородї, на обїдї, в повїтї, на мїстї, в грїбї, в лїсї, в свїтї, на столї, на морїзї, при пїдїлї, на пїхоронї, в сїдї, в текїстї, в Рїмї, в пїтї, в росїлї, в пїпелї, на папєрї, в бїтї, в тестаментї, в харїктерї, в рїзї, по їолосї, на часї, в снї... , але на лїдї і на ледї, на мїдї і на медї, в стїпї і на стєпї.***

Замїсть 7-го відм. одн. стоїть однїак чїасто 3-ий, особлїво у їменникїв закїнчених на *-о*, н. пр. *при Олексїндровї, при пїроховї, при пїановї, при брїатовї, о бїзьковї, при Шевчїнковї, на волосковї, при бїтїковї, Грицьковї... , а так лишє при тїатовї, дїдовї.¹⁾*

Вїдм. 1-ий, 4-ий і 5-ий мн. мають однїо закїнченє *-и*; про застїпство 4-го вїдм. 2-им гл. **113, 1. 2.**

З вїїмкою поєзїї закїнченє *-ове* принїяло ся лишє в слївї *пан*: *панїве* побїч *панї*.

У дїяких слїв подїбуєть ся побїч правїльного закїнченїя закїнченє *-а* для вїразу узагїльненїя, н. пр. *лїсїа, свїтїа, їолосїа, очє-*

¹⁾ Закїнченє *-у* прїймїло ся вїд пнїв з вїзвуком на корїткє *у*.

*рета́, акта́ (пісьма), ~~декрета́, теста́мента~~. Окрім то́го затя́мити треба́ фо́рму *бра́тня* побі́ч *брати́* ¹⁾.*

Відм. 2-ий мн. кінчіть ся правильно на *-ів*. Замість то́го подібує ся у тих іменників, що лишé в однині́, для ви́разу індивідуаліза́ції, прибира́ють на́росток *-ин*, да́вна фо́рма без *-ів*, н. пр. *се́лян* (*се́лянін*), *міща́н* (*міщани́н*), *Галича́н* (*Галичані́н*)... , але та́кже *Бо́лярів* побі́ч *Бо́ляр* (*Бо́лярін*), *по́лінів* побі́ч *по́лін* (*по́лінін*)... , а лишé *Се́рбів* (*Се́рбін*), *Ара́бів* (*Ара́бін*). *Ру́си* заде́ржує на́росток *-ин* в мно́жині́ і для́то́го і 2-ий відм. звучи́ть *Ру́синів*. І від сло́ва *чо́віт* є 2-ий відм. мн. лишé *чо́віт*. Та́кже і і́нші іменники мо́жуть без се́го закінче́ня обійти́ ся, коли́ із зв'язи́ з попереднім сло́вом доси́ть я́сно, що ма́є ся на думці́ 2-ий відм. іменника, н. пр. *пять*, *шість* раз. *ю́д*, *армі́я*... , *па́ра чере́вік*... , *до су́сід*, *з мича́р* ²⁾.

В 3-ім, 6-ім і 7-ім відм. приняли́ ся зага́льно закінче́ня *-ам*, *-ами*, *-ах*. Одна́к сло́во *чо́віт* звучи́ть в сих відмінках: *чо́вітам* = *чо́вітям*, *чо́вітьми́*, *чо́вітах* = *чо́вітях*, а від сло́ва *бра́т* ужива́єть ся побі́ч *бра́там*, *-а́ми*, *-а́х* та́кже *бра́тям*, *-я́ми*, *-я́х* ³⁾.

Коли́ ось так осьвідо́млює́ ся з вели́кою різнородно́стю у 120. відмінюваню́ тверди́х му́жеських іменників, то ба́чимо, що ся відмі́на сама́ від се́бе розпада́є ся — пі́сля то́го, чи іменники ма́ють в 2-ім відм. оди. зак. *-а*, чи *-у*, в 5-ім відм. оди. *-е*, чи *-у*, а в 7-ім відм. оди. *-і*, чи *-у* — на отсі́ підвідмі́ни:

А	Б	В	Г	Д
су́сіда	ро́зуму	козака́	ко́ника	домо́ньку
су́сіде	ро́зуме	коза́че	ко́нику	домо́ньку
су́сіді	ро́зумі	козаку́	ко́нику	домо́ньку

Одна́к і тим поді́л на підвідмі́ни ще не ви́черпаний, бо до́сить ча́сто у оди́бо́го і то́го само́го іменника поді́бують ся, як ми ба́чили, якра́з в сих відмінках побі́чні фо́рми.

¹⁾ Закінче́нє *-а* — *а* в́яте в 4-го відм. мн. Да́вне зак. 1-го відм. н. що́ перед ним му́сїли м'ягчи́ти ся шесті́вкї *к*, *г*, *ж* на *к*, *з*, *с*, чу́ти ще хи́бї лиш в пер́кї, н. пр. *су́чани́н*. Те́пер ка́жемо *учени́к*, т. з.н.: коли́шній 4-ий відм. *су́чани́н* став 1-им відм. — Закінче́нє *-а* в́яте від ши́в з ви́звуком на коро́ткє *у*, а закінче́нє *-а* від се́ре́дних іменників.

²⁾ Закінче́нє *-ів* (*-єкк*) в́яте від ши́в з ви́звуком на коро́ткє *у*. Закінче́нє ши́в з ви́звуком на коро́ткє *о* бу́ло *ь* (так як в 1-ім, а та́кже і в 4-ім відм. оди.), і для́то́го бі́льше ви́ра́зне і ха́ракте́ристичне *-ів* пере́могло́.

³⁾ Про да́вні закінче́нє в сих відмінках гл. 110.

121.

II-а відміна (м'ягка).

Однина.	Множина.
1. óлень	óлені
2. óленя	óлені́в
3. óленеви	óленням
4. óленя	óлені
5. óленю	óлені
6. óленем	óленнями
7. óлені	óленнях

Замітки до поодиноких відмінків.

122. Відм. 1-ий одн. кінчіть ся на м'ягку́ шелестівку *-ть, -дь, -сь, -зь, -ць, -ль, -нь, на -й, -р, -ч, -ж, -ш, -щ і на -ьо¹⁾*.

Як 1-ий відм. одн. кінчіть ся шелестівкою, то пень слова мусить часто змінити ся і звучати інакше, ніж в інших відмінках, бо 1) нерідко мусить наступити перезвук ікане (*віздь — віздя, міль — моля, сій — соя, їсть — їстя, рій — роя, мазль — мозоля, кін — коша, ніж — ножа, кінь — коня, гріш — гроша, біль — болю, лій — лою, кукіль — кукюлю, напій — напою, покій — покою, спокій — спокою, гній — гною; медвідь — медведя, Андрій — Андрія, грібень — грібеня, стремінь — стременя, ремінь — реміню, хміль — хмелю, ячмінь — ячменю, гл. 36); 2) часто в посліднім складі появляється дійсно або лише на око вставлене *о, е* (*вудоль — вудля, віхоть — віхтя, нозоть — нитя, локоть — ліктя, дуботь — дубтю, оінь, оіень — оіню; дурень — дурня, дішель — дішля, штемель — штемля, с'чень — с'чня, сяженць — сяжня, юстїнець — юстїнця, палець — пальця, коць — койця, хлопць — хлопця, Німець — Німця, корець — кірця, конець — кінця, муравель — муравля, корабель — корабля, щобель — щобля, кравець — кравця, вдовець — вдівця, швець — шевця, женець — женця, ровець — ривця, отець — отця, вітця, день — дня, перець — перцю, танець — танцю, кашель — кашлю, смалець — смальцю, тертець — тертцю . . ., гл. 34); 3) деколи шелестівкі випадають (*тіждень — тіжня, чернець — черця, ченця, гл. 19*).**

¹⁾ Ся відміна зложїла ся із колишніх пнів з вїзвуком *jo* і з мужеських пнів з вїзвуком на глуху́ голосівку *ь*, гл. 22, 40. В переважній частині укр. мови м'якге колїсь *рь* ствердо (порів. *море, косарем, косарі*) і длятого не треба писати *косарь* і т. п., помимо того, що говоримо і пишемо *косарі, ліцарю*.

Відм. 2-ий одн. кінчить ся почасти на -я, рідше на -ю, по *ч, ж, ш, щ* на -а, -у: *учителя, місяця, колодязя, ніня, приятеля, Антося, Юрія, соловія, аркуша, керманча, ліцаря, лебедя, кіміна, коріня, злодія, юсподаря, заяця, мужа, сторожа, цїсаря, дїдича, Федьківича, Шапківича, пісаря, короля, князя, мотиля, Івася, дїдуся, пестія, ключа, меча, обруча, грушя, панича, колача, ткача, кушніря, кобзаря, школяря...*, але *кромілю, клію, олїю, звичаю, обичаю, урожаю, місяжу, цію, чиншу, балію, жалию, кислію, шпиталю, короваю, краю, раю, борщю, дощу, отчашю, плачу, дурію і дурія*. Порів. 119. — *Господь має 2-ий відм. юспода*¹⁾.

Відм. 3-ий одн. кінчить ся правильно на *-єви, -єви* (на Україні *-єві, -єві*): *учителєви, добродїєви*. Но *ч, ж, ш, щ* подібуеть ся ~~деколи~~ *также* після аналогії твердїї відміни *-єви*, н. пр. *товаришєви*. Лише *Господь* має 3-ий відм. *Господу* побіч *Господєви*. Про зак. *-єви* супроти *-єви* твердїї відміни гл. 111 нїтку.

Відм. 5-ий одн. кінчить ся на -ю (*у*), лише слова на *-єць*, оскїлько у них уживаєть ся 5-ий відм., кінчать ся на *-че*, отже: *добродїю, товаришю, ліцарю, учителю, коію, Антоєю, істїю, зятю, місяцю, паничю, краю...*, але *хлопче, молодче, шівче, отче*. Слово *Господь* має 5-ий відм. *Господи*²⁾.

В 6-ім відм. одн. є правильно закінченє *-єм, -єм*: *приятелем, крієм*. Но *ч, ж, ш, щ* подібуеть ся ~~деколи~~ *также* після аналогії твердїї відміни *-єм*, н. пр. *товаришєм, поїмичєм, аркушєм*. Від слова *Господь* — *Господєм*.

В 7-ім відм. одн. прицяло ся в письмєнній мові закінченє твердїї відміни *-ї* (*і*), побіч того уживаєть ся часом, особліво у імеників на *-ї*, закінченє *-ю*; отже *в краю, рию, олїю, по звичаю, о соловїю, при добряїю, -її, в отї, -ю...* Однак вже досїть часто заступаєть ся 7-ий відм. 3-им³⁾.

Закінченя відмінкові в мнїжинї *-ї* (*-і*), *-їв* (*-ів*), *-ям* (*-ам*), *-ями* (*-ами*), *-ял* (*-ал*) відповідають докладно закінченям твердїї відміни. Лише в 2-ім відм. маємо в трох словах форми закінчені на *-ий*: *їстий, кїний, грїний*. (Про такі форми як *пять сяжїнь*,

¹⁾ Про зак. *-я, -ю* порів. нїтку 1 на стр. 67.

²⁾ В формі *Господи* бачимо давний 5-ий відм. нїтї з вїзвуком на *к*.

³⁾ Форми *ца лїий, в огнї, в шпиталї* і т. п. рахнуїли ся вправдї після звукових законів збїсїм правильно із давних форм (гл. нїтку до 111, пор. 27), але в письмєнній мові зацїльно не прийали ся.

локот, день гл. 119, стр. 69). В 6-ім відм. мають два іменники особну форму: *кіньми, грішми* ¹⁾).

123. І м'ягká відміна, приглянувши ся її зблизька, розпадає ся властиво на дві підвідмінї, коли не зважати на ще деякі побічні і осібні фóрми.

А	Б
Відм. 2-ий одн. -я (-а)	-ю (-у)

2. Рід женський.

124. Відм. 5-ий одн. рідко коли заступає ся 1-им.
 125. Відм. 7-ий одн. є все рівний 3-ому, так сáмо 5-ий і 4-ий мн. рівні 1-ому.

126. В 2-ім відм. мн. втискає ся ~~чим раз більше~~ закінчене м'ужеських іменників на *-ів (-їв)*, а то особливо в отсіх разáх:

1. Коли у фóрми 2-ого відм. мн., добутої після взірця *сила* — *сил*, гóдїб вимовити шелестівóк посунених у визвук, або т'яжко булóб ізза потрібного перézвукy розпізнати пень, то хватаємо ся у жéньських іменників закінчення *-ів (-їв)*, н. пр. *тітлів, студнів ... , óсів, нóлів ...*

2. Коли іньші відмінки множини іменника жéньського рóду (особливо іменника двоскладного) мають нáголос на закінченю, то звичáйно вирівнуємо з ними 2-ий відм., прикладáючи до нéго закінчене *-ів (-їв)* з нáголосом, н. пр. *бабів, хатів, паннів, стайнів ...*

Але і без тих причин подібуеть ся чим раз частійше закінчене *-ів (-їв)*, особливо на Україні замість *-ий*; н. пр. *кóристів, кóстів, нóвистів, нóчів, річів*. У іменників м'ужеського рóду на *-а, -я* анальоґічне закінчене *-ів (-їв)* є звичáйне і зрозуміле.

127. Відм. 4-ий мн. заступає ся подекуди у імéн живіх істóт 2-им. Се діеть ся правільно у іменників м'ужеського рóду, на *-а, -я*, н. пр. *калїк, владїк (-їків), розблшїак (-їків), волоцїог (-їів), п'яніць (-їїв)*.

128. У іменників жéньських маємо 3 відмінї.

До I-ої відмінї належать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінчáть ся на *-а* (з виїмкою закінчених на *-ча, -жа, -ша, -ща*). Ся відміна називáеть ся корóтко відміна твердá.

До II-ої відмінї належать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінчáть ся на *-я*, а окрім тóго на *-ча, -жа, -ша, -ща* (гл. 23): відміна м'ягká.

¹⁾ Закінчене *-ї* відповідає давньому *ь*, гл. 39; закінчене *-ий* і *-ми* взяте від *инїв* з визвукoм на *ь*.

До III-ої відміни належать ті іменники жі́нські, що в I-ім відм. бди. кінча́ть ся на м'яку́ шелестівку, а окрім то́го на *р, в* і на шипячі *ч, ж, ш, щ*. Ся відміна з огляду на шелестівковий ви́звук I-го відм. назива́еть ся корóтко відміна шелестівкóва.

Іменники жі́нські з прикметниковим ви́глядом відмінюють ся як прикме́тники.

Після I-ої і II-ої відміни жі́нських іменників відмінюють ся та́кже му́жеські іменники на *-а, -я*.

I-а відміна (тверда).

129.

	Однина	Двійня	Множина
1.	сіла	сілі	сіли
2.	сіли	—	сил
3.	сілі	—	сілам
4.	сілу	сілі	сіли
5.	сіло	—	сіли
6.	сілою	—	сілами
7.	сілі	—	сілах

Замітки до поодиноких відмінків.

Відм. I-ий одн. кінча́ть ся на *-а*, але побі́ч *це́рква, мо́рква, хорува́*, пі́шуть де́коли *це́рков, мо́рков, хоруо́в*.¹⁾ 130.

В 3-ім і 7-ім відм. одн. і в 1-ім і 4-ім відм. двійні́ закінчене *-ї* м'ягчи́ть попередню шелестівку; *к, і, х* переходять на *ць, ь, сь* (гл. 23, 24, 25), н. пр. *лопа́ті, грома́ді, мо́йлі, причі́ні, кля́сі, бере́зі . . . : анти́ці, на́уці, па́сці, сме́рці, жі́нці, бі́нці, грі́нці, до́ньці, кни́жці, ко́лісці, мі́сці, по́души́ці, сте́жці, ху́стці . . . , заслу́жі, прися́зі, ска́рзі, зве́зі, ува́зі, ва́зі, по́зі . . . , ві́льці, стрі́ці, м'я́сі, па́зусі, на́вчосі, дя́чосі, свекру́сі . . .* В чужих слова́х *с* переходить на *сь*: *фідзі (fisa)*.

Фóрми двійні́ ужива́ють ся доси́ть пра́вильно.

В 2-ім відм. мн. му́сить ньь ча́сто звучати ина́кше, як в и́нших відмінках, бо 1. не́ра́з му́сить наступити перéзвук ікане (*шкіл — шко́ла, лю́д — лю́да, робіт — робо́та, осіб — осіб, підків — підко́ва, ніл — но́лі, підліл — підло́ва, сто́кл — сто́кла, кіл*

¹⁾ Відміна давних пишн на *-а*, як бачимо, майже ні́чого не зміни́ла ся. До не́ї пристали ще та́кже майже всі пишн на *-я*, а форми, як *це́рков* (I-ий і 4-ий відм.), се оста́нки се́ї осібно́ї відміни.

коза́, пчѐла — пчола́, гѐр — гора́, стѐп — стопа́, свобѐд — свобода́, кѐс — коса́, дѐб — доба́, кѐп — копа́ . . ., слѐз — слеза́ . . ., на́віть против пра́вила, а після анальо́гії: борѐд — борода́, борѐн — борона́, борѐзд — борозда́, сторѐн — сторона́, дорѐн — дорѐна . . ., берѐз — берѐза, черѐд — череда́, гл. 36, 37); 2. ча́сто в послѐднім складі появля́ється дійсно́ або лише́ на́ око́ вста́влене *о, е* (*вѐгадок — вѐгадка, обѐцянок — обѐцянка, по́олосок — по́олоска, руса́лок — руса́лка, зѐрѐчок — зѐрѐчка, уздѐчок — уздѐчка, жѐно́к — жѐнка, байо́к — байка́, трѐсок — трѐска, бочо́к — бѐчка, грушо́к — грушка́, було́к — бу́лка, гадо́к — га́дка, дѐво́к — дѐвка, дѐйо́к — дѐйка, дѐро́к — дѐрка́, загадо́к — за́гадка, качо́к — ка́чка, книжо́к — кни́жка, коново́к — коно́вка, лаво́к — ла́вка, ластѐво́к — ла́стѐвка, ляло́к — ля́лька, писано́к — пи́санка, подушо́к — по́душка, пѐво́к — пѐвка, ху́сто́к — ху́стка, сорочо́к — сорѐчка, яліво́к — ялі́вка, книжочо́к — кни́жочка, шѐла — шѐла́, лусо́к — луска́, сосо́н, сосѐн — со́сна . . ., перѐл — пе́рла, ковде́р — ко́вдра, сестѐр — сестра́, міте́л — мітла́, кори́ем — кори́ма́, гл. 34); 3. в одні́м ра́зі шелестѐвка, що́ в і́нших відмінках му́сила́ ви́пасти, перед вста́вленим *о* появля́ється: доцо́к = дошо́к — до́шка.*

131.

II-а відміна (мягка).

	Однина	Множина
1.	царѐця	царѐці
2.	царѐці	царѐць
3.	царѐці	царѐцям
4.	царѐцю	царѐці
5.	царѐце	царѐці
6.	царѐцею	царѐцями
7.	царѐці	царѐцях

Замітки до поодиноких відмінків.

132.

Відм. 1-ий одн. кінчіть ся на *-я, -ча, -жа, -ша, -ща*, лиш побіч *пѐня* ужива́ється так же́ в 1-ім і 5-ім відм. фо́рма *пѐні*.

Відм. 2-ий, 3-ий і 7-ий одн., а так са́мо 1-ий, 4-ий і 5-ий мн. своєю́ фо́рмою завсе́ди собі́ рівні.¹⁾

¹⁾ В 3-ім і 7-ім відм. одн. приняло́ ся в письме́нній мѐві за́кінчене твердо́ї відміни *-ї (-і)*. Фо́рми *на землі, с земѐни* і т. п. розви́нули ся впра́вді із да́вних форм (гл. по́тку до 111, пор. 27) зо́всім пра́вильно, але́ в письме́нній мѐві за́гално́ не приня́ли ся.

Відм. 5-ий одн. кінчіть ся у деяких здрібнілих іменників на -ю: *дону, бабуню, Касю, бібуню, паницію* . . .

В 2-ім відм. мн. мало в сій відміні буває таких змін, які ми бачили в твердій відміні: 1. *яблїнь — яблоня, зір — зоря*; 2. *кухонь — кухня, суконь — сукня, брегонь — брегня: чупель — чупля, картофель — картофля, конопель — конопля, капель — капля, вишень — вишня, черешень — черешня, пісень — пісня, шабель — шабля, овсень — овся, земель — земля*: за те даліко частійше уживається тут форма на -їв: *любийв — любия, мјушлїв — мјушля, стайнїв — стайня, касарнїв — касарня, лїстарнїв — лїстарня*.

Іменник *свиня* має в 2-ім відм. мн. *свиній*, а в 6-ім відм. *свиньмі*.

III-а відміна (шелестівкова).

133.

	Одинна	Множина
1.	часть	части
2.	части	частий
3.	части	частям
4.	часть	части
5.	часте	части
6.	частію, частю	частями
7.	части	частях

Замітки до поодиноких відмінків.

Відм. 1-ий одн. кінчіть ся на м'яку шелестівку -ть, -дь, 134.
-сь, -ль, -ль, -нь, на пишячі -ч, -ж, -ш, -ш, одио слово на -р (*твар*),
а два на -в (*крав, любив = любя*). Осібником стоїть слово *міти*.¹⁾

В 1-ім відм. одн. бачимо перезвук іканє: *кість — кіости, вісь — віости, сіль — соли, ніч — ноци, півнич — півноци, німич — немочи, поміч — помочи, змість — злости, мудрість — мудро-сти, пакість — пакости, пільність — пільности, старість — старости, щирість — щарости* . . .; *куніль — кунели, осїнь — осени, пістїль — пістели, ступбїнь — ступбени, обїж — обїжи, пч — пчи*. Перезвук іканє появляється ся також в 6-ім відм..

¹⁾ В сій відміні бачимо давні жєнські пїв на -ч, що їх відміна досїть чїсто зберегла ся, лиш в 3-ім, 6-ім і 7-ім відм. мн. перемогла анальоґія жєнських пїв на -а. Слово *любж* належало колись до пїв на -ч, а *мїти* ще й досї зберегло почасті свої давню шелестівкову відмїну.

коли хто уживає корóтшого закінчення -ю: *сілюю, сілю, нічу, вартістю* ... (*ночю, сілюю*)

Відм. 5-ий, як се само́ собо́ю я́сно, дуже рідко в сій відмінї уживається, от хибá *Русе, сме́рте.*¹⁾ *Смарт...*

В 6-ім відм. одн. слова́ *кров* і *любо́в* звучать *кро́вю, любо́вою* або та́кже *кро́во, любо́во*.

В відм. 2-ім, 3-ім, 7-ім одн. і в 1-ім, 4-ім, 5-ім мн. уживають, особливо по шипячих шелестівках, закінчення -і: *рочи, но́чі, пе́чі, по́дорожі, міши, при́ориці.*

В 6-ім відм. мн. слово́ *грудь*, яке зрешто́ю уживає́ ся більше в мно́жинї, ма́є фо́рму *грудьмі.* *а кісць?*

Тро́хи іна́кше відмінюєть ся слово́ *мати*: *мати, ма́тери, ма́тері, ма́тір, ма́ти, ма́теру, ма́тері;* в мно́жинї се слово́ дуже рідко коли уживає́т ся (*ма́тері* або *ма́тері, ма́терий* або *ма́теріа*).

3. Рід середний.

135. Відм. 4-ий і 5-ий у ве́їх числа́х рівні 1-ому.

136. У іменників се́редних ма́ємо 3 відмінї.

До I-ої відмінї на́лежать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінча́ть ся на -о. Ся відміна́ назива́єть ся корóтко відміна́ тверда́. *тіло, лице,*

До II-ої відмінї на́лежать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінча́ть ся на -е, -е^т; відміна́ м'я́гка. *носе,*

До III-ої відмінї на́лежать іменники се́редні, закінчені в 1-ім відм. одн. на таке́ -я (-а), що повста́ло із *ен* або *ент* (гл. 30 і 39). В і́нших відмінках появля́є ся по́вна фо́рма пня́ із шелестівко́вим ви́звуком; з о́гляду на се та відміна́ назива́єть ся корóтко відміна́ шелестівко́ва.

Іменники се́редні з прикметнико́вим ви́глядом відмінюють ся як прикме́тники.

137. I-а відміна́ (тверда́).

	Однина	Двійня	Множина
1. 4. 5.	тіло	тілі	тіла
2.	тіла		тіл
3.	тілу		тілам
6.	тілом		тілами
7.	тілі		тілах

¹⁾ За́кінчене -е по́яснюєть ся з анало́гії до м'я́ких же́нських іменників.

139.

II-а відміна (м'ягка).

Однина		Множина	
1. 4. 5.	пóле	оповідане	поля́ оповіданя
	2. по́ля	оповіданя	пі́ль оповідань
	3. по́лю	оповіданю	поля́м оповіданям
	6. по́лем	оповіданем	поля́ми оповіданнями
	7. по́лі, -ю	оповіданю, -ї	поля́х оповіданнях

Замітки до поодиноких відмінків.

140.

Відм. 1-ий одн. кінчить ся на ^{а а}-е, -а. Іменники закінчені на -е і деякі на -че, -же, -ше утворені або від дієприкметників або від імен (іменники збірні), або від імен в сполуці з приіменником, н. пр. *тісане, пояснене, житє, знанє, убранє, значіне, панованє . . . , волосє, каміне, зїлє, колосє, лістє, насїне, щастє, пірє, збіже, клоче . . . , піднебіне, підірэ, піддаше, порує . . .* У всіх тих іменників подібуємо, особливо на Україні, в 1-ім відм. одн. замість -е (-е) закінчене -я (-а) після анальоїї 1-го відм. іменників *яня, лошя́* і т. д. Перед сим -я (-а) здвоюють ся ще та́кже поєдінчі шелестівкі *т, д, с, з, л, н, ч, ж, ш*, н. пр. *життя́, безвіддя, колосся, насїння, зїля, клоча, збіжжа, піддашша . . .* ~~Се -я (-а) заде́ржуєть ся зам. -е (-е) і в закінченю 6-го відм. -ям (-ам).~~ Від іменників, утворених сим на́ростком, відріжняють ся інші іменники, як *пóле, во́ле, мо́ре, іо́ре, ві́че, по́полудне* і іменники на -це і -ище, як *со́нце, се́рце, яйце́, місце́, крильце́, дереви́це . . . , топорі́ще, сокрóвище, бані́ще, бб́ище.*¹⁾

В 7-ім відм. одн. приняло́ ся закінчене твердої відміни (-ї²⁾), та досіть ча́сто заступаєть ся 7-ий відм. 3-им (-ю).

В 2-ім відм. мн. стрічаємо лиш в однім слові перезвук іканє (*пі́ль — по́ле*), пра́вильно вста́влене *е* в слова́х закінчених на -це: *криле́ць — крильце́, я́ць — яйце́, дереви́ць — дереви́це, веретене́ць — веретене́це . . .*, одна́к *місьць — місце́, сери́ць, серди́ць — се́рце, а* від слова *со́нце*, що в мно́жині дуже рідко коли́ ужива́єть ся, мо́жна сказа́ти *сони́ць* або *со́нцїв*. За́кінчене -ів (-ів) і тут вже прийма́єть ся, н. пр. *крильци́в, мо́рїв, прислíвiв (прислíвє), обiйствiв (обiйствє)*.

Сло́во *плече́* відмінюєть ся в мно́жині: *плéчи (плéчи), плечií, плеча́м, плечíма, плеча́х*.

¹⁾ На́росток -е був первісно -е́, тим і пояснюєть ся здвоєне шелестіво́к; за́кінчене -е походить від -е́. Про *ле, не, ре, це* із *лє, рє, нє, цє* гл. 27.

²⁾ Форми на *поля́х, с се́рцях* і т. п. розвину́ли ся впра́вді після звукови́х за́ко́нів зовсім пра́вильно із да́вних форм (Гл. по́тку до 111, пор. 27), але в письме́нній мо́ві витиска́ють їх чим раз більше з ужи́ваня на́ведени́ ви́ше фо́рми анальо́гічні.

III-а відміна (шелестівкова).

	Одинна	Множина	141.
1. 4. 5.	ягні́я	ягні́та	
2.	ягні́ти	ягні́т	
3.	ягні́ти, -я́ті	ягні́там	
6.	ягні́м	ягні́тами	
7.	ягні́ти, -я́ті	ягні́тах	

Замітки до поодиноких відмінків.

Відм. 1-ий одн. кінчить ся на такє -я (-а), що поветало із **142.**
ек або *ент* (гл. 39), н. пр. *ирня, цуся, дитя, збня, порося, теля,*
кача . . . В інших відмінках появляє ся повна форма пня з
 шелестівковим візвуком.

Відм. 6-ий одн. творить ся ~~уже~~ з 1-ого відм.: -ям (-ам)
 замість -ятем (-атем), -енем.

Переходять звільна до інших відмін:

ІМ'Я { імя, імя, імям, мн. імі, імен, імям . . .,
 імени, -ні, -нем, імені, іменам . . .

СІМ'Я, сімя, сімя, мн. сімя, сімен, сімям . . .

ТІМ'Я, тімя, -ю, -ям, -ю, мн. тімя, -їв . . .

4. Іменники без однини.

Plurale tantum

Відміни іменників без однини не відріжніють ся нічим від **143.**
 наведених відмін звичайних іменників в множині:

в'язи (в'язів, -ам . . .), *Броди, отруби, пічоси, сгоди, шаравари, об-*
жівки, стряпки, окуляри, штани, круті, різкі . . .

родителі (родителів, -ям . . .), *щипці* . . ., *дріжджі, пілі, родичі,*
ласоці, святощі, хитрощі . . ., *манівці, кліщі* . . .

граблі (грабелі і граблів), *Чернівці* (Черновці і Чернівці).

уродіни (уродін, -інам . . .), *Брежани, іменіни, хрестіни, су-*
літи . . .; **хоріми** (горім); **п'оминки** (п'оминок), *лілички* . . .,
віжки, теліжки, діточкі . . .

ножиці (ножиць, -цям . . .), *м'ясніці* . . . **сподні** (споднів) . . ., **вії**
 (вій = віїв, віям), *помії* . . .

люди (людін, людя, людьмі, людя).

гуси (цусій, цусям, цусьмі, цуся), *б'ти, кури* (курмі), *сани, с'ни.*

двері = *двери* (дверій, дверям, двермі = дверіма, дверя = дверя);
крижі (крижів = крижій, крижам, -ами, -а);

м'єста етє

віла (вил, вілам), ноженята, оченята, рученята, санчата . . . ,
дрова́ (дров, дрові́м), уста́, **воро́та** (ворі́т, воро́там = -ям,
 воро́тами = ворі́тьмі), **жо́рна** (жорі́н = жо́рнів), я́сла,
 я́сна . . . , **щу́дла** (щу́длів).

5. Іменники невідмінні.

144. Не відмінюють ся: а́млю́я, а́мінь, *любі́мене*, *незабу́дь*, *не-
 знати́що*, *пів* . . . , на́зви букв і деякі чужі імена́ власні (гл. 147).

145. Лише́ в одній фо́рмі відмінко́вій ужива́ють ся: *часо́к* (на
 часо́к), *любі́нь*, *дра́ла* (да́ти дра́ла), *ро́бом* (такі́м ро́бом), *відо́ма*
 (без мо́го відо́ма), *впі́ну* (без впі́ну), *горне́ць* (відм. 1-ий і 4-ий),
обиня́ків (без обиня́ків), *перекі́р* (на перекі́р) . . .

Гл. та́кже 65: *воп*, *живце́м*, *зізо́м*, *ло́вчки*, *пішки* . . .

6. Чужі імена власні.

146. Чужі (не словя́нські) імена́ власні, котри́х закінчене ма́є
 ру́ський вид або є зру́щене, відміню́ємо на ру́ський лад, н. пр.:

Цезар, *Цезара*, -ови . . . , *Ба́йрон*, *Брі́кнер*, *Бурбо́н*, *Вольте́р*, *Гоме́р*,
Дон-Кішо́т, *Зевс*, *Опі́н*, *Расі́н*, *Сві́фт*, *Сокра́т*, *Ціце́рон*,
Шекспі́р, *Ші́ллер*, **Шту́арт* . . .

Пешт, з *Пе́шту*, в *Пе́шті* . . .

Лесі́нг, *Лесінга*, -ови, -а, -у . . .

Грац, з *Гра́цу*, в *Гра́цу* . . .

Корне́ль, *Корне́ля*, -ови . . . , *Версі́ль*, *Ге́гель* (*Ге́гля*), *Лі́вій* (*Лі́вія*,
 -ови), *Версі́лій*, *Ові́дій* . . .

Петра́рка, *Петра́рки*, -ії . . .

Ді́ма, *Ді́мі*, *Ді́мі* . . . 2.

Тоска́на, *Тоска́ни*, -ї . . . , *Темі́да* . . .

Тро́я, *Тро́ї* . . .

Бретань, *Бретані* . . .

Маро́кко, *Маро́кка*, -у . . .

Ате́ни, з *Ате́н* . . .

147. Імена́ власні, котрі́ задля́ сво́го віду́ не нада́ють ся до
 жа́дної відміни відпові́дної для́ їх ро́ду, або відміню́ємо після́
 тако́ї відміни, до яко́ї мо́жна найлі́нше їх пристосува́ти, н. пр.:

Христос, *Христá*, -ови . . .

Додé, *Додéта*, -ови . . . , *Беранже́*, *Беранже́ра*, -ови . . .

Французька . . . *Саме́р*

Манціоні, Манціонія, -ви . . ., Бокачіо, Бокачія, -ви . . .
Ґете, Ґетого, -ому . . ., Данте, Дантого або Данта . . .
 або зовсім не відмінюємо, н. пр.:
Анжю, Сардју . . .

II. ПРИКМЕТНИКИ.

Прикметники мають в однині три роди; в множині не 148.
 відріжняємо родів.

Відм. 4-ий оди. і мн. рівнає ся в мужеськiм роді (де- 149.
 коли так же і в женеськiм, гл. 127) 2-ому або 1-ому шля тix
 самiх правил, що подані для іменикiв (гл. 113).

Відм. 5-ий рівнає ся 1-ому. 150.

Замість 7-ого відм. в однині мужеського і середного роду 151.
 може стояти так же 3-ий.

У прикметникiв відріжняємо 2 відмінi: 152.

До I-ої відмінi належать ті прикметники, що в 1-ім відм.
 оди. кінчають ся на *-ий, -а, -е, -ий, -ина, -ине, -ів, -ова, -ове, -їв,*
-ва, -ве. Ся відмінa називається ся коротко відмінa тверда.

До II-ої відмінi належать ті прикметники, що в 1-ім відм.
 оди. кінчають ся на *-ій, -я, -є*: відмінa м'ягка.

Сюди належать так же іменники всіх трох родів з прикметни-
 ковим виглядом.

I-а відмінa (тверда).

	Муж.	Жен.	Серед.	Множ.	153.
1. 5.	добрый	добра	добре	добрі	
2.	доброго	доброї	доброго	добрих	
3.	доброму	добрій	доброму	добрим	
4.	добрый, -ого	добру	добре	добрі, -их	
6.	добрим	доброю	добрим	добрими	
7.	добрім	добрій	добрім	добрих	

Замітки.

Побіч *добра, добру, добре, добрі* є так же повніші форми 154.
*добрая, добрую, добре, добрі.*¹⁾

¹⁾ Теперішня прикметникова відмінa повстала із давньої зложеної від-
 мінi прикметникiв, де до іменникових форм прикметника прилучували ся форми
 заіменника *и, я, о*, що в тій тiсній сполучі мав значінь родивника, *и пр.*
добраяго, добраюяму . . . Відно його ще вираїно в повнішших формах *доброя,*
добрюю. Згодом із зложених форм повстали одностайні форми таким способом,
 що із форм заіменникових пробіли ся закінчення, які, як всі інші закінчення,
 додавали ся вже не до відмінкової форми прикметника, а до шля.

В по́езії прикме́тники, наведе́ні 157, 1. 2. мо́жуть ужива́ти ся неві́дмінно, н. пр. *сив* дубро́ва, мо́лод голово́чку, в зе́лен мура-во́нці, *сив* соколя́та.

II-а відміна (м'ягка).

	Муж.	Жен.	Серед.	Множ.
155.	1. 5. бараній	бараня	баране	барані
	2. баранього	бараньої	баранього	бараніх
	3. бараньому	бараній	бараньому	баранім
	4. бараній, -нього	бараню	баране	барані, -їх
	6. баранім	бараньою	баранім	бараніми
	7. баранім	бараній	баранім	бараніх

Замітки.

156. Побіч *бараня*, *бараню*, *баранє*, *барані* є та́кже повні́йші фо́рми *бараня*, *бараню*, *баранє*, *барані*.¹⁾

Сю́ді нале́жать та́кі прикме́тники, як *русій*, *русій*, *сінній*, *госпо́дній*, *їхній*, а та́кже прикме́тники на *-ній*, *-иній*, утво́рені від та́ких іме́н і ча́стиць, що означа́ють місце або час, н. пр. *ве́рхній*, *спи́дній*, *вечи́рній* . . ., *юри́шній*, *долі́шній*, *тепері́шній* . . ., одна́к сі послі́дні прикме́тники на *-ній*, *-иній* ча́сто ма́ють фо́рми пі́сля тве́рдої відміни: *-ний*, *-иний*.

Останки іменникової відміни.

157. Крім вла́стивої прикметнико́вої відміни ма́ємо ще оста́нки іменнико́вої відміни прикме́тників:

1. відм. 1-ий о́дн. му́ж. ро́ду де́ко́трих прикме́тників як *ба́бин*, *бра́тів*, *жа́ден* . . .;

2. то́й са́мий відміно́к де́ко́трих і́нших прикме́тників, що ма́ють попри ті́м та́кже прикметнико́ву фо́рму, як: *бога́т*, *бога́тий*; *вели́к*, *-кий*; *ві́нен*, *ві́нний*; *вино́ват*, *-тий*; *во́рон*, *воро́ний*; *всѣ́к*, *-кий*; *голо́ден*, *голо́дний*; *госпо́день*, *госпо́дній*; *гото́в*, *-вий*; *дівѣ́н*, *дівѣ́ний*; *дрі́бен*, *дрі́бний*; *жив*, *живи́й*; *здорóв*, *-вий*; *зе́лен*, *зелéний*; *ла́скав*, *-авий*; *мо́лод*, *молоди́й*; *не́мо́щен*, *не́мі́чний*; *по́вен*, *по́вний*; *свѣ́ді́м*, *свѣ́до́мий*; *сив*, *си́вий*; *ста́р*, *ста́рий*; *щаслі́в*, *-вий*; *я́сен*, *я́сний* . . .;

¹⁾ Тепе́рішні́ фо́рми *-нього*, *-ньому*, *-ньої*, *-ньою* звуча́ли ко́лісь *-него*, *-нему*, *-неї*, *-нею*. Анальо́гія тве́рдих прикме́тників пере́могла́: як *до́брый*, *-рого*, та́к *си́ній*, *си́нього*.

3. уживаний лишé в 1-ім відм. і лишé присудкóво (в значіню часу́ мину́вшого) дісприкмётник на *-о, -ла, -ло*, мн. *-ли*, як *читав, читала, читало, читали, пішов, пік* (гл. 30, 7) . . . , порів. зрештою *милий, умерлий* . . . , що перейшли вже зóвсім до прикмётників;

4. прикмётники присудкóві (уживані лишé в 1-ім відм.): *варти, вірши, -о, -і, відки, відки, -о, -і, повіжен, повіжена, -о, -і, рід, рідки, -о, -і, спасін, шертін*;

5. прикмётники середнього рóду на *-о*, що уживають ся як прислівники і невідмінні присудки, побіч котрих почáсти є а почáсти нема́ правільних прикмётникових форм, н. пр. *богáто* (мнóго), богáтий (не бідний); *відно*, відний; *вільно*, -ний; *вохко*, вохкий; *мірно*, -ний; *далéко*, -кий; *мáло* (не мнóго), малій (не великий); *мякко*, мяккий; *мáкро*, -ий; *нескáзано*, -ний; *позвóлено*, -ний; *рідко*, рідкий; *скáзано* (-ний); *студéно*, -ний; *тёмно*, -ний; *тáпло*, -лий; *тяжко*, тяжкий; *хóлодно*, хóлодний; *чёрно*, -ний; *ясно*, -ний . . . ; *відко, діно, мило, повінно, чáсто, чутио* . . . ;

6. поодинокі фóрми, як: *з чиста, з нільна, з вірди, з осібно, за мóлоду (зámолоду), помáду, по рúськи, по нїмóцьки, по майстёрськи* . . . Сюді належить тáкже фóрма *величї*— в *по величїднї*. В поéзії подібують ся ще тáкже іньші такі фóрми, н. пр. *во-віна єїна, пишнáчна гáбца*.

І у іменників з прикмётниковим вїглядом є фóрми іменникóві. Так мўжеські іменá власні на *-ов, -ів, -їв* відмінюють ся н. пр.:

Глїбов, *Глїбови, -у, -им, -і; -и, -ил* . . .

Костомáрів, *Костомáрови, -у, -им, -і; -и, -ил* . . .

Жїєнські іменники особóві на *-івни, -ївни* мають побіч звичáйних прикмётникових форм тáкже ще і фóрми іменникóві: *царівни, царівни, царівні, царівну, царівно* . . . , а в мн. *царівни, -ви* (*-внїв*), *-им* . . .

У середних іменників з прикмётниковим вїглядом подібують ся тáкже такі іменникóві фóрми, як *в Жáбю (Жáбе), з Княжа (Княже)*.

III. ЗАІМЕННИКИ.

Заїменники уживають ся почáсти іменникóво, н. пр. *я, 159.* *тво*, почáсти прикмётникóво, н. пр. *той, ти, те, такий, така, такé*; і богáто чáстиць навязує ся своїм значінсм до заїменників, н. пр. *де, коли, там, тут, так*.

160. Заіменник особовий вказує або на особу, котра говорить (перша особа: *я*), або на особу, до котрої говорить ся (друга особа: *ти*); і заіменник *він* можна уважати за заіменник особовий, оскільки *він* служить до означення тої особи, про котру говорить ся (трета особа). *Ми* означає: *я і ти, я і ви, або: я і він, я і вона, я і вони; ви* означає: *ти і ти, ти і ви, ти і він, ти і вона, ти і вони*.
161. Заіменник зворотний (*себе, ся*) не розрізняє родів, так само як і заіменник особовий для 1-ої і 2-ої особи. Сей заіменник служить також для означення взаємности (т. зн. виражає: один одного, один другого, один одну, один одному і т. д.), н. пр.: *Обидва політикують ся, подарунками обсилають ся, а нішком один на одного читають*.
162. Заіменник присвійний для 3-ої особи (*свій*) не належить до заіменника *він*, але до заіменника зворотного (*себе*), і протє не можна виразити роду посідателя. *Брат забув свою книжку, так само: Сестра забула свою книжку*. (В німецькій мові виражає ся рід посідателя: *sein Buch, ihr Buch*). До множини *вони, їх* утворило ся *їхній*.
163. Заіменники зворотний і присвійний в 3-ій особі уживають ся для всіх трох осіб; вони вказують на підмет. Н. пр.: *бороню ся, боронити ся, купити собі книжку, маємо ножі з собою, диві ся в свою книжку, дивити ся в свої книжки*.
164. Заіменники указові, питайні, відносні і неозначені є неособові. У заіменника *хто* нема роду жєнського, ні множини.
165. Відм. 4-ий одн. і мн. прикметникових заіменників рівнає ся в мжєських ріді (деколи також в жєнських, гл. 127) 2-ому або 1-ому після тих самих правил, що подані для іменників (гл. 113).
166. Замість 7-ого відм. одн. мж. і серед. роду заіменників прикметникових може стояти також 3-ий (гл. 151).

I. Заіменники особові.

167.	я	ти	він	вона (она)	вонó (оно)
	менé	тебé	єгó, йогó	єї (її)	єгó, йогó
	мені	тобі	емý, йому́	їй, єї (її)	емý, йому́
	менé	тебé	єгó, йогó	єї (її)	єгó, йогó
	я	ти	—	—	—
	мно́ю	тобо́ю	ним	не́ю	ним

мені	тобі	нім	ній	нім
ми	ви		воні	
нас	вас		їх	
пам	вам		їм	
нас	вас		їх	
ми	ви		—	
на́ми	ва́ми		ні́ми	
нас	вас		них	

На Україні уживають також замість *ним, німи, них* форм *їм, їми, їх*¹⁾.

По при́менниках ка́жемо звича́йно:

ніго (*ні́го*), *ні́му* (*ні́о́му*), *ні́ї*, *ні́й* = *ні́ї*, *ні́ї* (*ні́ю*), *ні́л*, *ні́м*, *ні́л* замість:

є́го, *є́му*, *є́ї*, *є́ї* (*ї́ї*), *є́ї*, *ї́л*, *ї́м*, *ї́л*;

але очевидно лишé н. пр.: *до є́го ба́тька* (до ба́тька є́го), *не по ї́л* (по га́дці не́ні) *була́ ся па́ра*.

2. Заі́менник зворотний.

Відм. 1-ого нема́.

168.

себе́, *со́бі*, *себе́*, *со́бою*, *со́бі*.

Коли 4-ий відм. *себе́* опирає ся на попереднє сло́во, ка́жемо замість не́го *ся*. До ді́сло́ва мо́жна замість *ся* долучи́ти лишé *є́*: *Як ся ми́єш?* *До́бре ми́єсь*.

3. Заі́менники присво́йні.

мій	мо́й	мо́є	мо́ї	169.
мо́го (мо́єго, мо́його)	мо́ї	мо́ї	мо́го (мо́єго, мо́його)	мо́їх
мо́му (мо́єму, мо́йому)	мо́її	мо́ї	мо́му (мо́єму, мо́йому)	мо́їм
мій, мо́го	мо́їо	мо́є		мо́ї, мо́їх
мій	мо́ї	мо́є		мо́ї
мо́їм	мо́їю	мо́їм		мо́їми
мо́їм	мо́її	мо́їм		мо́їх

Так са́мо відмінюють ся *твій* і *свій*²⁾.

наш	на́ша	на́ше	на́ші
на́шого	на́шої	на́шого	на́ших
на́шому	на́шій	на́шому	на́шим
наш, на́шого	на́шу	на́ше	на́ші, на́ших

¹⁾ Форми *їого, їому* пішли після аналогії *того, тому*.

²⁾ Уживані дегуди форми *моїого, моїо́му, твійого* . . . пояснюють ся в аналогії до відміни прикметників.

наш	наша	наше	наші
нашим	нашою	нашим	нашими
нашим	нашій	нашим	наших

Так само відмінює ся *ваш*¹⁾; *їхній* відмінюють ся як прикметники.

4. Заіменники указові.

170. Про заіменник указовий *він*, що уживає ся лишé іменнікóво, гл. 167:

той	та	то, те	ті
тóгó	тої	тóгó	тих
тóму	тій	тóму	тим
той, тóго	ту	то, те	ті, тих
—	—	—	—
тим	то́ю	тим	ті́ми
ті́м	ті́й	ті́м	ті́х

Побіч *та, ту, те, ті* є такжé нові́йші (анальогічні до прикметників) фóрми *тая, тія, тее, тії*.

На Україні уживають замість *тої, тою* форм *тієї, тією*.

Так само творять *тамтой, тамті, тамто, оттóй, -а, -о, тот, тотá, тотó* і *тамтот, тамтотá, тамтотó* дрúгí відмінки: *тамто́ю, тамто́ї, тамто́му*...; зрешто́ю обá заіменники *тот* і *тамтот* уживають ся майжé лишé в 1-ім відм. і в мно́жині.

сей	ся	се	сі
сéгó	сеї	сéгó	сих
сéму	сїй	сéму	сим
сей, сéгó	сю	се	сі, сих
—	—	—	—
сим	се́ю	сим	сі́ми
сі́м	сї́й	сі́м	сі́х

Фóрми *сво́ю, сво́му, цю́ю* і т. д. замість *се́ю, се́му* є анальогічні до *то́ю, то́му*; замість *сеї, се́ю* пишуть на Україні *цієї, цією*.

Так само відмінює ся заіменник *отсе́й, отсе́я, отсе́* (*цей, ця, це*); заіменник *сесь, сеся́, сесе́*, мп. *сесї́*, уживає ся майжé тільки в 1-ім відм. і в мно́жині.

171. *Такій, оттакій, сякій* відмінюють ся так як прикметники; так само і *самій*, інó що в 1-ім відм. óдн. мýж. і серéд. рóду частійше ка́жемо *сам, самó* а в мно́жині побіч *самі* такжé *самі́*.

Тільки, стільки не відмінює ся і уживає ся такжé як прислівник: лишé в 6-ім відм. ка́же ся такжé *тільки́мі*.

¹⁾ Фóрми *нашого, нашо́му, нашо́ї, ва́шого, ва́шому*... вже з давна під впливом анальогії (*добрóго*) втиснули старші фóрми *нашего, нашему*...

З заіменниками указовими віжуть ся невідмінні частинці 172. (прислівники): *от* (н. пр. *от* відиш, хлбпець *от*, лавка *от*), *ить*, *то* (для того *то* чоловіка, не так *то* хутко діло робить ся), *се*, *отсе* (пощо ти *отсе* прийшов?), *тут*, *там*, *оттам*, *сюді*, *сюді*, *відсе*, *відти*, *відтам*, *тоді*, *тоді*, *тепер*, *потім*, *тим*, *тільки*, *-ки*, *тако*, *так*, *сяк*, *оттінк*, *само*, *саме*, *самнісам*, *то(ї)да*, *-да*...

5. Заіменники питайні.

173.

ХТО	кого	кому	кого	—	ким	кім
ЩО	чого	чому	що (чого)	—	чим	чім

Котрїй (*котірій*), *якій* відмінюють ся так як прикметники, а *чий* оттак:

чий, *чия*, *чїє*, *чийою*, *чїї*, *чийою*, *чийо́му*, *чийї*..., мн. *чийї*, *чийїх*...

Що за, *кілько*, *скілько* не відмінюють ся; але каже ся также: *кількома*, *скількома*.

З заіменниками питайними віжуть ся невідмінні частинці 174. (прислівники): *де*, *куді*, *-ді*, *відки*, *колі*, *доки*, *чому*, *чим*, *чи*, *як*.

6. Заіменники відносні.

Заіменники відносні *кто*, *що*, *котрїй* (*котірій*), *якій*, *чий* 175. відмінюють ся так са́мо як рівнозвучні питайні. Замість *котрїй* уживає ся радше *то* невідмінно для всіх родів, чисел і відмінків, і то для 1-ого відм. *то* са́мо, а для дру́гих відмінків, коли се́го нимагає вира́зність, з дода́тком до *то* відпові́дної фо́рми заіменника *він*:

<i>то</i> = <i>котрїй</i> , <i>-а</i> , <i>-а</i> , <i>-а</i> ,	<i>то</i> або <i>то</i> <i>німи</i> = <i>котрїми</i> ,
<i>то</i> або <i>то</i> <i>сі</i> = <i>котрїю</i> ,	<i>то</i> або <i>то</i> <i>в нїх</i> (або <i>де</i>)
<i>то</i> або <i>то</i> <i>бї</i> = <i>котрїї</i> ,	= <i>в котрїїх</i> ...

З заіменниками відносними віжуть ся невідмінні частинці 176. (прислівники): *де*, *куді*, *-ді*, *відки*, *колі*, *доки*, *поки*, *чому*, *чим*, *як*, *кілько*, *пощо*.

7. Заіменники неозначені.

177.

весь	вєя	вєє	вєї
вєєго	вєєї	вєєго	вєїх
вєєму	вєїї	вєєму	вєїм
вєє, вєєго	вєю	вєє	вєї, вєїх
—	—	—	—
вєїм	вєєю	вєїм	вєїми, вєїма
вєїм	вєїї	вєїм	вєїх

Форми *всього́, всьому́* і т. д. замість *всего́, все́му* є анальоґічні: замість *всєї, всєю* пішуть на Україні *усєї, усєю*.

• 178. Другі заіменники відмінюють ся після взірців уже деінде поданих,

як *добрий*: *всілякий, всякий* (всяк гл. 157, 2), *другий, инакший, иньший, кождий, кожный, ниякий, котрий* — *котрий, який* — *який, котрийсь, якийсь* (*котроюсь, якоюсь, котромусь, якомусь...*, замість *якіхсь* каже ся також *якіхось*),

як *бабин*: *жаден, жадна, жадне*.

як заіменники *той, хто, чий*: *той* — *той, хто* — *хто, хтось, щось, чийсь*; *один* (*якийсь*), гл. 182.

179. *Хтобудь, хтонєбудь, котрийбудь, -нєбудь, якийбудь, -нєбудь, дєхто, дєщо, дєкотрий, дєякий, нїхто, нїщо* (*нїчо, нич*), *нїякий, нїчий* відмінюють ся також так само, як поєдінчі слова *хто, що, котрий* і т. д.: *когобудь, когонєбудь, котрабудь, якінєбудь, дєким, нїкого, нїчому, нїчия...*

180. З заіменниками неозначеними віжуть ся невідмінні частіці (прислівники): *де* — *де, дєсь, кудісь, колісь, якось, відкись, дєбудь, денєбудь, якбудь, якнєбудь, деніде, дєсьнєдєсь, дєкуда, -ди, дєколи, нідє, нїколи, нїяк, все, завсїди, завжди, всюдє, -ди, иноді*.

Заіменники і прислівники неозначені, утворені через доданє на кінці *-сь*, мōжуть дєколи без того *-сь* обійті ся, н. пр.: *як хто прійде, мōже хто прійде, рідко коли*.

181. *Кілька* має в других відмінках: *кількох, -ом, кілька, кількома, кількох*; так само: *дєкілька*.

Богато, дєсїть, кількоро, мїло, мнєго є прислівники і невідмінні іменї; але також уживають ся форми *богатох, -ом, -ьма*.

Одні і *неодін* відмінюють ся так як головний числівник *один* (гл. 182).

IV. ЧИСЛІВНИКИ.

I. Числівники головні.

182. *один* = *одєн, одна, -о, -ою, -ої...*, мн. *одні, -їх...*

Так само: *двїцять один, трїцять один, сто один...*

два	дві	дві, два	три	чотіри
двох	двох	двох	трох	чотирох
двом	двом	двом	тром	чотиром
два, двох	дві	дві, два	три, трох	чотіри, чотирох
—	—	—	—	—
двома	двома	двома	трома	чотир(о)ма
двох	двох	двох	трох	чотирох

Побіч форм *трох, тром*, подібують ся також форми *трьох, трьом*.

Так сáмо: *дві́йцять два, дві́йцять три, сто́ чоти́ри . . .*

П'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять, одина́дцять, двана́дцять, три-, ч(о)тир-, п'ят-, шіс-, сім-, вісім-, дев'ятнадцять, (кількани́дцять), дві́йцять, дві́йцять п'ять . . ., три́дцять дев'ять, со́рок п'ять . . ., п'ятьдеся́ть, шіс-, сім-, вісім-, дев'ятьдеся́ть, (кількадеся́ть), сто́ п'ять . . ., дві́ста п'ять . . . є пона́йбільше невідмінні, а на́дто по за́мениках і при́менниках, бо ті уже́ достат́чно вка́зують відмінок. Але та́кже і відмінюють ся (особливо коли сто́ять самі, без іменника) так:

п'ять	шість	сім	вісім
п'яти́, -ьо́х	шесті́, шістьо́х	семи́, сімо́х	осьми́, -о́х
п'яти́, -ьо́м	шесті́, шістьо́м	семи́, сімо́м	осьми́, -о́м
п'ять	шість	сім	вісім
—	—	—	—
п'ятьма́	шістьма́	сімма́, семомá	вісімма́, осьмомá
п'яти́, -ьо́х	шесті́, шістьо́х	семи́, сімо́х	осьми́, -о́х
	сімна́дцять		
	сімна́дцяти́, -ьо́х		
	сімна́дцяти́, -ьо́м		
	сімна́дцять		
	—		
	сімна́дцятьма́		
	сімна́дцяти́, -ьо́х		

Числові ви́рази *дві́йцять без двох* (замість *вісімнадцять*), *дві́йцять без однію*, *три́дцять без двох* і т. д. ужива́ються лише́ в 1-ім і 4-ім відм., н. пр.: *Одні́ за вісімнадцять, дру́гий без двох за дві́йцять.*

Со́рок, дев'яно́сто (= дев'ятьдеся́ть) ма́ють 2-ий відм. *со́ркові, дев'яно́сти*, хоть по більші́й ча́сти не відмінюють ся.

Так сáмо *сто, дві́ста, дві́сті, три́ста, чоти́реста, п'ятьсо́т, шістьсо́т, сімсо́т, вісімсо́т, дев'ятьсо́т, одина́дцятьсо́т* ма́ють 2-ий відм. *ста, двох сот, триох сот, чоти́рох сот, п'яти́ сот . . .*, хоть по більші́й ча́сти оста́ють невідмінні. (Бува́ють фо́рми *стам* і *стамі*.)

Тисяч відмінює ся так як іменники:

- | *тисяч, тисячи, -и, - . . .*, мн. *тисячи, -и . . .*, або
- | *тисяча, тисячі, -і, -у . . .*, *тисячи, -ів . . .*

хоть мо́же та́кже не відмінювати ся: *мільо́н* так сáмо або відмінює ся як іменник, або оста́є невідмінне.

Обá, -і, обидві́, -і відмінює ся так як *два*.

2. Числівники збірні.

183. *Двоє, троє і обое* звичайно не відмінюють ся; в 2-ім, 3-ім, 6-ім і 7-ім відм. заступаємо їх відповідними відмінками від *два, три і оба*: але подібує ся також *двоїх, двоїм, троїх...*

Четверо, п'ятеро, шістьеро, семеро, осмеро, дев'ятеро, десятиеро, одинадцятьеро..., *двадцятьеро, двадцять одно (двадцятьеро одно), двадцять двоє (двадцятьеро двоє)...*, *тридцятьеро...*, *сорок, сорок одно, сорок двоє...*, *п'ятдесятеро...*, *сто, сто одно, сто двоє* звичайно не відмінюють ся; кажемо н. пр.: *Квока мала дванадцятьеро курчат. Вона пішла із всіма дванадцятьеро в огорід. З дванадцятьеро курчат пропало десь двоє. Газдіня шукала їх із всіма четверо дітьми і знашла їх в стодолі. Лише рідко коли, де сі числівники на -еро не прикладають ся до якогось слова, котре дало б розпізнати відмінок, уживають ся вони в формах на -еро́х, еро́м, -еро́ма.*

184. До сих числівників прилучують ся ще отсі слова для означених чисел: *пара, п'ятка, шістка, десятка, кланя, п'ятдесятка, копа, сотка, тисячка...*, котрі є іменники (але також: *парма волами*) і відмінюють ся так як іменники; відтак *півтора* (р. м'уж. і серед.), *-ри* (р. жін.), *півтретя, -ті, півчетверта, -ти, півпята, -ти...*, що зістають ся у всіх відмінках без зміни.

185. Головні і збірні числівники стають подільовими через додане приіменника *по*, н. пр.: *Я посадив в п'яти рядах по шість дерев. Семеро моїх дітей дістане по парі волів, по одному коневі, по двадцятьеро двоє овець, по два морзги поля, по двіста корін...*

186. Сюди належать числівниківі прислівники: *раз, двакроть, двічі, трикроть, тричі, стокроть.*

3. Числівники порядкові.

187. *Перший (первий), другий, третій (-тій), четвертий, п'ятий, шістьий, сьмий, осмий, дев'ятий, десятий, одинадцятий...*, *двадцятий, двадцять перший...*, *сороковий, сорок перший...*, *сотний, сто перший...*, *двосотний, трисотний...*, *тисячний...*, *мільонівий...* відмінюють ся так як прикметники.

Б. Відмінюване дієслів.

При дієсловах розрізняємо, так само як при заіменниках 188. особових і присвійних, три особи:

першу, тую, що говорить, н. пр. *їм, несю, читаю, хвалю* :
другу, тую, до котрої говоримо, н. пр. *їсі, несіш, читієш,*
хваліш ;

третю, тую особу (або річ), про котру говоримо, н. пр. *їсть,*
несе, читіє, хваліть, тече.

Також для однини і для множини є особи закінчення: 189.
їшу — їшемо, слухай — слухайте, годів — годіли.

Розрізняємо відтак три часи: 190.

1. теперішність, н. пр. *він сідіє, мёрзне,*

2. будучність, н. пр. *він сяде, буде сідіти, змёрзне, буде*
мёрзнути, коли він сяде, коли змёрзне,

3. минувшість, н. пр. *він сідів, сів, мерз, змерз, як він сів, змерз.*

Форми *сяде, змёрзне* і т. п. належать після свого значіння до будучности; але коли річ іде про саме лише відмінюване, то зачисляють їх до теперішности, бо вони так само утворені як теперішність дієслів недоконаних.

Маємо три способи висказу:

1. прямий для прямого висказування, н. пр. *він читіє,*
учіть ся, читів, буде читіти,

2. приказовий для приказування, н. пр. *читієй, учім ся.*

3. можливий, коли говоримо про щось лише можливого, лише подуманого, н. пр. *як би ти читів, то навчів би ся, як би ми були читіли, то були би навчіли ся.* Осібної форми на те, щоб виразити спосіб можливий, в українській мові нема; лиш помічне слово *би* показує присудок як щось недійсне, а лише подумане (гл. 325).

Відтак можна виразити не лише те, що хтось сам (як під- 191.
мет) виконує чинність означену дієсловом —

стан підметний (дійльний), н. пр. *би тебе, мене пізнали,*
але також і те, що якась особа або річ улягає (як предмет) та-
кій чинности —

стан предметний (страдальний), н. пр. *будеш бітти, я*
був пізнаний.

Для означення особи, числа, часу, способу і стану служать 192.
форми дієслова; але їх за мало, і протє треба запомагати ся по-
мічними словами (гл. 49), н. пр. *буду, му, би.*

Деякі форми дієслів є неособові і мають більше вдячу імен або прислівників, так дієіменник (*читати*), дієприкметники (*читаний*) і дієприслівники (*читаючи, читавши*).

В українській мові є отсіх 14 форм дієслівних:

- 1—6.: по три особи в однині і множині способу прямиго,
 7—9.: друга особа однини і 1-а і 2-а мн. способу приказового,
 10.: дієприслівник часу теперішного,
 11—12.: дієприкметник присудковий і дієприслівник часу минувшого,
 13.: дієприкметник для стану предметного,
 14.: дієіменник ¹⁾.

193. Сими формами дієслова і їх зложенем з помічними словами (порів. 49, 313, 325) можна отсе виразити:

Дієслова недоконані:

Дієслова доконані:

А. Стан підметний.

І. Сп. прямиий.

1-а ос. одн.	читаю	1. Теперішність.	
2-а „ „	читаєш		
3-а „ „	читає		
1-а ос. мн.	читаємо		(Нема) ²⁾
2-а „ „	читаєте		
3-а „ „	читають		

¹⁾ У дієслів було давнійше більше форм. Так в минувшині відрізняли ся два особні часи, aorist і imperfectum. Ще в староруській мові уживали ся сі форми аж до 14-го віку. Н. пр.:

	aorist	imperfectum	
одн.	вѣдохъ вѣде	вѣдѣхъ вѣдѣше	вѣдѣхъ вѣдѣше
дв.	вѣдоховѣ вѣдоста вѣдосте	вѣдѣховѣ вѣдѣшета вѣдѣшете	вѣдѣховѣ вѣдѣшета, вѣдѣсте вѣдѣшета
мн.	вѣдохомъ вѣдосте вѣдоша	вѣдѣхомъ вѣдѣшете вѣдѣхѣ	вѣдѣхомъ вѣдѣшете, вѣдѣсте вѣдѣхѣ

Замість сих форм чим раз більше стало уживати ся давне perfectum вѣлъ есмь, вѣлъ еси..., чим раз більше пропускали помічне дієслово есмь, еси..., і так давній дієприкметник вѣлъ став прѣсто формою особовою для означеня минувшости. Затратили ся також згодом дієприкметники теперішности ст. предм. і підмет. і минувшости ст. підметного. Останки сих форм живуть у нас хибя лиш як прикметники, н. пр. *видимий, свѣдѣний, могутий, горячий, минувший*. Однак дѣхто ще і тепер уживає дієприкметників на *-ий, -ий*, хоть вони в живій мові народній вже завмерли. Затратилось і supinum вѣтъ і всі форми двійні.

²⁾ Самѣ собою розумѣе ся, що дієслова доконані, виражаючи чинности, події або стан так, що вони дохѣдять до якогось кінця або скѣтку, або наважують

2. Минувшість.

1. я читáв, -áла	1. я прочитáв, -áла
2. ти читáв, -áла	2. ти прочитáв, -áла
3. читáв, -áла, -áло	3. прочитáв, -áла, -áло
1. ми читáли	1. ми прочитáли
2. ви читáли	2. ви прочитáли
3. читáли	3. прочитáли

Давноминувшість: *я був читáв* або *я читáв був* або *я читáв було* або просто *я читáв*. -áла, ти читáв і т. д. (гл. 322).

3. Будучність.

1. б́уду читáти, ч. му, му ч.	1. прочитáю
2. б́удеш ч., ч. меш, меш ч.	2. прочитáєш
3. б́уде ч., ч. ме...	3. прочитáє
1. б́удем ч., ч. мемо...	1. прочитáємо
2. б́удете ч., ч. мете...	2. прочитáєте
3. б́удуть ч., ч. муть...	3. прочитáють

II. Спосіб можливий.

1. Теперішність.

1. я би читáв, -áла (я читáв би, -áла би)	1. я би прочитáв, -áла (я прочитáв би, -áла би)
2. ти би ч.	2. ти би пр.
3. читáв, -áла, -áло би	3. прочитáв, -áла, -áло би
1. ми би читáли	1. ми би прочитáли
2. ви би ч.	2. ви би пр.
3. читáли би	3. прочитáли би

2. Минувшість.

1. я би був читáв, б́ула читáла (я був би ч.)	1. я би був прочитáв, б́ула прочитáла (я був би пр.)
2. ти би б. ч.	2. ти би б. пр.
3. був би читáв, б́ула би чи- тáла, б́уло би читáло	3. був би прочитáв, б́ула би про- читáла, б́уло би прочитáло
1. ми б́ули би читáли	1. ми б́ули би прочитáли
2. ви б. би ч.	2. ви б. би пр.
3. б́ули би читáли	3. б́ули би прочитáли

ся в будучности до того дити (гл. 49), не можуть мати теперішности, т. я. не годні виражати чинности, події або стан так, що вони в якійсь одній хвилі відбувають ся або тривають. Се протинить ся їх природі. Проте у сих деелів ч́орми теперішности не виражють теперішности, але будучність.

III. Спосіб приказовий.

2-а ос. одн. чита́й	2. прочита́й
1-а „ мн. чита́ймо	1. прочита́ймо
2-а „ .. чита́йте	2. прочита́йте

IV. Дієіменник.

чита́ти	прочита́ти
---------	------------

V. Дієприкметник.

Минувшість: дієприкметник присудковий.

чита́в, -а́ла, -а́ло, -а́ли	прочита́в, -а́ла, -а́ло, -а́ли
-----------------------------	--------------------------------

VI. Дієприслівники.

1. Теперішність.

чита́ючи	(Нема́)
----------	---------

2. Минувшість.

чита́вши	прочита́вши
----------	-------------

Б. Стан предметний.

Дієприкметник.

чи́таний, -на, -не ...	прочи́таний, -на, -не ...
------------------------	---------------------------

Спосіб прями́й мину́вности і буду́чности і спосіб можли́вий мо́жна в ста́ні предме́тнім в потре́бі утвори́ти, сполу́чуючи відпо́відні фо́рми дієсло́ва *бу́ти* з тим дієприкме́тником, н. пр.: *Він у́же не́ра́з бу́в би́тий. Бу́деи́ би́тий. Ти бу́в би́ би́тий. Бу́ла вона́ Го́сподом у́лю́блена.* Але не всі дієприкме́тники, ужи́ті присудко́во, мо́жна уважа́ти за ви́раз ста́ну предме́тного. Н. пр.: *Ві́кно відчи́нене. Лі́том ві́кна зви́чайно бу́вають відчи́нені. Бу́дь прокля́та, нещя́сна ю́діно!* Тут дієприкме́тники ужи́ті вже як зви́чайні прикме́тники. Звичайні́ше виража́є ся стан предме́тний через сполу́чене дієсло́ва із за́йменником зворо́тним *ся*: *Єванге́ліє чита́є ся, чита́ло ся, чита́лоб ся, чита́ти ме ся.*

194. Закінчене дієіменника *-ти*, наколі воно́ без наголосу, скорочує ся в по́езії в *-ть*.

195. Фо́рми дієсло́вні при рі́зних дієсло́вах твора́ють ся рі́жно; після́ то́го розрі́жнюємо три відмі́ні і кі́лька підвідмі́н.

Відміни дієслів відріжені на підставі отсіх закінчень:

	I-а	II-а	III-а
Осóба I-а óдн.	-у (-ю)	-ю (-у)	-м
„ 3-а „	-е (-є)	-ить (-їть)	-ть
„ 3-а мн.	-уть (-ють)	-ять (-ать)	

До трéтої, безнаросткóвої відміни, налéжать дієслóва *дáти, їсти, повісти, б́жити* (I-а кляса гл. 63); до дрýгої відміни всі дієслóва IV-ої кл. і III-ої б); до пéршої відміни прóчі дієслóва всіх їньших кляс.

I-а відміна.

Відміна I-а рознадає ся на 4 підвідмінї:

196.

A: Пень дієіменника і теперїшности собі рівний і кінчить ся голосівкою. Сю підвідміню назвемо рівно-голосівкóвою (м'ягкóю).

B: Пень дієіменника і теперїшности собі рівний і кінчить ся шелестівкою: підвідміна рівно-шелестівкóва (твердá).

B: Пень дієіменника довший нїж пень теперїшности а кінчить ся в обóх фóрмах голосівкою: підвідміна нерівно-голосівкóва (м'ягкá).

Г: Пень дієіменника довший нїж пень теперїшности і кінчить ся в теперїшности шелестівкою а в дієіменнику голосівкою: підвідміна голосівкóво-шелестівкóва.

Замість *-е (-є)* в 3-їй осóбі кáжемо перед *ся* тáкже *-еть (-еть)*; закінченє *-є* мóжна опустити, коли перед тим *-є* стоїть *-а*, н. пр. *зна, чинї*. Се вáжне для цїлої I-ої відміни.

A. Підвідміна рівно-голосівкова (м'ягка).

197.

а) ПІТАТИ: пита́в, -а́ла . . .	пита́ю	—	
	пита́еш	пита́й	
пита́вши	пита́є	—	
	пита́єм(о)	пита́ймо	
	пита́єте	пита́йте	
пита́ний	пита́ють	—	пита́ючи

б) **МІНЯТИ:** *міняв, міняний; міняю, міняй*.

198. До сеї підвідміни належають дієслова:

Кл. V. а):	пита́-ти	пита́-ю	пита́-є	пита́-ють
	міна́-ти	міна́-ю	міна́-є	міна́-ють
„ III. а):	білі́-ти	білі́-ю	білі́-є	білі́-ють
	умі́-ти	умі́-ю	умі́-є	умі́-ють
„ I. б):	чу́-ти	чу́-ю	чу́-є	чу́-ють
	ші́-ти	ші́-ю	ші́-є	ші́-ють

Змежи дієслів на *-ати*, *-аю* подібують ся у деяких форми теперішности після підвідміни Г 2, н. пр.: *діхати* — *дішу*, *діше*..., *крікати* — *крічу*, *кріче*..., *прятати* — *прячу*, *пряче*..., рідко від *двігати* — *двіжу*, *двіже*...

Волюти має побіч правильних форм теперішности *волю́ю*, *волю́є*... та́кже форми після II-ої відміни *волю́*, *волю́ть*...

Стати, *стріти*, *діти* ма́ють правильно форми теперішности: *ста́ну*, *ста́не*..., *стрі́ну*, *стрі́не*..., *ді́ну*, *ді́не*... (Г 1). На взір сих форм теперішности повста́ли та́кже дієменники: *ста́нути*, *стрі́нути*, *ді́нути*. *Споціти*, *спочі́в*... доповня́є ся в теперішности формами *спі́чнїю*, *спі́чне*..., *спі́чнї*, *-їм*, *їть*.

Діти побіч анальо́гічних форм теперішности *ді́ю*, *ді́є*... *дуй*... ма́є ще та́кже да́вні форми *дму*, *дме*... *дми*... (гл. 39).

Жіти побіч анальо́гічних форм теперішности *жи́ю*, *жи́є*... *жій*... ма́є ще та́кже да́вні форми *живі́ю*, *живі́є*... *живі́*...

Біти, *піти*, *віти* (віно́к), *літи* ма́ють скорочені форми теперішности *бію*, *біє*..., *пію*, *піє*..., *вію*, *віє*..., *лію*, *лію*, *ліє*, *ліє*... Побіч *літи* ужива́єть ся одна́к та́кже і *ля́ти*, *ля́в*.

Дієприкме́тиик ст. предм. кінча́ть ся на *-тий* у дієслів I-ої кл., о́тже *крі́тий*, *чу́тий*, *ду́тий*, *взу́тий*, *ку́тий*, *жу́тий*, *ші́тий*, *лі́тий*, *рі́тий*, *лі́тий*, *-жі́тий*, *бі́тий*, *пі́тий*, *ві́тий*.

Іти ма́є форми з рі́жних пнів: *і́ду*, *і́де*..., *і́ді*, *і́дїть*, *і́дучї*, *і́шов*, *і́шла*, *і́шовши*, *перей́дений*.

Б. Підвідміна рівно-шелестівкова (тверда).

199. пасти:	пас, па́сла	пасу́	
	па́спи	пасе́ш	пасі́
		пасе́	
		пасе́мо	пасі́м
		пасе́те	пасі́ть
	пасе́ний	пасу́ть	пасучі́

До сеї підвідміни належать дієслова :

200.

Кл. I. а) 1.:	нес-ти	нес-у́	нес-е́	нес-у́ть
	вез-ти	вез-у́	вез-е́	вез-у́ть
	дер-ти	дер-у́, дру	дер-е́, дре	дер-у́ть, друкть
	плес-ти	плет-у́	плет-е́	плет-у́ть
	клад-ти	клад-у́	клад-е́	клад-у́ть
	ску́б(с)-ти	ску-бу́	скуб-е́	скуб-у́ть
	хрон-ти́	хрон-у́	хрон-е́	хрон-у́ть
	рев-ти́	рев-у́	рев-е́	рев-у́ть
	пек-ти́, печі	печ-у́	печ-е́	печ-у́ть
	стри́г-ти, стри́чи	стриж-у́	стриж-е́	стриж-у́ть
	жа́-ти	жи-у	жи-е	жи-у́ть
	ду́-ти	дм-у	дм-е	дм-у́ть
	взя́-ти	во́зьм-у	во́зьм-е	во́зьм-у́ть

Про звукові правила, після яких 1. з одного боку маємо *нас, скуб, стри* зам. *насл, скубл, стрил*, а з другою боку *клав, плів, вів* зам. *кладл, плетл, ведл* . . . ; 2. про перезвук ікане в формах як *ніс — несла́, віз — везла́, гріб — грєбла́, нік — некла́, тїк — текла́, міл — могла́, ріс — росла́* . . . ; 3. про такі явища, як *жа́ти — жиу, тя́ти — тиу, ня́ти — ниу, ду́ти — дму* . . . ; 4. про такі як *печі́* із *пекти́*, *мочі́* із *могти́* і про інші дає пояснене наука про звуки.

Сїлу аналогїї бачимо в тім, що 1. *ч, ж* з інших форм перейшло в такі форми як *печу́ — печу́ть, могу́ — могу́ть* . . . ; 2. що *пекти́, могти́* . . . зам. *печі́, мочі́* . . . пристосували ся до таких форм як *нік — некла́, міл — могла́* . . . ; 3. що *лячі́ — ляла́*, як показує *ля́*, має своє *я* від форм теперішности; 4. що *с* після *плести* . . . прийало ся у дієслів *гребти́, ску́бти, плісти, клясти*; 5. *н* в *ня́ти* з теперішности *ниу*, а так само під впливом теперішности *-ну* в дієменнику *ни́ти, мо́ти, кляну́ти*; 6. *н* в *ня́ти* від *зня́ти* (*з = зн*, гл. приставку з 67); 7. *д* в *ду́ти* від *вїдбу́ти, підбу́ти* . . .

Сїсти, сів, сїла має форми теперішности *сяду́, сяде́, сядь* . . .

Дісприкметник ст. предм. кінчить ся на *-тий* у дієсловних пів на *-р, -н, -м, н*. пр.: *тіртий, дертий, жєртий, рєзп(н)я́тий, прокля́тий, розтя́тий, поці́тий, взя́тий, заня́тий, ду́тий*.

201. В. Підвідміна нерівно-голосівкова (м'ягка).

дарувати :	дарува́в, -а́ла	дару́ю	
	дарува́вши	дару́єш	дару́й
		дару́є	
		дару́ємо	дару́ймо
		дару́єте	дару́йте
	даро́ваний	дару́ють	дару́ючи

202. До сеї підвідміни належать дієслóва:

Кл. VI.:	годува́-ти	году́-ю	году́-є	году́-ють
	напо́юва-ти	напо́ю-ю	напо́ю-є	напо́ю-ють
„ V. б) З.:	дава́-ти	да-ю́	да-é	да-ю́ть
	сія́-ти	сі́-ю	сі́-є	сі́-ють

Дієслóва в на́голосом на пні́ (*сі́лувати*) ма́ють в дієприкме́тнику предм. ненаголо́шене *-уваний*: *сі́луваний*; порів. 32.

Від дієслів *давати*, *виравати*, *пізнавати*, *ставати* є сп. приказóвий *дава́й*, *виравáй*, *пізнава́й*, *ставáй*.

203. Г. Підвідміна голосівково-шелестівкова.

1. тверда.

тисну́ти :	тисну́в, -ну́ла	тисну́	
	тисну́вши	тиснеш	тисні́
		тисне	
		тиснемо	тисні́м
		тиснете	тисні́ть
	тиснений	тиснуть	тиснучи

204. До сеї підвідміни належать дієслóва:

Кл. II.:	горну́-ти	го́рн-у	го́рн-е	го́рн-уть
	„ V. б) 2.:	жда́-ти	жд-у	жд-е
	бра́-ти	бер-у́	бер-é	бер-у́ть
„ III. б):	реві́-ти	рев-у́	рев-é	рев-у́ть

У дієслів II-ої кл. подібує ся де́коли мину́вність без на́ростка *-ну*, н. пр.: *дви* = *дви́нув*, *замóк*, *замкля́* = *замкнүв*, *за́чер* = *зачер(н)нүв*, *стис* = *стиснүв*, *тя* = *тянүв*, *охоло́в* = *охоло́нүв*, *зуб* = *зінүв* і так пра́вильно лишé *гас*, *заблїс*, *привїк*, *зівяв*, *олүх*, *погїб*, *запру́з*, *здох*, *прозя́б*, *скис*, *прилїп*, *мерз*, *мок*, *змяк*, *пах*, *стух*, *ослїп*, *сох*, *вісти*, *стерп*, *трїс*, *зчез*, *зблїд*, *обрїд*, *охляв*. Де́коли і сам діємешник бува́є без на́ростка *-ну*, н. пр.: *досяти́*

= досягнути, зачерти = зачер(н)нути, одягти = одягнути, зустріти = зустрінути, тяти = тятинути, присягти = присягнути.

В сп. приказовім закінченс -и, коли на нім не спочивас наголос, випадас, змягчивши попередню шелестівку. Ся форма 2-ої особи одн. становить відтак несь для прóчих форм сп. приказового; óтже:

гасі	але	кинь
гасім		кіньмо
гасіть		кіньте

Такий скорочений сп. приказовий мають н. пр. дієслова: *їнути, їгнути, п'юнути, ст'анути = ст'ати, с'їнути, спочі(ну)ти, ох'їгнути*. Одн'ак коли перед ненаголошеним закінченс -и стоїть дві для вивуку непригóжі шелестівки, то вонó не випадас, д'ятого н. пр.: *крікни, гріми, г'їни, бр'їзи, п'їгни, св'їси, л'їси, м'їзни, м'окни*.

Дієприкметник ст. предм. уживасць ся деколи у дієслів II-ої кл. т'акже на -тий, н. пр.: *проликутий, звикутий, замкутий, одякутий, кінкутий*.

Звіти має фóрми теперішности *зв'ї і зов'ї...*, а *брати, пріти, їати*, лишé *бер'ї, пер'ї, жес'ї*.

Дієіменники *рев'їти, сон'їти, хрон'їти*, звучать т'акже *ревті, сонті, хронті* (гл. 200).

Два дієслова мають фóрми з р'їжних п'їв: *їгати, їгав, їгавши, переїганий; їду, їде; їдь; їміти = їяти, їмів, найм'їний; найм'ї, найм'ї; найм'ї*.

2. м'ягка.

205.

писати:	писав, -сала	п'їшу	
	писавши	п'їшеш	п'їші
		п'їше	
		п'їшемо	п'їшім
		п'їшете	п'їшіть
	писаний	п'їшуть	п'їшучі

До с'її п'їдв'їдм'їни належать дієслова:

206.

Кл. V. б) 1.:	чеса-ти	чеш-у	чеш-е	чеш-уть
	р'їза-ти	р'їж-у	р'їж-е	р'їж-уть
	ора-ти	бр-ю	бр-е	бр-ють
	сла-ти	шл-ю	шл-е	шл-ють
	пр'їта-ти	пр'їч-у	пр'їч-е	пр'їч-уть
	муркот'а-ти	мурк'бч-у	мурк'бч-е	мурк'бч-уть

Кл. V. б) 1.:	глода́-ти	гло́дж-у	гло́дж-е	гло́дж-уть
	сіпа́-ти	сіпл-ю	сіпл-е	сіпл-ють
	пла́ка-ти	пла́ч-у	пла́ч-е	пла́ч-уть
	плеска́-ти	плещ-у	плещ-е	плещ-уть
	струга́-ти	стру́ж-у	стру́ж-е	стру́ж-уть
	бреха́-ти	бреш-у	бреш-е	бреш-уть
„ I. а) 2.:	коло́-ти	ко́л-ю	ко́л-е	ко́л-ють
	поро́-ти	по́р-ю	по́р-е	по́р-ють
„ III. г):	муркоті́-ти	мурко́ч-у	мурко́ч-е	мурко́ч-уть

Про м'ягчене шелестівок перед м'якими первісно закінченнями (-jo, -je) гл. 24—28.

Дієслóва *двігати*, *дихати*, *кράкати* і *кленати* творять фóрми теперішности вже та́кже після підвідміни А.

Скорóчений сп. приказóвий (порів. 204) ма́ють дієслóва *різати* — *ріже*, *сіпати* — *сип*, *прятати* — *пряч*, *плакати* — *плач*, *мазати* — *маж*, *кликати* — *клич*, *кράкати* — *кращ*.

Молóти ма́є такі фóрми теперішности: *мелю*, *меле*..., *мелі*, і дієприкметник *мелений*.

У дієслів I-ої кл. бува́ють фóрми дієприкметника на *-тий*, н. пр. *коло́тий*.

Дієслóва III-ої кл. ма́ють побічні фóрми *хотять*, *муркотять* = *хочуть*, *мурко́чуть*, і так лиш *хотячі*. Замість *хочеш* є ще і старá фóрма *хоч* (*робіи*, *що хоч*).

II-а відміна.

207.	хвалі́ти	хвалі́в, -іла...	хвалю́	
		хвалі́вши	хвалі́ш	хвалі́
			хвалі́ть	
			хвалімó	хвалі́м
			хвалитé	хвалі́ть
		хвалéний	хваля́ть	хвалячі́

208. До сеї відміни нале́жать дієслóва:

Кл. IV.:	ділі́-ти	ді́л-ю	ді́л-ить	ді́л-ять
	гані́-ти	ган-і́ю	ган-і́ть	ган-і́ть
	острі́-ти	остр-і́ю	о́стр-ить	о́стр-ять
	купі́-ти	ку́пл-ю	ку́п-ить	ку́пл-ять
	любі́-ти	любл-і́ю	лю́б-ить	лю́бл-ять
	лові́-ти	ло́вл-ю	ло́в-ить	ло́вл-ять

Кл. IV.:	ломі-ти	лѡм-л-ю	лѡм-ить	лѡмл-ять
	тра́фи-ти	тра́фл-ю	тра́ф-ить	тра́фл-ять
	учі-ти	уч-ѹ	уч-ить	уч-ать
	служі-ти	служ-у	служ-ить	служ-ать
	сущі-ти	сѹш-у	сѹш-ить	сѹш-ать
	нищ-ти	нищ-у	нищ-ить	нищ-ать
	носі-ти	нош-у	нос-ить	нос-ять
	возі-ти	вѡж-у	вѡз-цть	вѡз-ять
	платі-ти	плач-ѹ	плат-ить	плат-ять
	пѡсти-ти	пѡщ-у	пѡст-ить	пѡст-ять
	ході-ти	хѡдж-у	хѡд-ить	хѡд-ять
	їзд-ти	їждж-у	їзд-ить	їзд-ять
	доі-ти	до-ю	до-їть	до-ять

Кл. III. б):	велі-ти	вел-ю	вел-ить	вел-ять
	гомоні-ти	гомон-ю	гомон-ить	гомон-ять
	горі-ти	гор-ю	гор-ить	гор-ять
	терпі-ти	терпл-ю	терп-ить	терпл-ять
	крича́-ти	крич-ѹ	крич-ить	крич-ать
	клячі-ти	кляч-ѹ	кляч-ить	кляч-ать
	держá-ти	держ-ѹ	держ-ить	держ-ать
	киші-ти	(киш-ѹ)	киш-ить	киш-ать
	пища́-ти	пищ-ѹ	пищ-ить	пищ-ать
	мѹсі-ти	мѹш-у	мѹс-ить	мѹс-ять
	слизі́-ти	слиж-ѹ	слиз-ить	слиз-ять
	верті́-ти	верч-ѹ	верт-ить	верт-ять
	шелесті́-ти	шелещ-ѹ	шелест-ить	шелест-ять
	вїдї́-ти	вїдж-у	вїд-ить	вїд-ять
	стоя́-ти	сто-ю	сто-їть	сто-ять

Про м'ягчене шелестівѡк в 1-їй особі оди. перед -ю гл. 24—28.

Під впливом аналогії повстали такі фѡрми, як *люблять* (люблѡтъ). Аналогія спричинила також: 1. що дѣхто з укр. письменників запѣхус в 1-їй ос. оди. м'ягчене дрѹгого стѹпня і пише *носю, хѡдю* і. т. п.; 2. що пенаголѡшене закїнчене 3-їй ос. оди. -ить у дѣяких письменників на Україні замїнюєть ся закїнченем 1-їй відмїни -е: *рѡбе* (читай: *рѡби*, гл. 3 і 32), *говѡре* . . .; 3. що і в 3-їй ос. мн. втискáє ся вже дѣколи закїнчене 1-їй відмїни -уть: *вцуть, кричуть* (зам. *вчатъ* . . .).

Дїсслово *воліти* відмїнює ся в теперїшности після ІА; *волію* = *волю*.

В сп. приказовім серед тих самих обставин, що в І Г, обов'язує скорочена форма, н. пр.: *стріль, муч, вір, мов, квась, гладь, скоч, став, тям, повісь, трать, шкодь, ниц, не горб ся, чисть, дій, напій, призвичай ся, засідь, стій . . .* Однак коли перед ненаголошеним закінченням *и* стоїть *и, ст, зд*, то скорочена форма однини не становить вже більше пня для форм множини сп. приказового, н. пр.: *лиць — ліцять, пость — постять, їздь — приїздять*. Скорочене в сп. приказовім неможливе, як перед закінченням *-и* стоїть дві для вивуку непригожі шелестівки, отже *бубни, розвідни ся*. Кажуть також *віпатроши, вітріци*.

В тій скороченій формі сп. приказового бачимо перезвук іканє, н. пр.: *дій — дійте = доїть — доїти, напій — напійте = напоїть — напоїти, стій, стійте — стояти*.

В дієприслівнику теперішности приймають^і ся вже, особливо на Україні форми після І-ої відміни на *-ючи*, н. пр.: *дивлючі, роблючи, хвалючі, стелючи, тямлючи, ронючи, ловлючи, кваплючі ся*, а так само і в дієприкметнику ст. предм., н. пр.: *робляний, біляний*.

Сюди належать своїми формами теперішности ще також:
спати, спав, спала, заспаний, сплю, спить . . ., спи . . .
бічи, біг, біла, біжю, біжить . . ., біжі . . .

III-а відміна.

209. дати:	дав, дала . . .	дам	
	давши	дасі, даш	дай
		дасть	
		дамó	даймо
		дасьтé	дайте
	даний	дадуть	
істи:	їв, їла . . .	їм	
	ївши	їсі, їш	ї(д)ж
		їсть	
		їмó	ї(д)жмо
		їсьтé	ї(д)жте
	їджений	їдять	

повісти, повів, повіджений, повім, -ість, пові(д)ж.

бути:	був, була	я є	буду	
	бувши	ти є, еси	будеш	будь
		є, єсть	буде	
		ми є	будемо	будьмо
		ви є	будете	будьте
		вони є	будуть	будучи

забути, забув, забутий, забуду, -є, забудь; відбути . . .¹⁾

Дієслова уживані лише в поодиноких формах.

210.

Лише в поодиноких формах уживають ся н. пр.: *пожаль ся Божє, храни Божє! бідай! бідайте! Бог вість; бодє, бодуть, боді = бодь; зажєі, зажєіла; яло ся (няти).*

До *жму, жмеш . . . , жми . . .* хибує дієменник і форми часу мин.; так само до *сливє, слив, слила, -ли* хибує інших форм.

¹⁾ Ся відміна є безнаросткова, т. зн. закінчення особові додають ся безпосередно до кореня. З неї ливили ся лиш отсі невеличкі останки, тай тут же прийали ся аналогічні форми до інших відмін, порів. н. пр. аналогічну форму *дай* з формою *ї(о)жє*. Дієслово є утратило майже зовсім свою відміну, бо підмет з присудком дучать ся у нас звичайно без злучки. Лише в говорах чутт ще форми: *єсьм, єсьмо, єсьте, єсьте*, або скорочені: *-м, -сь, -сьмо, -сьте*, що причіплюють ся до слів як закінчення особові, н. пр. *рад бим, рад бись, ходилисьмо, писалисьте*.

На тім опинив ся розвиток дієсловних форм в укр. мові, який ще ліпше можна буде пізнати, коли порівнаємо нинішній засіб форм теперішності і св. приказового в формами церковно-словянськими і староруськими. До сего нехай послужать отсі приклади:

Теперішність :

даю	амаю, -ю	станю, -ю	печю, -ю	траваю, -ю
даєш	амаєши, -ши	станєши, -ши	печєши, -ши	травєши, -ши
даєть, -ть	амаєть, -ть	станєть, -ть	печєть, -ть	травєть, -ть
даєк	амаєєк, -єа	станєєк, -єа	печєєк, -єа	травєєк, -єа
даєта	амаєєта	станєєта	печєєта	травєєта
даєтє, -тє	амаєєтє, -тє	станєєтє, -тє	печєєтє, -тє	травєєтє, -тє
даємъ	амаєємъ	станєємъ	печєємъ	травєємъ
даєтє	амаєєтє	станєєтє	печєєтє	травєєтє
даєють, -ють	амаєєють, -ють	станєєють, -ють	печєєють, -ють	травєєють, -ють

Ст. приказовий :

даждь, даждь	аман	станн	пєцн	тракнн
даждєк, -єа	аманєк, -єа	станєєк, -єа	пєцєєк, -єа	тракєєк, -єа
даждєта	аманєта	станєєта	пєцєєта	тракєєта
даждємъ	аманєємъ	станєєємъ	пєцєєємъ	тракєєємъ
даждєтє	аманєєтє	станєєєтє	пєцєєєтє	тракєєєтє

ЧАСТЬ ЧЕТВЕРТА.

СКЛАДНЯ.

А. Реченє (гадка).

Реченє поєдинче.

211. Як говоримо, то звичайно робимо се з наміром, абі кому́сь дру́гому вісказати те, що гадаємо або думаємо, т. зн. своєю га́дку або думку. Слова́, котріми виска́зуємо одну́-єди́ну га́дку або думку, всі разом становлять одно́ рече́нє (га́дку) н. пр.: *В на́шій шко́лі учі́ть ся ді́ти по ру́ськи читáти.* Рече́нє — се га́дка (думка) віражена слова́ми.

Де́коли досіть одно́го слóва, абі вісказати га́дку, н. пр.: *Ході́! Писáти! Гремíть.*

Але часом вимовляємо слова́, не виска́зуючи тим нія́кої думки; так буває, коли хто кри́кне, н. пр.: *Ах!* То вже не рече́нє. А так са́мо, коли когóсь клі́чемо, н. пр.: *Гей!*, або зна́ючи імя́, по імени: *Васі́лю!* Той, когó клі́чемо, му́сить аж відга́дувати, або з рі́жних обста́вин дога́дувати ся, чи гадаємо ми: *Я ма́ю на думі́ї тебе́, Васи́лю!* чи: *Тепе́р на тебе́ чера́!* чи: *Слу́хай! Диві́ ся! Де ти? Я тут! Ході́ сюди́! Встава́й! Говорі́! Мовчи́! Що ти верзе́и?* — чи що і́ншого тому́ поді́бного. Отсе́ все і бога́то де́чого і́ншого мо́жна собі при о́клику поду́мати, одна́к се вира́зно і докла́дно не ска́зано.

212. Га́дкі, які мо́жемо вісказати слова́ми, свої́м змістом бува́ють ду́же розмаі́ті; одна́к мо́жна їх розді́лити на отсі́ чоти́ри гру́пи:

1. Найча́стїйше виска́зуємо кому́сь щось таке́, що уважа́ємо за пра́вду, бо ми розпізна́ли се свої́ми змі́слами, свої́м ро́зумом або дові́дали ся від достові́рної о́соби, а́бо що хо́чемо предста́вити за пра́вду, н. пр.: *Бог сотворі́в сві́т. Та́та нема́ до́ма.* Таке́ рече́нє назива́є ся **тве́рдженє.**

2. Ча́сто хо́чемо, абі о́сoba, що до не́ї говоримо, нам щось сказа́ла; тоді́ пита́ємо ся так, абі то́та о́сoba пізна́ла, що са́ме від не́ї ми хо́чемо дові́дати ся, н. пр.: *Чи та́то до́ма? Що чува́ти ново́го?* Таке́ рече́нє назива́є ся **пита́нє.**

3. Деколи хочемо, аби особа, що до неї говоримо, щось таке зробила, що ще не діє ся, а залéжить лишé від волі сéї особи, н. пр.: *Читай! Тихо!* Такé реченé називáє ся **приказ**.

4. Наконéць мóжна чо́гось бажáти, не вимагáючи заразóм від особи, що до неї говоримо, áбо від íншої якоїнебúдь особи, аби вона се зробила, бо мóже вона і не в силі сéго зробити, áбо мóже сéго від неї вимагáти гóді, н. пр.: *Най живі наші щóар!* *Най вам Бог прощáє!* Такé реченé називáє ся **бáжанє**.

Так сáмо розмаíta бувáє і фóрма речень, т. зн. скількíсть і йкíсть слів, що з них реченé складáєть ся, бо всі слова, грóпи слів в реченю сповняють якéсь пéвне зáвданє як чáсти або члéни реченя. Máємо п'ять осéбних чáстий реченя. Упорядку́ємо їх тут після тóго, як за чáсто вони в реченю подібують ся, та́й якí вони за вáжні:

1. В ко́ждім цілковíтím реченю мiстíть ся завсiди якийсь вiсказ — **присúдок**;

2. вiдтáк бувáє звичáйно нáзвана якáсь особá або рiч, про котрú тим присúдком щось вискáзуємо — **пiдмет**;

3. а ще і дрúга особá або рiч, на котрú звérнена або до котрóї стягáє ся чiннiсть, нáстрiй дúха або щонéбудь íнше, вiражене в вiсказi — **прéдмет**;

4. нáдто ще мóже бúти поданий час, мiсце, стéпень, причíна, спóсiб або íнша якá обстанóва вiсказу — **придáток прислiвниковий**;

5. нарéштi бувáють в реченю і такi чáсти, що мимохiдь прикладáють нáзванiй в реченю особi або рiчi якúсь прикмéту або якéсь блiзше означенé — **придáток прикметниковий**.

Прiмiри: *Бли́скає* (1). — *Грiм* (2) *грохотiть* (1). — *Буря* (2) *те* (1) *деревá* (3). — *Вона* (2) *метé* (1) *порогáми* (4). — *Наконéць* (4) *скропáє* (1) *дощ* (2) *кúр'яву* (3). — *Г свiжi* (5) *зiмень* (2) *усмiхáють ся* (1) *до нас* (3) *з лiсiв i левáд* (4).

Змежи усiх сих п'яти чáстий реченя присúдок і пiдмет є найважiйшi. Цiлковiте реченé без присúдка не мóже обiйти ся, а пiдмету лиш дéякi реченя не мáють (гл. 218). Дл'ятóго сi обi чáсти реченя називáємо **головни́ми**.

Прóчi чáсти реченя називáємо **побiчними**. Прéдмет і придáток прислiвниковий стягáють ся до присúдка; де є прéдмет, там вiн понайбiльше становiть доконéчне доповненé присúдка (*Буря те деревá*). Придáток прикметниковий мóже стягáти ся до

підмету, але також і до якогось іншого імени або заіменника в реченю, н. пр.: *Іді все пра́вою доро́гою. Розу́мний госпо́дар користу́є ся ко́ждим кла́пчиком землі́.*

Поодинокі часті реченя.

1. Присудок.

215. Аби́ вісказ вівслвити, на се ма́ємо в на́шій мо́ві осі́бну часть мо́ви: дієсло́во. У дієслів є на се пі́томі фо́рми, так що бога́то ро́дів і форм вівсказу мо́жемо вівразити вже самі́м дієсло́вом. Так *времі́ть, вре́міло* вже самі́м свої́м закінчене́м вівска́зує, чи поді́я, про котру́ гово́римо, вража́є наш слух са́ме в тій хви́лі, як вивмовля́ємо се сло́во, чи вразі́ла єго́ в про́шлім часі́; по фо́рмі *чита́ємо* за́раз пізна́ти, що се тве́рдне, по фо́рмі *чита́ймо*, що се при́каз; *піше* і *пішуть* вже своєю́ фо́рмою показу́ють, чи чинні́сть пісання за́приміча́ємо на одній, чи на кілько́х осі́бах; із форм: *говору́, говори́ши, говори́ть* ві́дно, чи одна́ з тих осі́б є на думці́, що з собо́ю гово́рять, чи мо́же яка́сь тре́та.

Отта́к дієсло́во вже самі́ми свої́ми фо́рмами го́дно вівразити прису́док¹⁾. Одна́к се вивстарча́є лишé для яко́ї ти́сячі присудко́вих поня́ть, т. зн. для ті́лько поня́ть, кілько́ мо́жна вівразити сим за́собом дієслів, який у нас є. Ко́лі сказа́ти: *є те́пло, було́ те́мно, ти терпелі́вий, будь терпелі́вий, ста́є жебра́ком, стаю́ть жебра́ками, остаю́ ся без наді́ї, оста́ви ся без наді́ї* і т. п., то присудко́ве поня́те, т. зн. се, що ми вівска́зуємо, спочива́є в слова́х: *те́пло, терпелі́вий, жебра́к, без наді́ї*; дієсло́ва *є, було́, будь, ста́є, остаю́ ся* і т. д. служа́ть лишé на те, аби́ тоті слова́ примі́стити в реченю́ як прису́дки і вівсказ приспосо́бити до потре́би (гл. 49); таке́ дієсло́во мо́жна де́коли і опу́стити, н. пр.: *Ти терпелі́вий.*

216. Тре́ба о́тже відрі́зня́ти дво́які прису́дки: прису́дки вівражені́ дієсло́вом, і такі́ прису́дки, що їх поня́те вівражено́ іншими́ спосо́бами.

1. Прису́дком бува́є дієсло́во, н. пр. *Селя́нин оре́. Нема́* (= не ма́є) *русáлок.*

2. В іншій разі́ (як прису́дком не є дієсло́во) ма́ємо ува́жати́ на дві́ рі́чи, а то́:

¹⁾ В ду́же живі́м опові́даню ужива́ють ся де́коли дієсло́вні́ прису́дки, так сказа́тиб, без вся́ких форм немов о́глики, н. пр.: *Я зирк на не́го. Дзе́рі рип до па́сіки. Ма́рко лан за ру́ку. Той бе́бэх є моги́лу. Але совк ска́кнє до ньо́го і зубáми хан за но́гу. Сле́зи їм лиш кітькі́ть. Обваля́й є пісо́к хвості́сько та в лице́ йому́ тала́н* (тут ужи́то тала́н наві́ть як спос. приказо́вого)!

а) на дієслова, які в таких реченнях можуть стояти, і

б) на слова або групи слів, в яких міститься присудкове поняття.

а) Найчастіше в таких реченнях подібуться дієслова *бути*, 217. н. пр.: *Книжка була моя*. Вона сполучує лише присудкове поняття (*моя*) з підметом (*книжка*) і для того називає ся **злучною**. Була висказує мимоходом ще і те, що моє посіданє книжки паде в минувшість; а як і такого мимохідного означеня не конєчно потрібно, тоді завданє сєго дієслова такє незначнє, що можна єго і опустити: *Книжка (є) моя*.

Більше ваги для висказу має дієслово: *бувати*, відтак: *стати*, *стати ся*, *остати*, *зробити ся*, *показувати ся* і т. п., накопєць *звати*, *називати*, *іменувати*, *вибирати* . . ., самі такі дієслова, що зазвичай домагають ся доповненя ще якимсь присудковим понятєм.

б) Для виразу присудкового поняття служать нам:

1. Прикметники і інші імена, які треба лише поставити у відмінку, призначенім для присудкових понять, т. зн. перед усім у 1-ім відмінку, н. пр.: *Цукор солодкий*. *Лістівка дуже пожиточна*. *Кождому своє міле*. *То мені міло*. *Івись є дитина*. *Лістівка птиця перелєтна*. *Науки велике добро*. Безпідметово: *Нас було троє*. *Сім літ минуло* — або такєж в шєстім відмінку: *Іван уже нарубком (нарубок)*. *Остав твоїм приятелем*. *Оставмо твоїми приятелями*. (Про вибір відмінка гл. 291—293, про згєду 229—232).

2. Однак присудками бувають такєж імена в інших відмінках, і то з применником або без применника, і прислівники — корєтко сказавши, слова і вирази, які зрєштою звичайно сповняють службу інших частий рєченя (придєтка прикметникового або прислівникового) і тому не можуть стояти в присудковім відмінку; н. пр.: *Я іншої думки* (порів.: *можна шанувати людий іншої віри*). *Будь тіго!* (порів.: *Дитина цілу годіну сибла тіго*). *Мати вже обма* (порів.: *Я бєгато пересиджував обма*). *Він без розуму* (порів.: *Він робить все без розуму*). *Тато в церкві*. *Найбільший скарб літературний України в єї народній устній поезії*. *Сєго цєвіту по всєму свєту*. *Гєді говорити*.

2. Підмет.

Дєколи висказуємо щось, не виражаючи тої особи, що до 218. неї мав би належати присудок (рєченя безпідметові). Се буває:

1. при деяких явищах природи, н. пр.: *Бліскає. Зашуміло в лісі. Розвідніло ся. Було темно, відгак*

2. при деяких утёртих присудкових виразах, як: *Нема вже таких людей. Треба нам помічи. Жаль єму було коня. Шкода було заходу, тай*

3. у неособових виразах, як: *Забалло ся мені товариства. Полékнало мені на сёрці. Не їсть ся смáчно самóму. Най ся тобі не бажіть печеного лóду! Гидáло ся мені. Петрóви дóбре дóма жи́ло ся. Мину́ло ся і слі́ду не стáло. Мені́ таких я́ід сні́ло ся.*

Однак у реченях з підметом підмет така сама́ ва́жна часть реченя, як і присудок.

219. Підметом буває:

1. іменникове імя: *Дерево росте. (Я) мјушу ще боáто учі́ти ся.* Такий підмет стоїть у 1-ім відмінку (гл. 265);

2. іньше якé слóво, що в тім разі як іменник уживає ся, чи то прикметникове слóво (що óтже мóже сто́яти в 1-ім відмінку), як: *Кóждому сво́є мі́ле*, чи то такé слóво, що гóді єгó поставити в якімнебóдь відмінку, як: *Лу́чше да́вати, чим б́рати.* „Да́вати“ є дієсло́во.

3. Предмет.

220. Більша части́на дієслів і деякі прикметники виражають таку́ чинність або такий стан, що доконéчно треба назвати, або хоть подумати собі до того якусь особу або річ, бо іна́кше ся чинність або сей стан булі́б безпредметóви, нерозумні або і неможли́ві.

Хто купує, завсіди мусить купувати якийсь товар; хто дає, завсіди мусить щось давати, а óкрім того мусить ще се і ко́мусь давати; хто жадний, мусить завсіди б́ти жадним чо́гось. Отсю́ то часть реченя, що виражає такé доповнене присудка, назива́ємо прѣдметом. Найб́льша части́на прѣдметів стоїть у 4-ім відмінку, іньші знов у 2-ім, 3-ім відмінку, або у відмінку сполу́ченім із приіменником.

221. Прѣдметом óтже буває:

1. імя, н. пр.: *Корóва їсть траву́. Се теля́тко ще не їсть траву́.* Два рі́жні прѣдмети: *Прості́ нам довгі́ на́ші. Учи́тель учи́ть учени́ків пи́саня.*

2. зворóт приіменниковий, н. пр.: *Не забува́й на мене. Рóдичі дба́ють про добро́ своі́х діти́й.*

Поміж всякими предметами вирізняють ся ті, що стоять 222.
в 4-ім відмінку в незапереченім реченю (гл. 285): такі предмети називаємо **властивими предметами**, а дієслова, що таких предметів домагають ся, **дієсловами перехідними**. Властивий предмет дуже просто і тісно віжеть ся з присудковим дієсловом: се бачимо з того, що такий предмет стає ся підметом, як речене перекласти із стану предметного у стан підметний: *Я писав адресу. Адреса вже написана.*

4. Придаток прислівниковий.

І придатки прислівникові служать до доповнення присудка, 223.
однак се доповненє не такє важне, щоб одні присудки мусіли доконєчно ними доповніти ся (як предметом), а другі їх зовсім не терпілиб¹⁾; придатки прислівникові додають до висказу лишє якісь обстанови, що деколи для слухача або читача в цілім реченю можуть мати найбільше значінє, однак не є так дуже потрібні (як присудок, звичайно підмет а деколи предмет) до того, щоб речене було вповні зрозумілим і цілковитим; без них речене, як речене, може зовсім обійтї ся і будє цілковите. Як я комусь, що шукєє ключа, скажу н. пр.: *Я сховав ключ у лівій шухляді мого столика*, то для него отсе означене місця має найбільшу вагу; однак речене без того означеня місця останє ся цілковитим, міжтім як я, *сховав і ключ* у нїм доконєчно потрібні часті, без я, *сховав* не будє реченя.

Придатки прислівникові подають місце, як: *тут, в місї, на 224.
право, крївм, час, як: тепєр, в недїлю, часом, спосіб, як: так,
добре, помалу, нішки, просьбами, молоточком, стєпень, як: дуже,
страшно, цілком, причину, як: тому, з тої причини, з радости* і т. д.

Абі такі обставини можна віразити, на те маємо осібну часть мови: прислівники, а як мусимо послугувати ся якїмсь імям, то особліво 6-ий відмінок помічний нам у тім, щоб із імї зробити придаток прислівниковий; однак часто трєба ще і приіменників, абї обстанову віразити докладно так, як вона нам уявляєть ся.

Придатком прислівниковим буває: 225.

1. прислівник, н. пр.: *Я приїду зараз. Тут є кімната до винаймєня. Гремїть страшно.*

2. імїя, н. пр.: *Пятою маї вєчером приїзали маїма домів.*

¹⁾ Як не терплять при собі предмету деякі присудки, н. пр. дієслова *перехідні*.

3. зворот приіменниковий, н. пр.: *В котрім місті умер Федьківич? Федьківич умер в Чернівцях в сїчні 1888-го року. Хлопець скакав з радости. Пішли кою в село за кіньми! Бог карає старі кости за грїхи молодости. Одного разу в дорозі довело ся менї заночувати на селї у маленькій хатиї у вишнєвїм садочку.*

5. Придаток прикметниковий.

226. І придатки прикметникові бувають, що правда, для слухача або читача дуже важні, однак до головних частий реченя вони не належать. Вони не доповняють присудка, лиш якесь ім'я в реченю: чи то ім'я присудкове, підмет, предмет, чи то іменник придатка прислівникового або прикметникового. Н. пр.: *Тополь є високе дерево. Бачу високе дерево. Птаха увїла собі нїздб на високім дереві. На самім верику високою дерева сїв половик.* В усіх сих р'азах прикладається до дерева прикмета високости, однак се не становить змісту, не становить висказу реченя так, як се бачимо в реченю: *Дерево високе.* Тут (є) *високе* є присудок, а там слово: *високий* стоїть усюди як придаток прикметниковий. Із сего бачимо, що прикметники додають ся так на придатки прикметникові, як і на іменá присудкові, та що їх, коли вони є придатками прикметниковими, можна з реченя виняти і тим реченє ще не нарушить ся; себ'ж, без нарушення цілости реченя, не можна зробити з тими прикметниками, що є в реченю присудками. Придатність прикметників до сєї слўжи в реченю показується наглядно при згодї (гл. 231); але як засіб дієслів для виразу присудкового понятя обмежений, так сáмо і прикметників нема в мові на стілько, щобї ними виразити усї придатки прикметникові в реченях; тому мусимо чáсто послуговувати ся иньшими виразами.

227. Придатком прикметниковим буває:

1. прикметник, прикметниковий заіменник або числівник, н. пр.: *Велике дерево поволї росте. Гіркий чужий хлїб. Ваш дїм великий. Там пасе ся два волї.*

2. іменник, згідний у відмінку з ім'ям, що до него він стягається, н. пр.: *Слово „король“ походить від імени франконського короля Кароля. По смерти брата дїти сїроти перейшли до мого дому.* В таких р'азах іменник так сáмо як прикметник виражає прикмету належного іменника, а згода іменників показує, що вони відносять ся до себе як присудок і підмет: *король є слово, дїти є сїроти.*

3. другий відмінок іменника (іменникового заіменника або числівника) або зворот приіменниковий, н. пр.: *Се дім бурмістра. Дайте мені склянку води. Тиждень мис сім днів. На кожній руці є по п'ять пальців. Дорога до школи далека. Кожда прихода до мудрости дорога. Страх перед карою пострімує навіть злочинців від лихих діл.*

Часто у формі придатка прикметникового вставляється коротко в реченіє те, що властиво подумане як присудок особного речення (прикладка), н. пр.: *Чернівці, головне місто Буковини, лежить над Прутом (Чернівці в головне місто Буковини). Се дім бурмістра, чоловіка правого і досвідченого (Бурмістер є чоловік правий і досвідчений). Мати, вже давно в сирій моилі, була все взірцем дочці Олені (Мати була вже давно в сирій моилі).* Гл. про се 246 (реченіє скорочене). 228.

Згода.

Се, що висказуємо про особу або річ, або що прикладаємо як прикмету, т. зн. присудок і придаток прикметниковий, стараємося в мові, скільки мога, вже самим добром форм з належним підметом або іменником так сполучити, аби з того було видно, що вони тісно до себе належать: ми згоджуємо, як то кажуть, присудок і придаток прикметниковий з підметом або іменником. Отгак вибираємо н. пр. змежи форм: *великий, -а, -е, -і* тоту форму, що добре стосується до тої річи, якій приписуємо прикмету великості: *великий чоловік, велика жінка, велике село, великі хати.* 229.

І. Присудкове дієслово — і то так се дієслово, що є присудком, як і се, що додане до присудкового імени — згоджується з підметом: 230.

1. в теперішности (і будучности)

а) як підметом є заіменник особовий, в особі і числі: *я йду, ти йдеш, він іде, ми йдемо* і т. д. Тоті три особи відрізняються зрештою на присудковім дієслові і тоді, як нема заіменника; так само буває і в особі приказовім, при котрім заіменник звичайно опускається: *іди, іди, ідуть.* Як на місці підмету названі разом дві різні особи (гл. 243, 2. реченіє стігнене), то дієслово кладеться у відповідну особу множини: *я і ти (= ми з тобою) підемо, ти і він підете.*

б) В інших разях стоїть завжди трета особа, а згода доходить лишє числа: *брат прийде, сестра прийде, діти прийдуть* (гл. 259—264). В реченнях безпідметових стоїть однина (255).

2. В мину́вшості (і в спóсoбі можли́вiм) мoжна ви́разити лишé рiд і числó, н. пр.: *я читáв, ти читáв, сестрá говорiла, янiя прийшлó*, а в мнóжинi лишé числó: *кóнi бiли, корóви бiли*. В реченнiях безпiдметoвих стоiть рiд середнiй: *блiскало, розвiднiло ся, булó тёмно, шкoдá булóб зáходу*.

231. II. Iм'я присудкóве мoже впoвнi згoджувати ся з пiдметом, як а) є прикмётником, а то в рoдi, числi і вiдмiнку: *я здорóвий, сестрá слабá, сoнце ясне, хмáри тёмнi*; в реченнiях безпiдметoвих стоiть рiд середнiй (iменникoвoї вiдмiни 157, 5, 300) в oднинi: *тяжко менi*.

б) Iменники, як присудкoвi iменá, дeколи не мoжуть згoджувати ся з пiдметом у числi і рoдi: *Львiв мiсто. Коломiя мiсто. Львiв i Коломiя мiстá. Чернiвiцi мiсто*.

Згoди в вiдмiнку немá, коли присудкóве iм'я кладéть ся в 6-iм вiдмiнку (290, 5), н. пр.: *Називáємо Бoга нáшим вiтцём*. Тут, зважáючи на фoрму реченнiя, пiдметом є *ми*, а слóво *Бог*, дoдане як пpедмет, означáє особу, до котрoї прикладáємо iм'я і вiдтáк присудок *отець*.

232. III. Придáтки прикметникoвi згoджують ся, як мáють

а) прикметникoву фoрму, завсiди в рoдi, числi і вiдмiнку: *малiй хлопeць, малoю хлопця, малёнька дiвчина, велике дeрево, малi хлопцi i т. д.*

б) Iменники мoжуть дeколи згoджувати ся лишé в вiдмiнку (як ви́ше II б): *син малолiток, дiти зведенiята, дiтий зведенiят, сиротoю недолiтком*.

Опуст частий речення.

233. Чáсто вискáзуємо якéсь реченнє не зóвсiм пoвно, а то, коли однá якáсь часть реченнiя розумiеть ся самá собoю (реченнє елiптiчне), н. пр.: *По нiтцi до клубкá* (= По нiтцi дiйдемо до клубкá). *Де твоя мáма? На пoлi* (= Моя мáма є на пoлi). *Геть!* (= Iди геть!). *Вон iз нáшого селá!* (= Iди вон iз нáшого селá). *Що менi робiти?* (= Що трéба менi робiти). *Я до вас iз щiрим сeрцем, а ви до мене з хiтроцáми* (= Я до вас вiдношу ся, або говорю iз щiрим сeрцем...). *Чи принiс Павлó кнiжку?* *Принiс* (= Павлó принiс кнiжку). *Нi* (= Павлó не принiс кнiжки). *Що?* (= Що кáжеш?). *Але де! Ще й як! Як би то! Кобi!* і т. д.

Елiпса, як бáчимо, найчáстiйше дотiчить присудкá, але тáкож і пiдмета або пpедмета; про oпуст якoїсь побiчнoї чáсти рe-

чення (214) рідко коли може бути мова. Бо речення в такому разі все такі формально є цілковитим.

Сполука речень.

Дві або кілька гадок можемо виразити так одну по другій. 234. що речення ніяк з собою не сполучені; в такому разі ці речення стоять попри себе як два або кілька речень поєднаних: *Василь говорив довго. Єго товариши мовчів. Він не находив доброї відповіді.* Коли однак гадки з собою віяжуть ся, то сю звязь можна і в мові виразити, сполучуючи у відповідний спосіб речення в одну цілість. *Василь говорив довго, а єго товариши мовчів, бо не находив доброї відповіді.* Друге речення сполучили ми тут із першим реченням словом *а*, аби тим протиставити одну гадку другій. Впрочім обидва речення липіли ся, як бачимо, незмінені і самостійні; вони собі рівнорядні. Трете речення подає причину мовчання, тому ужито слова *бо*, аби єго навязати до попереднього речення. Можнаб так же сказати: *не находячи доброї відповіді*, але тим се трете речення так змінилоб ся, що само про себе вже не моглоб стояти; таким чином стало воно реченням залежним від другого, отже підрядним і грає в нім роллю придатка прислівникового причини (менше-більше = *задля браку доброї відповіді*). Так само можемо і отсі речення з собою сполучити: *Надходить осінь. Лістя опадає з дерев. Листівки відлітають у вирія.* Можемо сказати: *Як надходить осінь, лістя опадає з дерев, а листівки відлітають у вирія.* Тут перше речення супроти інших речень стало ся придатком прислівниковим часу (= *З початком осені*).

Розберім речення: *Котики скликає курчатя, скоро побачить коті*, то в реченні: *скоро побачить коті* пізнаємо придаток прислівниковий часу (= *на вид коті*) до *скликає*. В реченні: *Кіміти, де я сплю, має дві вікні, що висідають на шорід — де я сплю* є придаток прикметниковий до *кіміти*, а так само *що висідають на шорід* є придаток прикметниковий до *вікні*; їх можна би заступити якимись прикметниками (от як: *спальни, шоридни* або т. п.). Ще один приклад. *Хто має якесь особне бажанє, нехай скаже, аби я знав, що маю курити.* Тут речення *хто має якесь особне бажанє* подає, хто має говорити, отже є підметом до *нехай скаже*; речення *аби я знав* є придаток прислівниковий наміру до того самого присудка *нехай скаже*, а речення *що маю курити* є нарешті предметом до *я знав*. Остатнє речення є отже залежне від передостатнього і єму підрядне, а передостатнє (і так само і перше)

підрядне другому реченю *нехай скаже*. Отже ціле реченє складася з чотирьох дрібних речень, що стоять до себе в розмаїтих відносинах.

235. Щобі розуміти сполуку поодиноких речень в одну єдиностайну цілість, мусимо, як відко, перед усім мати на оці ріжницю мєжи реченнями головними а реченнями побічними; реченя головні є самостійні, а реченя побічні є членами (частями) інших речень¹). Реченє побічне є підрядне реченю головному або іншому реченю побічному, в котрім воно сповняє службу якогось члена реченя. Сеж головне або побічне реченє, що до него якесь реченє побічне належить як член або часть реченя, називаємо **надрядним**. Колиж два реченя головні так з собою сполучені, що ні одно з них не є членом (частію) другого реченя, то такі реченя є собі **рівнорядні**.

Реченя сполучені рівнорядно.

236. Реченя рівнорядні, сполучені в одну цілість, можуть бути реченнями головними, н. пр.: *Васіль взяв у рўки крїйду, приступів до таблицї, розмахнўв ся і почів писати*; вони можуть бути також реченнями побічними, що супроти реченя надрядного сповняють однакову службу, н. пр.: *Я відїв, як Васіль взяв у рўки крїйду, як приступів до таблицї і т. д.* Тут реченя побічні є всі предметами до *я відїв*; всі вони між собою сполучені рівнорядно, а супроти головного реченя всі вони однаково підрядні.

237. Абі виразити сполуку рівнорядних речень в одну цілість, до того уживаємо звичайно злучників (332), але также прислівників або прислівникових придатків; добóром сих слів або виразів мóжемо также вказати на звязь, в якій рівнорядні реченя до себе стоять.

1. Найслабше виражає таку звязь *і* або *таї*; вони сполучують лишє одно реченє з другим, н. пр.: *Він розмахнўв ся і (таї) почів писати*. Така звязь речень називається **злучна**. Як є більше, ніж два реченя, то що йно остатне реченє навізуємо таким злучником до попередного, як се бачили ми в реченю: *Васіль взяв і т. д.* Тут одно реченє іде за другим так, як поодинокі чинности по собі наступают; сей стосўнок мóжнаб ще виразити прислівником *потім*.

¹) Се найліше бачимо на реченю: *прісимо на хлїб, на сїль, ти на що Бог дав*. Реченє *що Бог дав* так само сполучене з приім. *на* і поставлене як предмет до *прісимо*, як і іменники *хлїб, сїль*.

В іншому разі рівночасні явища можна оттак одні по другім висловити. н. пр.: *Звізди блищали і місяць слав своє світло на степі*; можнаб тут вставити прислівник або прислівниковий вираз *рівночасно* або *при тім*. Маємо отже ще і інші відтінки злучної зв'язи речень.

2. Колиж хочемо дві гадці виразити так, щоби була між ними протівність, то віяжемо речення іншими злучниками. Найслабше виражає протівність злучник *а*, сильнійше злучник *але*, *а протівно*, *а така*, *а всеж таки*, *однак* і т. п. Таку сполуку речень називаємо **протиставною**. н. пр.: *Він мі би вчати ся, але не хоче*.

3. Часто одні рівнорядне речення стоїть до другого рівнорядного речення в **причиновій** зв'язі; тоді друге речення започинаємо звичайно злучником *бо*, н. пр.: *Масній струн є шкідливе сотворіння; боже він як борошняк підризає корінці рослин, а як струн обидіє місто овочевих дерев*. Тут сполучені в одні три речення: для першого речення обі другі подають причину.

4. Навідворот перше із сполучених рівнорядних речень може виражати причину, а друге наслідок (**наслідкова зв'язь**), н. пр.: *Бо бачить твої діла, знає твої думки і наміри; тому собі перед ним укріти ся. Вісогла земля, аж пил іде. Тісне море, аж око вши*.

5. Буває і так, що в однім із рівнорядних речень висказана умова того, що міститься в другім реченю (**умовна зв'язь**), тоді друге речення започинаємо звичайно злучником *то*, н. пр.: *Не поїї, то не будеш жити. Коби розум ти воля, то найдеть ся й доля. Вийдуть ся вовк до овечь, то переносить всю череду. Не дай я сму грішній, не мав би був за що судити. Будь вона порядна й чесна, швітокб світ з воді піднісся, малаб рибу й світ увісь. В їх ррчки став, то шнь!*

6. Між рівнорядними реченнями може також бути зв'язь **замірова**, н. пр.: *Обнимітеж, браті мої, найменьшою брата, нехай міти усмігнуть ся, заплакана міти. Заведі сестру до комери та постелі, най трішки ляже*. В обох сих прикладах друге в рівнорядних речень представляє ціль тої чинности, що виражена в першій рівноряднім реченю.

7. **Припустову зв'язь** між рівнорядними реченнями бачимо на примірі: *Крутий, вертий, треба вмерти. Нехай штурводи на часок запанує, то правди не уба. Тебе і баш, а ти не вчиш ся*. В усіх трох примірах друге з рівнорядних речень представляє чинність,

що вона відбувається ся, хоть та чінність, що віражена в першім з рівнорядних речень, повинна б то́му перешко́дити.

8. **Порівна́льну звязь** між рівнорядними реченнями відко знов на примірі: *Маха́в рука́ми, ніби щось ро́бить. Вона́ притаї́ла ся, нібито вона́ нежива́. От і ні́шла, б́уї́мто і не вона́.* Тут чінности обо́х рівнорядних речень порівнують ся з собо́ю, аби́ їх тим доккладні́ше предста́вити.

9. Межи рівнорядними реченнями мо́же ще та́кже бу́ти і **часова́ звязь**: *При́дуть парубкі́, брат їм кло́нить ся та́й прова́дить у дім Бо́жий. Я став коло́ не́чі та чека́ю, аж брат переста́не чита́ти.* Одно́ із рівнорядних речень озна́чує час чінности а́бо ста́ну, які віражені в дру́гім реченю́.

Отта́к між рівнорядними реченнями можли́ва розмаї́та звязь. Змисл речень показу́є ча́сто зо́всім я́сно, яка́ звязь поду́мана. Не́раз одна́к бува́є, що звязь не ці́лком я́сна. Тре́ба до́бре уважа́ти, яку́ са́ме звязь бе́сідник ма́є на ду́мці. *Чека́є сі́рота не́бо́га, че́й їй усмі́хне́ть ся до́ля. Чека́є, че́й е́му щось відпо́висть.* Тут мо́же бу́ти, як коли́, звязь замі́рова, висказа́ва, пита́йна.

238. Нако́лі два рече́ня або кі́лька речень, що їх хо́чемо ска́зати в звязи, ма́ють одно́ або кі́лька спі́льних слів, то спі́льні ча́сти ка́жемо звича́йно лише́ раз і ро́бимо та́ким спо́собом з двох або кі́лько́х речень одно́ **рече́не стя́гнене**, н. пр.: *Жив собі́ чоло́вік і жі́нка* (= Жив собі́ чоло́вік + жи́ла собі́ жі́нка). *Я го́во́рю про обра́зі, а він про гарбу́зі* (= Я го́во́рю про обра́зі + він го́во́рить про гарбу́зі). *Ти зроби́ши е́му до́бро́ нині́, а він зроби́ть то́бі до́бро́ за́втра* (= Ти зроби́ши е́му до́бро́ нині́, а він зроби́ть то́бі до́бро́ за́втра). *Я зроби́в собі́ сопи́лку і став гра́ти* (= Я зроби́в собі́ сопи́лку + я став гра́ти). *У ме́не нема́ ні ді́тій, ні ха́ти* (= У ме́не нема́ ді́тій + у ме́не нема́ ха́ти). *Пі́внічний ві́тер прино́сить сту́дїнь, а за́хідний дощ* (= Пі́внічний ві́тер прино́сить сту́дїнь, а за́хідний ві́тер прино́сить дощ). *Вода́ все спо́лоче, лише́ зло́го сло́ва ні́коли* (= Вода́ все спо́лоче, лише́ зло́го сло́ва ні́коли не спо́лоче).

Із першо́го і дру́гого при́кладу відко на́дто, що прису́док у дру́гім реченю́ мо́жна і в та́кім ра́зі опу́стити, коли́ він для то́го дру́гого рече́ня повинен би ма́ти іньшу фо́рму (*жи́ла, го́во́рить*), відмі́нну від фо́рми в першім реченю́ (*жив, го́во́рю*). Так са́мо у стя́гненім реченю́: *Я жи́ю у вели́кім мі́сті, ти в глу́хім ку́тї.* Але як спі́льний прису́док у стя́гненім реченю́ стої́ть за підмета́ми, то звича́йно му́сить з ні́ми зго́джувати ся: *Я і ти будемо́ вчи́ти*

ся рисувати. Я і мій брат ходимо до школи. Гірдість а глумість рідні сестри. Ти і твоя сестра умієте вже читати. Але можна також зовсім добре сказати, н. пр.: *І тай і ліс вже зелений.*

Реченя сполучені підрядно.

В реченнях сполучених підрядно одні із сполучених речень 239. є членом другого речення (234, 235).

1. Рідко коли речення побічне буває присудком речення головного (речення присудкове), н. пр.: *А дівка, як сам знаєш. Дім в такій самій, як я єв перед десятима роками ливів. Що мені найбільше дивує, що ти своїх блудів не пізнаєш¹⁾. Свідомство такє, на якє ти собі заслужив. Яка робота, така заплаца. Якє житє, така й смерть. Якій настуж, така й чередя. Зависть для дури, що ржа для залїза.*

Частійше речення побічне сповняє службу якогось іншого члена речення.

2. Речення підметові: *Хто робить, той не хобить. Бідним давати милостиню є обовязком багатих. Хто задоволений, той щасливий. Чи підємо на право, чи на лїво, все одно. Не може бути, щоб на місяці жїли подібні до нас сотворїня. Блажен, хто ірдошїв не має, в коло дуг піти не сидить, хто в скриняц золота не обїє, хто на промїду зник робить, хто брата тїмного навчїє, у хїту вбїцу виєсить свїт. Не все золото, що ся свїтить. Хто у свїтї не бував, той і дїва не видав.*

3. Речення предметові: *Не розумїю, як із зїрнятка може стати дєрево; а прїцїнь знаю, що кожда яблоня повстїла із зїрнятка. Менї, о Господи, подїї, любїти правду на землї. Хто шось знає, тою й поважїють. Змїлечку трїба вчїтись, як на свїтї жїти. Заповїдь Божєа прикажує бїтям, щоб любїли своїє рїдичїв.*

4. Речення прислівникові: *Де тобі радї, там рїдко бувай! Дїки є нїнька рїднїнька, дїти й голівка младїнька і сорочка бїлїнька. Ходїм та помїлимо ся, щоб Господь дотамї нам у нашому дїброму бїлї.*

¹⁾ Тут і одні і другє речення можна вїяти за присудкове. Залєжить се від того, що той, хто говорить, хоче уважати підметом. Така невпрїзнїєсть може бути пр. в реченю: *Найбїльше одво невпрїзнїєсть шїлїк одлуч. або Невпрїзнїєсть одво блудїв найбїльше одво.* Можна вагати ся, що тут є підметом, а що присудком, бо одні і другє можливе. В кождїм рїзї одні (чи одво, чи невпрїзнїєсть) є присудком. Так рїч має ся і з обома реченнями, наведеними на горї. Одні з них безпечнє є речення присудковим.

5. Реченя прикметникові: *Навіть злочинців повстримує від лихих діл страх, що їх карати мусть. Хорого потішав надія, що подужав. Стéжка, що йде до доброї криниці, утóптана.*

240. Підрядних речень, що оттак стали членом іншого реченя, не можна ні-сіло-ні-пало вілучити із того реченя і поставити самих про себе. Деякі вже задля своєї форми не можуть стояти о власних силах, н. пр. наведене вище реченє підметове *бідним давати милостиню* (239, 2). Інші моглиб, що правда, так, як є, бути реченями головними, однак набралиб тоді іншого зміслу. В реченю *Хто робить, ілий не ходить* означає *Хто робить* тільки що *робучий чоловік*; самóж *хто робить* про себе булóб питанє.

241. Ріжницю mezi реченєм головнім а побічним відчуваємо навіть і в таких рáзах, де намість реченя побічного, не змінюючи зміслу, можна поставити реченє головнє, н. пр.: *Він певно відповість, що нічого не знає* = *Він певно відповість: Я нічого не знаю*. В другій формі головнє реченє *Я нічого не знаю*, з óгляду на свій змісл, є так сáмо предметом до *відповість*, як у першій формі реченє побічнє *що нічого не знає*; однак тут бесіда другою наведена дослóбно (*бесіда пряма*), томú виступає як реченє головнє і очивідно в першій особі. За те у другім разі із бесіди другою зроблено реченє побічнє (*бесіда залéжна*) так, що і формáльно поставлена тотá бесіда як предмет до *відповість*.

242. Буває і такє, що реченє побічнє не має на собі осібних познák і томú так сáмо може уважати ся і реченєм головнім: *Вихиснóвуй кожду хвилю, бо житє корóтке*. Реченє, що починаеть ся злúчником *бо*, може бути подуманим як реченє головнє (в такім разі сї два реченя булиб сполúчені рівнорáдно), або як реченє побічнє (т. зн. сї два реченя булиб сполúчені підрядно).

243. Реченя побічні не завсїди бувають цілковиті і пóвні.

1. Вони, так як і реченя головні (233), можуть бути **еліп-тичні**, т. зн. можна з них якусь часть реченя опустити, як слухач або читач із звязи може собі єї лéгко доповнити. Н. пр.: *Як підеш юстинцем, то може тебе хто підвезе, а як направцї* (= а як підеш направцї), *то ітї меш у тїни*. *Щи можуть лїтше бїчи, нїж котї* (= нїж котї можуть бїчи). *Дешевá рїбка, погáна юшка* (= як взїти дешевú рїбку, то бúде з неї погáна юшка).

2. Два або кілька рівнорáдних речень побічних, що мають одну спільну часть реченя, можна так сáмо, як і реченя головні (238) **стягнути** в одно реченє. Н. пр.: *Тїшу ся, що Антїн і Іван*

прийшли щасливо до дому (= що Антін прийшов щасливо до дому і що Іван прийшов щасливо до дому). Для стігнених речень побічних з огляду на згоду важне те саме, що сказано вище (238) для стігнених речень головних.

3. Реченням побічним пітома річ є **скорочене**. Вона особується на тім, що присудкового дієслова не кладемо в одну із трох осіб, а в дієменник, дісприкметник або дісприєлівник. Н. пр.: *Мама рідила мені, менше ніжні їсти* (= щоб я ніжні менше їв). *Не годить ся дружим перебивати бесіду* (= аби хто дружим перебивав бесіду). *Брєсати і обмінювати дружим* (= коли хто брєше і обмінює дружих), *від Бона грєх, від людий сьром*. Таких дієменникових речень так богато, їх уживають так часто, що такі дієменники без злучників можна уважати невідмінними іменниками. *Їмо, щобі жити* (= щобі ми жили). *Бідна дитина, опушена всіма людьми* (= що була опущена всіма людьми), *просіла о милостіню*. *Мавчи дванайцять літ* (= коли мав дванайцять літ), *пішов Ісус із своїми родичами до Єрусалима*.

Цілковиті і повні речення побічні, вводять ся, як ми се бачили, певними словами (*що, як, щобі, коли, хто* і н.), що зараз такі і вказують дещо на те, яка звязь є між реченем головним а побічним, але зовсім не вказують на те, чи реченє побічне є присудком, чи предметом, чи придатком прислівниковим, чи придатком прикметниковим для реченя головного. З огляду на звязь речень побічних з головними можемо реченя побічні поділити на дєсять рідів.

244.

1. Заіменники і прислівники відносні, як *котрий, який, чий, хто, що, чим, де, як, відки, куди* і т. д. вводять реченя відносні, що в реченю головним можуть займати місце якоїнебудь частини реченя. Н. пр.: *Свідѣцтво такє, на якє ти собі заслуговив*. Тут реченє побічне, що вводить ся словом *який*, заступає місце присудкового імя (бо значить менше-більше: *заслужив*). *Хто задоволений, той щасливий*. Відносне реченє *хто задоволений* (= задоволений чоловік) є підметом реченя головного. *Говорі, що правда* (= правду, т. зи. предмет до *говорі*). *Положи книжку, де її місце* (придаток прислівниковий місця = на своїм місці). *Борони ся, чим можеш* (придаток прислівниковий засобу, як от приміром: *шаблем*). *Кожний любить той край, де родив ся* (придаток прикметниковий до предмета *край*, н. пр. *родий, родимий*).

2. Тіми самими заіменниками (*хто, що, котрий, який* і т. д.), однак у їх питайнім значіню, або питайними прислівниками

і частицями вводять ся реченя питайні. Се є реченя іменникові, що в реченю головнім сповняють слўжбу підмета, предмета або придатка прикметникового. Н. пр. *Чи підємо на право, чи на лїво, все одно*. Подвійне питанє (стягнене реченє побічне) є підметом до *все одно*. *Скажі менї, кїлько властиво на тїм правди* (предмет до *скажі*). *Попередними віками деякі люди займали ся дослідями, як можнаб нешляхотні метали перемінити в золото* (придаток прикметниковий до *дослідями*).

3. Таку саму трійку слўжбу для реченя головнього сповняють реченя висказові, що вводять ся злўчником *що*. Н. пр.: *Не може бїти, щоб на місяцї жили подібні до нас сотворїня* (підмет до *не може бїти*; притїм *би*, що належить до *жили* і разом з ним становить спос. можливий, причїплює ся до злўчника *що*); *бо ми знаємо, що на місяцї нема потрібного до дїхання повітря* (предмет до *знаємо*). *Василь пише менї, що сею тїжня не зможе приїхати* (предмет до *пише*). *Прибї брат з вісткою, що мама небезпечно занедужала* (придаток прикметниковий до *вісткою*). *Боїть ся грїшник, що Бог єго покарав* (предмет до *боїть ся*).

Реченя висказові вводять ся ще окрім тїго злўчниками *наче, неначе, мов, немов, як, якї* в тїм разї не мають значїня порівнальних злўчників: *Поголошка, неначе погорїло місто Львів, показала ся неправдївою*. *Галїйцї відїли, як Цезар переходїв ріку, але не могли єго спинити*.

Злўчника (*що*) звичайно нема при *нїби, нїбито і бїцїм*: *Поголошка, (що) нїбито погорїло місто Львів, показала ся неправдївою*. *Говорять, (що) бїцїм то хочеш ти продати свою хату*. Самó собою розумїє ся, що реченя *нїбито погорїло місто Львів і бїцїм то хочеш ти продати свою хату* (без злўчника *що*) властиво рівнорядно сполўчені з головнім реченєм, однак помїмо тїго відчуває ся їх підрядність.

Отсїж реченя побічні є всі що до одного самі прислівникові.

4. Реченя наслідкові, що вводять ся словами *що, так що, що аж, н. пр.*: *На дворї тїсне мороз, що аж око вїне*. *Олово тїпнєть ся так, що можна єго в фїрми вилївати*. *Ще нїхто так не урїс, щоб головою нїба достав*. *Так має бїти, щобї молодший брат старшого бояв ся* (про причїплєне *-би [-б]* до *що* гл. 244, 3).

5. Реченя замірові, що вводять ся злўчниками *шобї, абї*, н. пр.: *Барабїлї переходвуют у пивнїцї, шоб не гїли*. *Ходїм та*

помолимо ся, щоб Господь допоміг нам у нашому доброму ділі. Аби́ міха не зна́ти, трэ́ба свої́м плу́гом та на свої́й ні́ві ара́ти. Сі́кне вже поті́ло у Чорно́буру, аби́ там ні́шому па́нові Ді́бкові по-клоні́ти ся, та й ві́о у кра́сний зрим до нас закро́сити.

6. **Реченя причинові**, що вводять ся злۇчниками: *бо, що, або тому́, що, ізза то́го, що і т. д.* Не диві́сь висі́ки, бо зато́ржани́ бо́. Козаче́нко зажури́в ся, що без до́лі уроді́в ся. Па́ра підні́сень ся в ю́рї то́му, що ле́кша від пові́тря. Я ра́дую ся, що Го́сподь післа́в мені́ такі́г ві́стий.

7. **Реченя припустові**, що вводять ся злۇчниками: *хоть, хотя́й, хоч, хоча́.* н. пр.: *Хоть у нас не на́йдеш вели́киг при́прав, то на́йдеш чи́сте се́рце та ші́ру ду́шу. Хоч при́вду жені́ть лю́ди, але при́вди за́вше б́́де. Хоча́, хоть би лі́тала по́від не́беса́, то соко́лом ні́коли не б́́де.*

8. **Реченя порівна́льні**, що вводять ся злۇчниками: *як, мов, немов, ні́че, нені́че, ні́ж, а́ні́ж, чим і т. д., н. пр.:* У вели́кому мі́сті ки́шить від лю́дїй, як від муравлі́в на муравлі́щу. У ма́тери лю́бо, нені́че у Бо́га. Чи́м ма́с рости́ сироті́, лу́чше як ві́рості́ ка́мінь. Васи́ль мові́ть, нені́че не чу́в. Проста́в ру́ку, нені́че не ї́ти.

9. **Реченя часові**, що вводять ся злۇчниками: *як, до́ки, по́ки, закі́м, коли́, скі́ро, ті́лько що і т. д., н. пр.:* Мові́й, по́ки тебе́ не ста́нуть пита́ти. Скі́ро со́нне зі́йде, пробуджу́ють ся у́ся при́рода.

10. **Реченя умовні**, що вводять ся злۇчниками: *як, коли́, на́коли, слі́,* н. пр.: *Як бу́де за́втра дощ, то не пі́демо в по́ле. Як би хоті́в, то би мі́г. Коли́ тобі́ з мо́їм не в ла́д, то я з свої́м наза́д.*

Заува́жмо, що дея́кі із тих слі́в, що ні́ми вводять ся реченя побі́чні, мо́жуть ужива́ти ся в rozmáтїм змі́слі. Сло́во *що* ужи́ваєть ся в пе́рших 6 ро́дах рече́нь побі́чних, і то в 1-ім як заі́меник відно́сний, в 2-ім як заі́меник пита́ний, в про́чих чо́тиро́х як злۇчник. То́му то і при ці́лкові́тих і по́вних рече́нях побі́чних, де є́ і ті сло́ва, що ні́ми вводять ся рече́ня, ча́сто що йно із зв'язи мо́жна зрозу́міти, які се са́ме рече́ня.

В скорочених реченнях побі́чних звича́йно нема́ тих слі́в, що ні́ми вводять ся рече́ня; лиш́е злۇчники рече́нь замі́рових, на-слі́дкових і припустових (*щоби́, аби́, що, хоч і т. д.*) мо́жуть і в скорочених реченнях сто́яти, н. пр.: *І́мі, щоби́ жи́ти. Хоч би́* 245.

всіє людій наділіти боїцтвом, то марнотравні такі збідніють. В скорочених реченнях побічних нема́ також і підмету (гл. 247, 248).

246. Як дієслово речення скороченого стоїть в дієприкметнику, то той дієприкметник збоджуєть ся із сим словом речення головнього, що мусілоб бути підметом нескороченого речення побічного, і таким чином непевність про підмет речення побічного усуваєть ся, н. пр.: *Бідна дитина, опущена всіма людьми, просіла о милостіню. Бідний хлопець, опущений всіма людьми, просів о милостіню. Даймо поміч бідному хлопцеві, опущеному (= котрій опущений) всіма людьми.* Отсеї ф́орми скороченя можна ужити при реченнях відносних, а також і при реченнях умовних. Дієприкметник дієслова *бути* просто опускаємо, і так дістаємо скорочене реченє побічне в ф́ормі придатка прикметникового, т. зн. прикладку (228): *Се дім бурмістра, що є чоловік правий і розумний*, скорочено: *Се дім бурмістра, чоловіка правого і розумного.*

247. Дієприслівниками можна скорочувати лишє реченя прислівникові (244, 6, 7, 9), але при тім треба, щоби підмет завсїди було відко виразно із звязи, н. пр.: *Прибувши до моста, жовніри стали. Він привітав мене, кланяючи ся низенько. Дитя живе щасливо, не знаючи жури. Не ївши, не пивши, бороли ся войки хоробро.*

248. Скорочене дієіменникове перед усім тоді зрозуміле, коли не треба додумувати ся ніякого означеного підмету (*Треба їсти, щоби жити*), відтак тоді, коли підмет реченя побічного є заразом підметом реченя головнього (*Їмо, щоби жити*), а деколи також, коли є предметом реченя головнього (*Раджу вам, правильно жити*). Приклади: *Бороніти вітчину, се повинність вірних горожан. Хорній надієть ся в короткім часі подужкати. Воевода приказав жовнірам зіврати міст. Бажаємо всі стати щасливими. Коли до него прийті, ніколи нема єго дома. Він за розумний на те, щоб вірити в такі річи. Прийшов до нас сусід, щоби єму порадити.*

Б. Части мови в реченю і ф́орми відмінюваня.

249. Як ми бачили, служать: іменники, іменникові заіменники та числівники і всі іменниково уживані слова як присудок, підмет, предмет, придаток прислівниковий і прикметниковий, а прикметники і прикметникові заіменники та числівники як присудок і як придаток прикметниковий, дієслова як присудок, прислівники як придаток прислівниковий, присудок і придаток прикмет-

никівий. Приіменники, сполучені з іменами, дають присудок, предмет, придаток прислівниковий і прикметниковий. Злучники лучать речення одні з другими, часті одного речення і поодинокі слова.

Для правильного вибору таких слів, що означають поняття т. зн. імен, діслів, і найбільшої часті прислівників, радимо ся в потрібі словаря (пор. науку про значінс слів 94—104); правильний вибір слів, що означають відносини (заіменників, декотрих прислівників, приіменників і злучників), дальше загальні засади правильного ужитку частий мови і форм слова є предметом складні. 250.

Про рід і число.

Українська мова так само, як деякі споріднені мови, заховала три граматичні роди. Кождий іменник належить до одного із сих трох родів, а прикметники можуть приймати усі три роди: н. пр.: *віл великий, корова велика, теля велике*. 251.

До якого роду якийсь іменник належить, на се годі подати загальне правило (гл. зрештою 109). У наведеном вище прикладі і при назвах для інших великих звірів та людей граматичний рід стосується до природного роду. Однак у богато інших звірят нарід не відріжняє роду (*куня, лисиця, миш, їж, рак*), а ще менше при назвах для рослин, овочів, каміннів, знарядів і інших річий можнаб виходити від природного роду. Тут деколи неживу річ порівнювали може з мужчиною, женьщиною або із дитям, н. пр.: *місяць, зоря, день, ніч, весна, зима, берест, дуб, клен, гриб, береза, ліпа, осіка, вільха, груша, черешня, яблоня, яблуко* і т. д., але понайбільше такий іменник принав до того роду, в котрім часто буває такє самє закінченє, н. пр. слова на *-а* до роду жєнського, слова на *-о* до роду середного. За те назви для мужчин ідуть за природним родом, хоть би в 1-ім відм. одн. і кінчили ся на *-а*, або *-о* (гл. відмінюванс). Порів. такеж: *Прискочив мов котіще мурий. Як війшла бабіще старая . . .*, але *бизарісько велике*. Цікаво, що іменниково ужиті слова *дякують* і *спасібі* уважають ся деколи іменниками муж. роду, н. пр.: *Се щось дуже делестій дякують. Слабій спасібі*. Звичайно: *велике спасібі*. 252.

В роді мужеськім або жєнськім кладємо прикметники і прикметникові заіменники та числівники лишє тоді, коли справді одєн із сих родів маємо на умі, отже особливо як присудок або 253.

прида́ток прикметнико́вий до му́жеського або же́нського іменника. Рід середній ужива́є ся і в ші́рших ро́змірах.

254. І так кладемо *то, се* як підмет, аби́ на щось або на когось вказати, і тоді, коли́ рід зовсім нам знаний або, коли́ сих річій або осіб є більше, н. пр.: *Хто то* (не *той, та, ті*)? — *Се мій брат. Се моя сестра. Се мої родичі. Що се?* — *Се нові машини до шиття.*

255. Присудок в середнім роді однини кладемо:

1. в безпідметових реченнях (218), н. пр. *За шуміло. Політало. Припадало ся мені. Розвідніло ся. Блискало. Греміло! Задудніло. Жаль мені було. Шкода́ було заходу. Скортіло мене. Заборонено.*

2. при 2-ім відмінку пайковім (гл. 272), і то:

а) коли́ стоїть сам лишé 2-ий відмінок, óтже скількість, пайка зовсім не виражена, н. пр.: *Мені грóшій лишіло ся*, або коли́ скількість, пайка подана лишé прислівнико́вим виразом, н. пр.: *Пилó крóви стру́ями. Лиши́ло ся дров на місяць. В садку́ пóвно вишєнь і черешєнь.*

б) коли́ 2-ий відмінок доданий як прида́ток прикметнико́вий до поняття скількості, якé формально (в фóрмі 1-го відм.) займа́є місце підмета: *Половина́ міста зоріло. Пропало́ мені кілька сорочок. Понасідало́ ціла́ купа кумі́їв і почали деркотати́ про свої гешєфти. Кілька неді́ль мину́ло. Не оді́н десятóк тис́яч лю́ду військóвого коза́цького поля́ло гóловами. Так са́мо і при іменнико́вих числі́вниках: Сі́м лі́т мину́ло. Дво́є ді́тій умє́рло. Пять казані́в стоя́ло ю́шки. Бу́ло нас п'ятеро́, а дво́є ді́ток помє́рло; а за сим взірцє́м ча́сто та́кже і при прикметнико́вих числі́вниках: В ті́м селі́ бу́ло чоті́ри цє́ркві (= бу́ли чоті́ри цє́ркві). Бу́ло у нас у ба́тька три до́ньки (= бу́ли три до́ньки). Там стоя́ло три то́полі́ (= стоя́ли три то́полі́). Прихо́дить два ста́рці́ (= прихóдять два ста́рці́). Там три плу́ги оре́.*

в) Бува́є і таке́, що 2-ий відм. опуска́ємо, бо він сам собою зрозумі́лий, а лишé наводимо понятє́ скількості, міру: *Про́йшло́ місяць* (т. зн. часу́).

256. Як не ма́є ся розрі́зняти роду осіб, то ста́вимо рід середній, н. пр.: *Вся́ке є́го ошукáє, аби́ хто хоті́в. А що вже коло гудóби зна́ли, то най і старє́ схова́єть ся. Ждав на нас увє́сь рід Илаши́в, і малє́ і вели́ке. Одно́ за дру́гим аж гі́не.*

Та́кже для ви́раженя прези́рства ужива́ємо ро́ду середнього, 257.
н. пр.: *Я було́ трохи́ не бо́ле, такé убо́го. Слабови́та була́, Ма́рта звíлась, молодéньке та плагосви́те собі́.*

В середнім роді́ однини (т. зн. у прислівниківв́ім виді́ гл. 258.
157, 5) мо́же ужива́ти ся стéпень дру́гий як присúдок, наколи́ пред-
мет, з котри́м щось порiвнуемо, стоiть у 2-ім відм., н. пр.: *Ся кни́жка до́роще тамтíї (або: до́роща від тамтíї, нíж тамтíї). Учéний недоучéний íрше простака́. Хлíбí день від дня все́ лучше́, все́ крíще.*

Про приелівникóве уживане́ роду середнього гл. 157, 5. 259.

Значiне́ однини, двiйни́ і мно́жини самó собóю зрозумíле. Одна́к двiйни́ не захова́ло ся вíднí, як було́ коли́сь: дíслóва не ма́ють ужé в нас форм для двiйни́, а заступа́е cí мно́жина; так са́мо í у прикмéтників. Фóрми для двiйни́ у íмеників не с обовязкóви, та́й не обме́женí на числó 2 (гл. 106, 3, 116, 130, 138); у нас вже так ма́ло зрозумíня для такíх форм í так ма́ло відчува́е ся íх потре́ба, що *бачи́, у́ши, пíчí* уважа́ють ся за мно́жину, хоч є́ фóрмами двiйни́.

Рíжницю між однино́ю а мно́жиною взагалí вíднí відчу- 260.
ва́ємо, але ся рíжниця затира́еть ся, коли́ однина самá собóю означа́е бíльшу скíлькисть осíб або рíчий, як се бачимо у íмен зби́рних, н. пр.: *пíрíд, вíєсько, козя́ство (козя́ство по латíм спíли).* Í íменá гату́нковí, котри́ми звича́йно íмену́є ся пооди́нока рíч або осóба то́го самóго гату́нку, мо́жна так ужива́ти, що одни-
ною озна́чуемо вже цíлий гату́нок, н. пр.: *Во́вкíти з Тíурком (= з Тíурками або з Тíуреччиною). Ходíв я на Швéди, на Тíурка.*

Подíбно як íменá зби́рнí í слóво кóждий ма́є значiне́ мно́- 261.
жини: *Порозходíли ся кóждий у сво́ю до́рогу.* Ба на́вiть одíн мо́же набра́ти ся значiня мно́жини, як се бачимо на примíрах: *Казíли одíн одíному, одíн на оди́но зляну́ли ся.* Тут *оди́н* своíм значiнем набли́жує ся до *кóждий*.

Коли́ приíменник з значiть „у товари́ствí з кимсь“, то осóбу, 262.
котра́ товари́шить, як ви́раз з приíменником з безносередно́ з не́ю ви́жеть ся, не уважа́ємо вже в ру́ськíй мо́ви за однину́. Ка́жемо протé н. пр.: *Брат íз сестро́ю ходя́ть по о́городí (= брат ходи́ть íз сестро́ю по о́городí). Брат з вата́жнíми парубка́ми звива́ють ся, часту́ють, додають о́хоти. Ки́м íз нeом ку́савть ся. Ми з Васи́лом (т. зн. я í Васи́ль) були́ собі́ ровíсники. Ви́н му́єв нас íз бра́том (т. зн. менé í бра́та) бачи́ти. Не збу́вали́ на́ми́й з батíьком (т. зн. мо́єй í батíька) ста́рости. Оце́й чоло́вíк, що он бачи́те,*

то вони вкуні жили з батьком. Але: *Горá з гору́ю не зійде́ ся, а чолові́к з чолові́ком зійде́ ся.*

263. Для вираження чéмности ужива́ємо, коли́ до ко́го гово́римо, мно́жини, для вираження особли́вого пова́жання ужива́ємо мно́жини та́кже тоді́, коли́ про ко́го гово́римо. Так бува́є все тоді́, коли́ гово́римо до або про свої́х власних та́та і ма́му, н. пр.: *Бува́йте у мене́ часті́йше, сусі́до. Дáйте мені́ хлѣ́ба, ма́мо. Ма́ма пішла́ до це́ркви. А бу́ли наші́ ба́тько та́кі то грі́зні. Не́ра́з мину́ло й кі́лька не́дѣль, дѣ́ки пѣ́стять на ву́лицю, забу́вити ся з подру́гами. Та хоч та́то й бу́ли грі́зні, а протѣ́ дѣ́же нас жа́лували... Наші́ лю́бий панџ́тець обхо́дять нині́ ї́менни. При́йшли́ панџ́тець сі́ві-сі́ві, як моло́ко. Та́кі се в нас панџ́чик негорде́ливі бу́ли, але та́кже: та́кий се панџ́тець у нас бу́ли.*

Мно́жина в вира́зах, як: *зі́мні Нико́лі, вѣ́сні Нико́лі* (У на́шим се́лї чі́нять два хра́ми в рік: оді́н на зі́мні Нико́лі, а дру́гий на вѣ́сні. *Зі́мні Нико́лі припада́ють серед тилі́тївки. Як дасть Бог дочекáти вѣ́сних Нико́лів*), а так са́мо *перед Ілля́ми* (= перед днем св. Ілії), *об п'яті́нках* (= около дня св. Параскѣ́ви) поясню́є ся мо́же тим, що сі́ св'я́та обходи́ли ся наро́дом кі́лька днѣ́в (порі́в. та́кі вира́зи, як *велико́дні, рѣ́здвяні, зелѣ́ні св'я́та*, або прѣ́сто *св'я́ткі*, відта́к *водѣ́рци*), або що на́рід мно́жиною хо́че схѣ́пити до кѹ́пи всі́ подро́биці́ та́ко́го церко́вного пра́зника.

264. В пе́ршій осѣ́бі мно́жини замі́сть ѓ́днини гово́рять про се́бе тѣ́лько волода́рі (pluralis maiestaticus), н. пр.: *Ми, цѣ́сар Австрѣ́ї, оповѣ́ща́ємо сво́ім наро́дам і т. д.* Ча́сѣ́м і письме́нники ужива́ють та́ко́го зворѣ́ту, як гово́рять про се́бе н. пр.: *Ось і до́бѣ́ємо із оповѣ́данѣ́м до кінця́.*

Про відмінки.

Відмінок 1-ий.

265. В 1-ім відмінку стої́ть:

1. підмет (гл. 219);
2. присѹ́док, як підмет ставля́є ся на рівні́ з присудко́вим і́м'ям (гл. 217, б);
3. прида́ток прикметнико́вий яко́гось 1-го відмінка (гл. 227, 1 і 2).

266. Відмінок 1-ий є́ ѓ́тже властѣ́во відмінком підметѣ́вим, а як і́нші́ ча́сти ре́чення ста́вимо в 1-ий відмінок, то ді́єть ся се на те, абі́ через зго́ду присѹ́док або прида́ток предста́вити як прикме́ту підмета.

Однак ми бачили, що деколи і інший відмінок не рижнить ся своєю формою від 1-ого відмінка: от як 5-ий відмінок завжди у м'южині, 4-ий відмінок у назв неживих істот м'южеського р'оду в однині, а назв р'ичий у м'южині, 5-ий і 4-ий відмінок у середнім р'оді загалом і т. д.; в таких р'азах що йно із зв'язи м'южна пізнати, з яким саме відмінком маємо до д'їла.

Відмінок 2-ий.

Значіне 2-го відмінка.

В 2-ім відмінку кладемо особу або р'іч, від якої віддаляємо 267. ся, з якою розл'учуємо ся (*розб'їти ся товариша, спікати ся б'огу, лишити ся життя*). Задля докладн'їшого означеня відд'аленя або розл'уки, коли вони відносять ся до часу або до м'їсця, кладемо звичайно при 2-ім відмінку ще й приіменник з (*із*) або *від*; *недалеко (від) ставу, з того часу пройшло сто л'їт*. А бувас і такє, що об'ох приіменників р'азом м'южна ужити для означеня відд'аленя, н. пр.: *пішов із відд'їль, звідси*.

Далі виражаємо 2-им відмінком особу або р'іч, від якої 268. щось відд'алило ся, відд'їлило ся, отже від якої щось пох'одить; 2-ий відмінок означає тоді:

а) пох'одженє, н. пр.: *Я такою то селі*; звичайно однак уживас ся в такім р'азі 2-ий відм. з приіменником, н. пр.: *Я з такою то селі, я зі Львова*;

б) причину, н. пр.: *Чо ти плачеш? А тою, чо й ти. Я засл'їб чоюсь*;

в) тв'орця або справника, н. пр.: *Поєзії Вороб'ївича, Маруся Квітки*;

г) родовід, н. пр.: *Князь (із) чужою р'їду*;

д) матерію, з якої щось складаєть ся, н. пр.: *П'анка с'їрих см'юшків, жур'їан з дорож'ю сукні*;

е) цілість, із якої вз'їта якась частіна, н. пр.: *Локоть сукні, кр'їшка хл'їба*.

Зв'їдки якусь р'іч вз'їто, туді вона звичайно й належить; 269. протє часто у 2-ім відмінку кладемо особу або р'іч, до якої щось належить, н. пр. гат'їнок: *Буді такіє три жінки, властїтеля: Город того п'їна*.

Наконєць означає 2-ий відмінок особу або р'іч, від якої рад 270. би хтось відд'їлити ся, з якою рад би розл'учити ся, від якої

рад би відверну́ти ся, уті́чі, н. пр.: *настра́шив ся соба́ки, бо́яти ся пса, посоро́мив ся бра́та*, або від яко́ї хоті́в би хтось ро́зумом, у думці щось відрі́жнити, відді́лити, н. пр.: *Кінь лу́чше то́ї пті́чки*.

Відмінок 2-ий в реченю.

271. В 2-ім відмінку стоїть:

1. Прида́ток прикметнико́вий, а то:

а) щоб ві́разити принале́жність (2-ий відмінок принале́жності), як посі́данє, похóдженє, гату́нок, я́кість . . ., а особлі́во щоб означі́ти цілість, з котро́ї берє ся яка́сь часть (2-ий відмінок пайко́вий), н. пр.: *ха́та сусі́да, ко́ринь ду́ба, ві́домости ученникі́в, по́вісти Федько́вича, сьні́в солові́я, ві́на Убо́рицини, чоло́вік се́редного зрóсту, ка́праль молодéнький лі́чка ма́льованого та хоро́шого ста́ну, жи́то до́брого гату́нку, коро́ва до́брої ра́си, зо́ставсь бра́т восьмі́ лі́т і сестра́ п'яти́ годо́чків, теля́ двох не́діль, чоло́вік че́сного ро́ду, зубе́ць часнику́, череда́ ове́ць, кусо́к хлі́ба, бо́гато лю́дій, по́вно грóший, чимáло води́, досі́ть примі́рів;*

б) при і́менах із дієсло́вним понятє́м стоїть у 2-ім відмінку або підмет то́го дієсло́ва, що кри́ється в і́мени, або і́ предмет, особлі́во як се дієсло́во є́ перехі́дне (2-ий відмінок підмето́вий і́ предмето́вий), н. пр.: *опові́даня ді́да* (= то, що ді́д опові́дає), *сла́ва Шевче́нка* (= як сла́влять Шевче́нка), *ужива́нє ні́г, рук, лі́ків* (= як ужива́ти ні́г, рук, лі́ків).

2. П́редмет при де́яких прису́дках, як: *збу́ти ся ко́гось або чо́гось, лиші́ати ся чо́гось, чипі́ати ся чо́гось, слуха́ти ко́гось, бу́ти сві́дбим, досто́йним, по́вним, неї́дним чо́гось, учи́ти ко́гось, навчи́ти ся чо́гось, ужива́ти чо́гось, дома́гати ся чо́гось, хоті́ти чо́гось, бажі́ти чо́гось, бу́ти жа́дні́м чо́гось, шука́ти чо́гось, ви́ляда́ти ко́гось, тита́ти ко́гось, просі́ти чо́гось, чека́ти ко́гось, дожи́да́ти чо́гось, дожи́ти чо́гось, тре́ба ко́гось, чо́гось, бо́яти ся ко́гось, чо́гось, жа́хати ся ко́гось, сорóмити ся ко́гось і́ т. д.*

3. Де́які прида́тки прислі́внико́ві (без приі́менника або з приі́менником):

а) часу́: *четве́ртого дня́* (пор. *сего́дня*), *то́ї но́чи, мину́шого ро́ку, ми ні́чно́ї доби́ з нево́лі вті́кали;*

б) місця́: *коло ха́ти, і́зза гори́, проти́в со́нця;*

в) порі́вня́ннє (при 2-ім стéпені): *Молоде́ орля́, та лу́чше старо́го лі́тає. Уче́ний недоуче́ний і́рше простака́. П́ра́вда і́ркя́ кра́ще кривди́ соло́дкої́;*

г) причи́ни: *Я засла́б чо́гось.*

Відмінок 2-ий пайковій.

Відмінок 2-ий пайковій стаєть ся ніби то підметом або 272.
 предметом, як опустити ім'я, до котрого він властиво є придатком
 прикметниковим, н. пр.: *Линило ся дров на місяць* (т. зн. тільки
 дров, кілька треба на місяць). *А у нію і худоби і ліса і сіно-
 житий і зручтів. Покушати борщю* (трóхи, одну лóжку), *на-
 міти ся воді* (склянку), *приїсти воді* (коновку), *купити хліба*
 (бóхонець). *Відрубали сму пільця* (кавалок). Але: *приїсти водю*
 (всю воду, що де містїть ся). Порів. та́кже: *Виліз та їдже ку-
 рїй*, але: *купі по́ла всі курї*.

Пайковість може відносити ся і до часу, н. пр.: *Дай мені*
олівця, зн. на хвілю, а я тобі за́раз віддам, але: *дай мені оло-
 вець*, зн. на все, подаруй мені стó. *Дай мені капелю́гі*, зн. на
 хвілю, бо сво́го не мóжу найти або т. п., але: *дай мені капелю́г*
 значить тільки що: *подай мені капелю́х*, або *подаруй мені на все*.

Головні числівники, почавши від 5, є іменниками; тому 273.
 ставимо належні імена в 2-ім відмінку (пайковім) при числах,
 що кінчають ся на 5, 6, 7, 8, 9 і 0: *пять волів, двайцять шість*
корів, сто сірок вісім літ, десять двіцят, двіста корів... але:
чотїри волі, двайцять три коріві, сто сірок два ро́ки.

При числах, що кінчають ся цифрою 1, почавши від 21, мож- 274.
 ливий трóйкий спóсїб:

1. ставимо *одін* як іменник і невідмінно — тоді слїдує 2-ий
 відмінок, н. пр.: *двайцять одін волів*,

2. відмінюємо *одін* і обходимо ся з ним як із прикметником
 (як се буває при численю), н. пр.: *двайцять і одін стовт, сто*
і одні коріві, сто і одні сліві, або

3. ставимо *одін* окремо, н. пр.: *двайцять стовтїя і одін*,
сто корів і одні, сто слів і одні.

Але як цілий числовий ви́раз (т. зн. з приналежним ім'ям) 275.
 стоїть у 3-ім, 6-ім або 7-ім відмінку, то головні числівники ужи-
 вають ся звичайно прикметниково, н. пр.: *ті пять хлòнцив, тит*
*пяти (пять) хлòнцив, тит пяти (пять) хлòнцив, тит пяти хлòн-
 ців, тїми пять (пятьма) хлòнциями, о тит пяти (пять) хлòнцил:*
тїсяч людїй, тїсячи (тїсяч) людїй, тїсячи людїй — тїсячи
людїям, тїсячи людїй, тїсячю людїй — тїсячи людїми, тїсячи
людїй — тїсячи людст; сорок волів, сорокї волїа — сорок волів,
сорок волїам, сорок волів, сорок волїями, сорок волїст.

276. *Два, три, чотири і об'я (обидва)* уживаємо прикметниково, н. пр.: *два хлбти, дві д'вчині, трох волів, чотирма возами, в об'ях хатах...* Як по іменнику слідує прикметник і вираз стоїть у 1-ім або 4-ім відмінку, то той прикметник ставимо правильно у 2-ім відмінку; *два місяці ясних, дві зіроньки красних...*, але: *чотирма возами великими, в об'ях низьких хатах.*

Як іменник поставити перед числівником, то і при *два, три, чотири* стоїть 2-ий відмінок: *неділь через дві.*

277. *Двоє, троє, четверо...* уживаємо в 1-ім і 4-ім відм. іменниково, в кождім іншій відмінку прикметниково; *об'є* уживається все прикметниково, н. пр.: *двоє янят, пятеро овців, семеро худоби, четверо саній, четверома саньмі,* але: *об'є янята.*

278. Другий відмінок (пайковий) стоїть замість предметового 4-го відмінка в реченнях перечних, н. пр.: *Чую слова, а не розумію зміслу. На місяці нема людій. Причини іоді на се найті. Хто не звик правди поважати, той завсїди ласий панувати. Ти там не вибудеш і року.*

Деколи однак, особливо у Федьковича, стоїть на тім місці такеж 4-ий відм., н. пр.: *Не покріють Україну червоні жупани. Душа не віщує своє іоре. У нас великі приправи не найдете. Серед тиліпівки скріпку не можна навіть зачепити.*

279. Другий відмінок предметовий в реченнях перечних уживає ся очевидно і тоді, коли дієслово поставимо неособово і зворотно, н. пр.: *Тут не позичається ся книжок. Такої красавиці не відано.*

280. Перечка не кнче мусить стояти в реченю виразно; вона може містити ся в надряднім реченю, н. пр.: *Кім старій неспосібний мишій ловити,* або й крити ся у присудковім понятю, н. пр.: *Синій забула замкнути. Кім перестав мишій ловити.* Правильно однак стоїть в такім разі 4-ий відм.

281. Другий відмінок стоїть такеж у безпідметових реченнях при дієсловах: *бути, стати, остати ся* і т. п., коли вони заперечені, н. пр.: *Мені там не було. Хто пізно встає, тому хліба не стає. Сію не може стати ся. Очікуваної помічи не прибувало.*

Відмінок 2-ий з приіменниками.

282. З відмінком 2-им сполучують ся отсі приіменники: *без, біля, близько, верх, від, для, до, довкруг, з, за, задля, замість, зверх, здовж, змежи, знад, зпřed, зпід, зпомежи, зпонад, зпід, ізза, коло, коніць, край, крім, крив, кривом, межи, мімо, місто, назад, на-*

проти́в, навпаки́, недалі́ко, недалі́чко, ні́зше, око́ло, о́крім, о́пріч, під-час, пі́сля, побі́ч, по́верх, пові́сше, поза́д, поздо́вж, помі́ж, помі́мо, посере́д, про́між, про́сто, проти́, попроти́в, ра́ди, се́ред, су́против, у (в) . . . (гл. 330).

(Про ужи́ване 2-го відм. замість 4-го гл. 113, 127, 149, 165.)

Відмінок 3-ий.

В 3-ім відм. стоїть особа або річ, котрій щось даємо або **283.**
назначаємо, котрій іде щось у хосен або на шкоду і т. п. (бтже предмет, або т. зв. да́льший предмет, наколи́ є ще предмет у 4-ім відм.), н. пр.: *да́ти ко́муєь щось, дя́кувати ко́муєь, прика́зати ко́муєь щось, сьмі́яти ся ко́муєь в о́чи, пома́іти, бі́гти по-лі́знім, послі́жним, покі́рним, ві́рним ко́муєь, корі́ти ся ко́муєь, проти́вити ся ко́муєь, мо́же я то́бі чим про́риши́в, шкóдити ко́муєь, ви́кинуло мені́ бо́ляка́, мені́ не спиті́ ся, спиті́ ся мені́, ба́бі спі́ло ся, смі́ дóбре до́ма жи́ло ся, смі́ дóбре повóдять ся, і́й ну-дять ся тут . . .¹⁾*

З 3-им відмінком сполу́чують ся при́менники: *к (д, ід) і по* **284.**
(гл. 330).

(Про 3-ий відм. еті́чний гл. 306, про ужи́ване 3-го відм. замість 7-го гл. 122, 138, 151, 166.)

Відмінок 4-ий.

В 4-ім відмінку стоїть: **285.**

1. звича́йно предмет (предмет при дісслóвах перехідних),
н. пр.: *Ма́ти то́дус, мі́с, че́ше диті́ну; ви́бути рік;*

2. т. зв. внутрі́шний предмет, як: *ні́ч почу́вати, думку думі́ти, ра́ду раді́ти, во́лю зво́ляти, ка́занє ка́зати, мо́стї мо́стіти, і́ти іати́ти . . .*

3. деякі при́датки прислівникóві простóру в часі́ і місці́,
міри, н. пр.: *Ми жи́вемо́ під са́мїм Ки́вом, та щє́ не бу́ли єю́ ві́сну і одні́ю ра́зу у свята́х урóдників. Дорóш тя́не ся дві́ мілі́. Ся ри́ба ва́жить два кі́логра́ми. Подумі́тии то́дїнку, ка́же. Ві́н три ро́ки бу́в у шко́лах. Посуму́ємо то́льку. Посу́нь ся дрі́бку.*

¹⁾ В староруській мові ужи́вав ся ще т. зв. *dativus absolutus* так са́мо, як в латї́нській мові *ablativus absolutus*, а в грецькій *genetivus absolutus*, який в сполу́ці з дісприкі́тником служи́в для скорóчення рече́ня побі́чного. Два при́міри церковнословя́нські на се є в до́датку III-ім.

Кобі до рана хоч крихіточку підмерзло. Неня вже три опади (рази) переказували, щобі їхати домів. Кінь полови́ну золотій, полови́ну срібній.

286. Четвёртий відмінок предметовий остає ненарушений, коли реченє переложимо в стан предметний і збудуємо єго безпідметово, н. пр.: *Сю кни́жку переложено на всі мови* (= сю кни́жку переложіли на всі мови). *Старшого сина в Туреччині вбито. За моє житю це мене бито. Конєць селá забито волá. Всі поля безкраї тру́пами укрито і моги́ли кровію полито. Нас одна́ково скривдженно.*
287. З 4-им відмінком сполучують ся приіменники: *в, за, за́через, крізь, ме́жи, мі́мо, на, над, о, пє́ред, під, по, по́за, по́над, поперед, по́під, по́при, про, про́між, чє́рез* (гл. 330).

Відмінок 5-ий.

288. Відмінок 5-ий служить на те, абі когось клікати; до того вистарчає в множині, в середнім роді і в інших разах (гл. 115, 124) та́же і 1-ий відмінок. А що 5-ий відмінок не є ніякою частию реченя, то відділюємо єго, коли пона́деть ся в якєсь реченє, за́пинками.
289. В народних піснях заступає він деколи 1-ий відмінок як підмет реченя, н. пр.: *Пла́че, ридáє молодій козáче по своїй дівчині. При́хав сине з пúти, з дорóги.*

Відмінок 6-ий.

290. В 6-ім відмінку стоїть:
1. насамперед при́лад (знáряд), якім щось рбимо, н. пр.: *Желі́зо ку́ють молотом. Оремо плу́ом. Диві́ти ся очі́ма, ору́дувати рука́ми, ші́ти рука́ми, маши́ною, дихати лє́кими, кермува́ти весло́м, ї́сти ло́жкою. Далі́ сто́ять у 6-ім відм. всякі́ інші́ засоби, які́ми щось рбить ся, які́ми дієть ся, стаєть ся (**6-ий відм. засобовий**), н. пр.: *Оремо кіньми. Два знов післанці сто́ять кіньми з цєго і то́го бо́ку селá. Приостáв трóхи конє́м. Ді́хав по́вітрєм. Відом видáти, слі́хом слухáти. Поля́ голово́ю, наложі́в голово́ю. У нас лáскою все ді́станєш, а крі́ком ти лая́єш нічо́го не во́зьмєш. Вишивáти шовком, розбі́ти щось ка́менєм, кінну́ти ка́менєм, напáсти кінно́тою, доводі́ти кінно́тою, доводі́ти військом, годувáти мýсом, обдарувáти збрúєю, віддарувáти ся крамськíми чобітьми́ жовтими, гово́рити чужо́ю мово́ю, оповідáти и́рними слова́ми, прозивáти ко́гось гидкі́м сло́вом, торувáти збі́жем,**

орудувати чужіми рідими, орудувати людські, орудувати свідом, управляти, завідувати краєм¹⁾.

Тут показано заразом, як ужиток 6-го відм. згодом міг розширити ся. Так в 6-ім відм. стоїть все те, чим щось відрізняє ся, виріжняє ся, н. пр.: *Хто там такий другий головою мільшій, як цар Атрієнко? Наші братії були чи не шістьма людьми старші від нас. Нас було двоє у батька: Семіи старший, та я, двома роками молодший.*

Отсі всі 6-і відмінки є прислівниківві. Прислівниковими є вони і в таких реченнях, як *бріджу, ся брехнію* (т. зн. брехнею виклікуєть ся у мене обріджене), *нічим не журить ся* (т. зн. нічим не виклікуєть ся у него жура). Так само кажемо; *тїшити ся добрим свідомством, тїшити ся сіном, звалити ся своїми дітьми, величати ся своєю садовиною, гордувати даріми Божими, вдоволяти ся малим.* Сі 6-і відм. можна вже навіть уважати причинівими, що ще яснійше видно н. пр.: *рідом кури чубаті* (рід = порода є причиною, що сі кюри чубаті). *Я рідом з Буковини* (мії рід = місце мого уродження є причиною, що я Буковинець).

2. Засобом т. зн. носередником може бути особа. Так як кажемо *писати рідні поштою*, так само можна сказати *писати рідні поштом, передати книжку суром* і т. п. Подібно, коли чинність або подію, виконувану якоюсь особою, виражаємо в предметнім стані, то сю особу кладемо в 6-ім відм., н. пр.: *Сей лист написаний мною. Пустіня кінута Божом. За рідні мабуть іла карая ся в отсії пустіні сродітим Божом.*

3. Місце можна також означити 6-им відм. В таким разі місце, чи доробу, чи простір взагалі уявляємо собі засобом задля переведеня руху, н. пр.: *Літати повітрем, плісти воєю, бічи полем. Куді доробом? Високими та широкими-Дієстремими беремі постелілись шокві тріви молоденькі.* Зорсім так само і час, потрібний для якоїсь події, виражає ся 6-им відм. *Не годі почати та акутками. Любо він пісні висліває було ясними зорями. Ой літав бим вєсром тисєньким. Зимом підас сїй.*

4. Знарядом (начинєм) або засобом для виконаня якогось чіну, для викликаня якогось стану можна також уважати вид або форму, яку прибирає виражена підметом особа або річ, а

¹⁾ Не треба дати ся обаламунити тим, що в деяких мовах при перекладі таких речень відповідні присудкові дієслівна сполучуєть з клястиками предметами, н. пр.: *administrat pagum.*

так са́мо спóсіб, я́ким вона́ при ті́м послóгуєть ся, або й рóлю, у я́кій вона́ виступа́є (**6-ий відм. способóвий**), п. пр.: *Дим хма́рою заступіть со́нце* (хма́рою = в ві́ді хма́ри, по ні́мец. als Wolke, а не wie eine Wolke). *Тилі́ школя́рі грома́дка́ми, намі́сть па́рами. Як ра́зом усі́ма засьпіва́ють, то аж я́кось страх. слухати. Та ну́ж усі́ма на база́р. Хóдом та́й наза́д! Відьмі́ хóдять бі́лою су́чкою. Я до те́бе голу́бною прилі́тати му. І сло́во із уст апо́стола свята́го драгі́м е́лем потекло́. Кі́нув ся во́вком на ме́не. Оре́л полеті́в стрі́лою. На наведе́них напóсліди примі́рах ба́чимо, як 6-ий відм. способóвий ужива́є ся та́кже і до порі́вняня: кі́нув ся во́вком на ме́не (= як вовк, по ні́мец. wie ein Wolf, а не als Wolf). І в ті́м ужі́тку 6-ий відм. все ще прислівнико́вий.*

Аж на примі́рах: *Хто роді́в ся во́вком, то́му лисі́цею не бу́ти. Васи́ль сиді́в зимовико́м серед стéну. Бу́в собі́ чоло́вік, Оста́ном зва́в ся* (зва́в ся Оста́н) ба́чимо, як 6-ий відм. від прислівнико́вого значі́ня перехóдить до присудко́вого (гл. під 5). Рóля, озна́чена 6-им відм., не все му́сить припи́сувати ся осóбі або рі́чи, ви́ражені́й підметом, п. пр.: *Назива́ємо Бо́га на́шим отце́м. Всі́ ма́тери примі́ром ста́влять Ната́лку своі́м до́чка́м.*

5. Вкінці́ 6-ий відм. сповня́є та́кож слóжбу відмінка́ присудко́вого, і ми вже́ якра́з показáли, як се скла́ло ся.

291. Імя́ присудко́ве стої́ть окрім то́го ще й у 1-ім відмінку́, як відно́сить ся до підмету́, п. пр.: *Я бу́в би ба́ба не коза́к, коли́б запла́кав від сво́ю лі́ха. Кро́в не вода́. Моє́ все бога́цтво є́сть моє́ до́бре імя́. Бра́т лежи́ть сла́бійі́ вже́ дві́ неді́лі. Кі́нь ужé стої́ть та́кі сідлани́й ю́товий.*

Де́коли імя́ присудко́ве стої́ть у 3-ім відмінку́, як відно́сить ся до прѣдмету́ в 3-ім відмінку́, п. пр.: *Тре́ба мені́ послóжиному́ бу́ти. Я́кже мені́ не ска́жати́ бу́вши́ молодóму. З чо́го мені́ сї́тій бу́ти? Тóю згóдою присудко́вого і́мени з підметом або прѣдметом в усі́х та́ких ра́зах хóчемо ві́сказати, що підмет, чи прѣдмет є́ дійсно́ тим, що імя́ присудко́ве про не́го ка́же (гл. 229).*

292. Коли́ж імя́ присудко́ве не згóджуєть ся з підметом або прѣдметом у відмінку́, а стої́ть у 6-ім відмінку́, то тим ви́ража́ємо, що підмет або прѣдмет не є́ дійсно́ тим, що імя́ присудко́ве ві́сказує, а лиш виступа́є, є́ або крі́є ся під ві́дом, перебира́є мимохі́дь і на я́кійсь час на се́бе рóлю то́го, що імя́ присудко́ве ві́сказує. Тому́ незна́но́ї осóби́ пита́ємо ся: *Хто ти́?, зна-*

кóмої: *Чим (що) ти?* Незнакóмий чоловік мóже відповісти: *Я учитель у тiм селi*, знакóмий за те: *Я учителем у тiм селi*. На питанє: *Хто се?* мóже бiти вiдповiдь: *се ковалi з нашою селi*, а на питанє: *Що вiн такi?* — *чим вiн?* — вiдповiдь: *вiн є ковалем в нашiм селi*. Мóжна питати: *А ти ж князь?* — а вiдповiдь мóже бiти або: *Я не князь*, або: *Я не є нiяким князем*. Кóждий лiгко вiдчyiс рiжницю мiж обомi вiдповiдями.

На питанє, хто се був, що обминув ся з нами, або, що помёр, я мóжу вiдповісти: *То був мiй приятель*, означуючи сим досiть на сю хвiлю докiлдно особистiсть, про яку менє питано. Коли скажу: *Вiн все був моiм приятелем*, то тим висказую, що вiн, знана менi особа, у вiдносинах зi мною виступав пiд вiдом приятеля, вiдгравав рóлю приятеля. Така сама рiжниця є мiж висказом: *Я сестра панóтця*, а висказом: *Я бiду тобі сестрою*. Приклади для присудкóвого 6-го вiдмiнка: *Вiн став великим хазяiном*. *Громiда вiбрала вiо начiальником*. *Зроби мене вiнучином, зроби мене паном*. *Хиба що вийдеш проти мене завтра таким, щоб я тебе не пiзнав*. *Я стiну цiрквою*, а ти поiом. *Царевич олянув ся i зробив ся великим зеленим дiубом*. *Я тебе зробилю рiчкою а сама зробилюсь рiбною бiкунем*. *Лукавий перскинув ся чоловіком, воробцiем, пiвником i т. д.* *Приставив ся таким бiдним*. *Взяла ся поiелом, вiулем*. *Дiд служив на майданi майданчиком*. *Вiдос дiубом становишь ся*. *Чи ж я мóжу тобі вiрвом бiти?* *Колiсь то була птiця жiвворонок царем, а царiцею миш*. *Чи будеш менi невиктою, чи нi?* *Ивась ужє швидко панóтцем бiде*. *Поставлю тебе паном*. *Поставили вiо дяком*.

Хоть присудкóве iмiя, поставлене у 6-iм вiдмiнку, набирає 293. iншого значiня, нiж присудкóве iмiя, згiдне у вiдмiнку з пiдметом або прiдметом, то не завжди дасть ся докiлдно вiдчyiти тотi рiжниця, i тому мóжна сказати н. пр.: *Називають ся Остапом* або *Остап*. *Як же менi не бiти смутним* або *смутному*. Чи лiше сказати сяк, чи так, се рiшає чутє мóви нерiз лиш на пiдставi зóвсiм поверхóвних причин.

1. Вiдмiнка 6-го уживаемо рiдше тодi, як згóда мiж присудкóвим iмiям i пiдметом чи прiдметом не зóвсiм ясна або невикiдна, н. пр.: *Брат братом а брiвiдзя за грiши* (Тут невикiдно будiб сказати *брат брат*). *Хто рожив ся вiтком, тому мислицю не бiти*. *Тяжко менi сиротiю на сiм свiтi жити*. *Тяжко бiти оббрим учителем*.

2. При деяких дієслóвах як: *звати, називати, іменувати, вибрати, вибирати, уважати, зробити, представити, оголосити, оставити* і т. д. присудкове ім'я мусить стояти в 6-ім відмінку, н. пр.: *Царевич олягнув ся і зробив ся великим, зеленим дубом. Я тебе зроблю ричкою, а самі зроблюсь рибою окунем. Поставаю тебе паном. Настановили єго попом.*

3. Іменникóві присудки уживають ся часті́йше у 6-ім відмінку, а прикметникóві згóджують ся радше з підметом чи предметом, н. пр.: *Остали ся сиротами (не сироти!) старій батько й мати. Але: Стала дїдова дочка щасливою і боїтою, а з другого боку: І я стала така бідна, як і ти. Чо́го ти такій страшний став?* Так са́мо: *Покиль молодій (-ім) був* і т. д.

294. Сам і одін в значі́ню „сам“ коли є присудком, не ста́влять ся у 6-ім відмінку, н. пр.: *Дівчина не хотїла лишати ся самá одна.*

295. Із 6-им [відмінком] сполучують ся отсі приіменники: *з, за, мѣжи, над, пѣред, під, помѣжи, понад, попід* (гл. 330).

Відмінок 7-ий.

296. Відмінка 7-ого уживаємо тепер лишé з приіменниками. Колись він міг стояти і без приіменників; з того часу лишіли ся лишé деякі остáнки, що уживають ся тепер як прислівники, н. пр.: *дóлі, гóрі, лїтї, нїні. Плинї, плинї сїве пѣрце дóлі за водою. Чи прїйдеши нїні до мѣне?*

297. Як давнїйше (без приіменників), так і тепер (з приіменниками) сто́ять у 7-ім відмінку придáтки прислівникóві мїсця або часу, н. пр.: *Було колись на Вкраїні ревіли гармати. Я в хатї мїчив ся колись. З дружїною Ярина гуляв по садóчку. А в ночі снїв недóлю віщують. Прїйдї до мѣне о годїні сѣмїй.*

298. 7-ий відмінок сто́ить при приіменниках: *в, на, о, об, по, при* (гл. 330).

Про прикметники.

299. Прикметники сповняють службу або присудків або придатків прикметникóвих (гл. 217, 227). Для сего дво́якого ужитку прикметників ва́жні є правила про згóду (гл. 231, 232).

300. У прикметників, як ми бачили (157), є де́коли дво́які фóрми: прикметникóва і іменникóва. В староруській мóві бу́ли на те докля́дні правила, коли уживати одної, а коли другої фóрми: присудкóві прикметники уживали ся лишé в іменникóвій фóрмі, а у тих прикметників, що служили як придатки прикметникóві,

уживали ся обі форми після того, чи особа або річ були означені, чи ні. Однак згодом характеристична для прикметників прикметникова форма більше злюбила ся, перемогла іменникову форму і вперла сі зовсім із придатка прикметникового а навіть із присудка, так що тепер лишні ся лишé самі остáнки іменникових форм, н. пр.: *Будь місків. Зроби, щоб Даріс був зорів. Тут лодно* (гл. 157, 1—5).

Остáнки іменникових форм прикметників уживають ся ще та́кже ча́сто в сполу́ченю з при́менниками як зворот при́менниковий: *прийшов з далéка, писав на борзѣ, жив до чиста, говорить з письменна, по добру полюбити, іди помалу* (гл. 157, 6).

При д́ругім стéпені прикметників (і прислівників) кладемо особу або річ, що з нею щось порівнюємо, в 2-ий відмінок без при́менника (гл. 271, 3в), або з при́менником *від* (гл. 330); кладуть її та́кже в 4-ий відмінок з при́менником *над, за* (гл. 330), або послугують ся для порівняня реченс порівна́льним, що почина́с ся особліво злúчником *ніж, чим* (гл. 335). 301.

Про особи.

Де́які за́йменники і д́єсло́ва ма́ють, як ми ба́чили (160, 167, 188), осі́бні фо́рми для трох осі́б, а то для то́ї, що гово́рить, для то́ї, що до не́ї гово́рить ся, і для то́ї осі́би (або рі́чи), про котру́ гово́рить ся: *я, ти, він (вона́, вони́), іду́, іде́ш, іде́*. В мно́жині з то́ю осі́бою, що гово́рить, ви́жемо і ті́ інші́ осі́би, що становля́ть з не́ю това́риство або гру́пу: *ми = я + він (вона́, вони́)*, н. пр.: *з бра́том, з роді́ною, з това́риством і т. п. Ми з Васи́лем (= я і Васи́ль) були́ собі́ рові́сники* (порів. *Не забу́вали нішо́ї з ба́тьком [= мо́єї і ба́тька] ста́рости*). Так са́мо *ви = ти + він (вона́, вони́)*, н. пр.: *Ви з ним (= ти і він) піді́те жа́ти*. П́рша і д́руга осі́ба, сполу́чені з собо́ю, да́ють п́ршу осі́бу мно́жини (*ми*), н. пр.: *ми з тобо́ю (= я і ти) дамо́ собі́ ра́ду*. 302.

Ко́лі гово́римо за́гально́ про лю́дій, не ма́ючи на у́мі певних осі́б (або не бажа́ючи їх назва́ти), то ужива́ємо ви́правді́ осі́бових форм, а́ле сам ви́раз ста́є неособо́вим. В та́кім ра́зі послугу́ємо ся 1.) 3-ою осі́бою мно́жини, н. пр.: *Тіло́мір робіть ся так: З в́ершено́ отво́реною кі́нця наливáють у́ дубо́чку живо́го срі́бла . . . будба́нику нагрі́вають . . . , ставля́ють у́ спі́в . . . , за́ливають, де живо́ срі́бло ста́не . . . , на до́шечці́ п'яну́ть ну́жо . . . Кождо́ю ро́ку будую́ть все́ нові́ желя́зниці́. У на́шим се́бѣ́ чиня́ть два́ зри-* 303.

мі. Не все правда, що говорять. Як мрака підноситься, то кажуть, буде дощ. Кінець села, чіти, стріляють.

Колиж маємо на умі усіх людей, то можемо ужити 2.) 1-ої особи множини, а то тому, що зпоміж тих людей не виключаємо і себе, н. пр.: *Чого бажавмо, в те радо віримо. Не знаємо, коли умёрти маємо.*

Деколи в таких разах ставимо 3.) ту особу, що до неї говоримо, немов приміром і кажемо: *Из спаня не кўши (= кўпимо) вола, а из лєжі не справши (= справимо) одєжі. Всякого товáру, якою тїлько подўмаєши (= подўмаємо), тут булò. Не одна комáшка такá малєнька, що óком єї не побáчиши (= побáчимо).* Навіть в такім разі, як: *Тебє і бєши, а ти не вчиши ся.*

304. В 3-у особу óднини (серєдного рòду, гл. 255) кладємо присудбòве дїєслòво не лиш тоді, коли говоримо про якусь особу або рїч серєдного рòду, але і тоді, коли в рєченю нема підмету, н. пр.: *Блїскає, блїскало. Рим не одної днїни збудòвано. За моє жєїто ще менє й бїто. Всї поля безкраї трўпами укрито і моїми крòвїю полїто. Нас однаково скрївджено. Бábї снїло ся, їо дєсь булá в нєбї. Ємї дòбре дòма жилò ся.*

Про заїменники.

305. Коли вже присудок (дїєслòво) подає особу, то заїменника особòвого як підмету не ставимо, хибá що та особа має бїти особлїво підпєсена, н. пр.: *Ти вїнен. Не хòчу. Я бїду читáти, а ти пишї.*
306. Трєтого відмінка заїменників особòвих і заїменника зворотного як т. зв. етїчного уживáють Русинї дўже радо, н. пр.: *Той пєс був тобї такїй велїкий, як кїнь. Гєть менї зáраз до дòму. Був собї дїд і бáба. Як не бїдєши тїхо, то я собї їду гєть. Ви собї дўмáєте, що то так лєко? Їдї собї гєть від мєне! Дòдаючі такі заїменники в 3-ім відм., хòчємо показáти ўчасть нáшої душї в вїсказанїй гáдцї, áбо бажáємо вїкликати такў ўчасть в душї дрўгих.*
307. Коли дїєслòво, сполўченє із заїменником особòвим або зворотним, повторяєть ся, то заїменник за дрўгим рáзом промòвчуємо, н. пр.: *Кáжу вам, кáжу, не робїть сєю. Учї ся, сїнку, учї. Уживáти ся, уживáє, áле рїдко колї. Ех, тотò вжє нажшїò ся та нажшїò.*

Про уживанє заїменника зворотного і заїменника присвòйного свїй гл. 161—163.

Замітки. 1. Заіменник указовий *сей* (*отсей*) вказує звичайно на найблизшу особу або річ, а *той* (*тамтой*) на дальшу. Н. пр.: *Сей світ, а той світ. Бабуся з тою світу. У туркині по тім боці хата на помості. В сих* (= нинішних) *часах*. Однак заіменника *сей* не всюди уживають, а тоді заступає стго місце *той, оттой, тот*.

2. В одному реченю питаїнім може бути два або й більше заіменників питаїних, н. пр.: *Хто коїо має слухати? Не знаю, що коїу дати. Треба знати, коїи чим орудувати*. В сих реченях містить ся властиво по два питання: *Хто має слухати? Кого має слухати? Не знаю, що дати, коїу дати. Треба знати, коїи орудувати, чим орудувати*.

3. В реченю: *З побовища ніхто не вернув ся домів: хто поля, хто утонів ся, хто попів ся в неволю*, реченя, що починають ся заіменником *хто* . . ., були очевидно реченнями питаїними, залежними від промовчаного *не знаю, не знати* або т. п., а тепер стали вони самостійними реченнями висказовими і таким чином заім. питаїний набирає значіння заім. указового. Так само пояснює ся реченс: *Дівкі повтікали, кудя котора* (= *ся сюди, та туди* . . .).

Про *хто* замість *хтось* і т. п. гл. 180.

4. Приміри для невідмінного заіменника відібногo *що* (гл. 175): *Павіть тих звірів ловить, що в повітрі літають. Се такі люди, що з ними розріти ібті. Чиже те тїя керимічка, що я воду брав* (= *я з неї воду брав*).

І питаїне *що* остає невідмінним перед всікими іменниками, без бгяду на їх рід і число, при виразах здивованя, н. пр.: *Що за речі він роблював! Що кресі, що пожі, що ттірчки мудрєні* (*що кресі* = *які кресі* . . .).

Заім. *що* набирає таке прислівникового значіння (= *як дуже*) в реченях, як: *Господи! Що красні обі булі! Що я був хлопцем пустий!*

Про числівники.

Числівники головні від 1—4 с прикметниками і збоджують ся з іменниками, коїи сповнійють службу присудка або придатка прикметникового; а числівники, почавши від пята у гору, с іменниками і тому домагають ся 2-го відмінка найкового (гл. 273). *Двоє, обое, троє, четверо* і т. д. а так само *кількоро* уживають ся почасти іменниково, а почасти прикметниково (гл. 277); їх ста-

вимо замість *два, обá, три, чотíри* . . . правильно при іменниках, уживаних лишé в множині, н. пр.: *дво́є дítий* але *дві дитíні*, *трьо́в, кілько́ро грабeль* (*трома́ грабля́ми*), *два́йцятeро одні граблi* . . . а та́кже при особах і річах різного роду: *Ра́ді б́ули обо́в Нау́м і На́стя. Стíла і лíвка обо́в дубо́ві.*

Про числівники поділові гл. 185.

Про дієслова.

Про дієслова докóнані, недокóнані (протяго́ві, наворото́ві) гл. 49, 71—93.

Перегля́д дієслóвних часів і спосо́бів гл. 193, про те, як в українській мові виража́ється спосо́б можли́вий і давноминув́ість гл. 325 і 321—322, а про се, як поча́сти заступа́ється спосо́б приказо́вий гл. 317, 3 (порів. та́кже 325. 4).

310. Дієсло́во **бу́ти** правильно не мо́же в бесі́ді бу́ти промовчане тоді, коли значіть *дiйсно́ бу́ти, находíти ся, лучáти ся, бувáв*, н. пр.: *Є́ одiн Бог. Єсть же лю́ди, що і мо́її завидують до́лі. Є́ у мене́ чим дiти годувáти. В тiм лiсi є́ бога́то страше́нного iа́ду* . . . але: *Як би не я, то ви всі пропа́ци. Се́го цвiту по все́му свiту.*

311. Але коли **бу́ти** служить лишé для сполу́чення присудко́вого імя́ з підметом (як **злучка**), то в теперішности (сп. прям.) найчасті́йше промовчу́ється як зли́шне, н. пр.: *Нау́ка грама́тики потрі́бна. Тре́ба учiти ся, аби́ щось умiти*, але *Тре́ба бу́ло (буде́) учiти ся* . . ., та́й: *Вiн слухав і є́ задово́лений.*

312. В опові́даню ужива́ємо ча́сто теперішности замість мину́вности, н. пр.: *Одно́ю ра́нку лежу́ я та дíмаю, коли́ в хату́ вби́ла ма́ти.*

Особли́во ста́вимо замість мину́вности *каза́в, каза́ла* в опові́даню звича́йно *ка́же*.

В дуже́ живiм опові́даню ужива́ється на́віть спос. приказо́вий: *Вiн пiдi та́й возьми́* . . ., *От Га́ля і почни́ о́хати* . . . Тут перед душе́ю опові́дача́ виступа́ють живо́ особи́ в по́вній чiнности так, що вiн їм немóв при опові́даню прито́мним та́ки прóсто прика́зує, що ма́ють робiти.

313. Зло́жена фо́рма буду́чности (як: *бу́ду читáти, читáти му́*) мо́же і так творiти ся, що *бу́ду* сполу́чується з дієприкме́тником присудко́вим мину́вшини; але се ді́ється лишé для то́го, щоб оми́нути стрiчу́ двох дієіменникiв, н. пр.: *Ти ча́сто бу́деш мíсiв слухати́ мо́лодших.*

В реченнях, що висказують річ досвідчену, ставить ся буд- 314.
 дучність, мембв вказуючи, що досвід і в будучности справдїть
 ся, або справдїв би ся, н. пр.: *Из снаня не купиш волы, а в
 лѣжї не спрѣвиш одѣжї. Плачѣм мѣга не виплачеш.* Так само
 вискази, оснбванї на довгїм досвідї хоть би одної особн, а не
 цїлого народу, виражають ся в оповїданих фбормою будучности,
 а тим вказує ся, що се не лишѣ в минувшости бѣло, але і за-
 веїди, а тим то і в будучности так само справдїлоб ся. Н. пр.:
*Отже гаяну тай загадо: було, як смеркає, зацеббече на ка-
 мїнї, нїгто не минає . . . Зиснє долина, на камїнї і соловїїко
 задрїма, повїє вїтер по долинї, пішла дїбрбвоа муї . . . Встї-
 нуть сердєчи працювати; пійдуть корбви до дїбрбви, вїйдуть
 дївчїта вбду брать, вїгляне сонцє. Рай тай їбї! Зоббїй за-
 плѣче, дарма, що зоббїй. — Було то такїх три жїнка і такї
 булі подрїти, що одна од дрїної нїкїди не пїде! — Тїми вече-
 рами забѣру було оббє (дїти) до сѣбе на колїни, та пїчнїю на-
 вчїати. Отже мїй Андрїїко хїтко і заскучає. А скїро сїо пу-
 стїла, чоб не загадає! А Васїлькб будє хоч цїлїсенку нїч зо
 мїббю сїбїти, менє слїхаютн. — Бувало веснбю, як лїє розївбть
 ся, і чїстїми птїчок цукїє юлосамн, дїбрбва як дѣвка в цвѣтє
 приберєть ся, пїлака задзвбнїть муїамн, полямн, стадамн
 весєло заїрає долина, а в рїчїї рїббїтка аж нбсїть водбю . . .*

Наколї спбсїб приказбвий або дїсїменник приказб- 315.
 вий (гл. 317, з) має бѣти заперѣчений, то кладемо дїєслово не-
 докбнане, н. пр.: *Не робї сїо! Сїо менї бїльше не робїтн!*

Дѣколи 2-а особба спбсббу приказбвого має нембв значїне 316.
 3-ої особн, н. пр.: *Прибїдѣ шїтєтє, рбзум будє. Знаї ся кїнь
 з конїм, а вїл з волбм. А не спїлї кїт сїо (собакї) белєта, во-
 нїї і дбсї товаришували. Помаїїбї! Спасїбї! Ббдїї.*

2-га особба бди. спбс. приказбвого заступає дѣколи павїть
 1-шу особбу, звичайно тодї, колї рѣченє має змїсл умбвнїй або
 принуєтбвий, н. пр.: *Не дай я емї грѣшнїй, не мав бн бїв за що
 цїзїти. Кїртї я, вертї, трѣба менї вмертн. Але і в їнїших
 рѣзах: Але говорї я та не лабїй, а тунї старбста ажє и прб-
 сїть за столї.*

Про спбс. приказбвий в оповїданю гл. 312.

Дїсїменник ставїмо:

317.

1. при дїєсловах спбсббвнх як: *лїтїти, мбчї, мїсїти,
 мїти, стїти, почїти* і т. д., н. пр.: *За нѣм Олєксїндїра мїсїла*

їхати. Сам я не знаю, з ким жити маю. Петро почав придивлятися. Стала я рідити ся. Дальше я не міг дивити ся — і при присудках таких як: *можна, треба, рад, повинен, готов, ідеш, іді, виражених, як н. пр.: Треба привитати їх, як Бог велів. Ранійш не можна наняти підводи. Я рад був тобі послужити, але іді мені було се зробити, або й промовчаних, як н. пр.: Всім нам умирати (треба). Що робити (маю)? Не (можна) знати, чи прийде. А такому лиш би жити (треба було). Де мені туди (можна) йти!*

До дієслів способівих, як *мочі, навязують* ся дієслова *сьміти, позволити, дати, веліти, казати, приказати, просити, рідити, помагати, учити, учити ся, уміти, забути* і т. п., що доповняють ся дієіменниковим предметом, н. пр.: *Не вміла матері слухати, не вчилася пріести. Дай мені говорити.* В реченю *дай мені говорити* слово *дай* має своє півне дієсловне значіне (*дай* = *позволь*); не так в реченю *я (ти, він, вона, ми, ви, вони) давай єго хвалити*, де слово *давай* властиво вже лиш значить тільки, що частиця *нуж*.

А знов до *треба, можна* навязують ся іменники *пора, час, слід* (= *годить ся*), *сором, шкода, жаль* і т. п., а так само присудки, як *весеело, любо, міло, прикро, страшно, тяжко* і т. п., що також доповняють ся дієіменником, н. пр.: *Не пора плакати. Час вставати. Міло чоловікови задати про давні свої гарзді. Любо жити в Києві.*

Так само і дієслова, що виражають якийсь настрій, доповняють ся дієіменником, як: *бажати, захотіти, боятися, любити, вестидати ся, соромити ся* і т. п., н. пр.: *Володимір любів будувати церкви. Захотілось на старість гетьманувати. Вестидав ся плакати.*

2. При дієсловах, що виражають рух і т. п., н. пр.: *Він ходить на поле жати. Вона пішла наймати ся. Сідай полуднувати. Мені покликали молотити. Післав старшого сина козу пастити. І за Україну моїтись чернець Палій пошкандибав. У ранці йде Олесья дружбок збирати. Мені не пускали попрощатись.*

3. приказуючи (замість сп. приказового), н. пр. *Тихо сидіти!*

4. на початку реченя (гадки), щоби піднести дієслово, н. пр.: *Орати, не орав. Писати, не пише.*

318. Дієіменником із злучниками: *абі, щоби, доки, поки, коли, як, наколи, нім, скоро, замість* і н. скорочуємо реченя (гадки) побічні,

наколі не треба віразити їх підмету, н. пр.: *Розка́зую вам сю при́роду, щоб вас остерегти́. Він жада́є, щобі смі́ все ка́зати. Діти́ нам ході́ти, до́ки не найті́. Не забу́ду, по́ки жи́ти. Коли́ запитати́ ві́о, то він ска́же. Перед тим, що зника́ти, хлі́бо́ди зарива́ють свої́ я́чка в зе́млю. Вони́ ба́вять ся, замість робі́ти. Ти вже́ досі́ть вели́кий, щоб собі́ на хлі́б заробля́ти. Ти за моло́дїй, щобі́ з тобо́ю про се́ гово́рити. Не порá тепе́р, щоб гуля́ти. Тепе́р пі́ду так, щоб ні́коли сю́ди не верта́ти ся. Ки́рїло Тур аж зу́би сці́нів, щоб не сто́їти.*

Дієприкметників уживаємо, щобі скоротити реченя (гад- 319.
кі) прикметникові, а дієприслівників, щобі скоротити реченя (гадкі) прислівникові (а то гадкі часові, причинові, умовні і припустові). Але з одного боку в підметних дієприкметниках придаткових українська мова взагалі не любується, так що радо заступаємо їх дієприслівниками та́же для скороченя речень (гадо́к) прикметникових, а з другого боку служить дієприкметник ста́ну предметного та́же для скороченя речень (гадо́к) прислівникових. *Прі́міри: Він зна́ючий на́ші діла́, бачі́щий са́мі думки́ на́ші, він не потерпа́ть ніяко́ї непра́вди (ра́дше: зна́ючи, бача́чи...).* *Хвала́ть Бо́га встаю́чи і ляга́ючи. Не ка́жучи а́ні сло́ва, пішо́в до хі́ти. Не до́во дума́ючи, ско́чив у во́ду. Або́ мо́же не пла́кати, ма́вши одні́м одні́ю щі́рою това́риша, та́й то́го скла́сти на ла́ві!* *Прибу́вши до Ки́єва, вся́к хри́стияні́н повинен пе́рше покло́нїти ся церкв́ам Бо́жим. Іду́чи, прийшло́сь би бра́ти і жінку. Вовк ле́жачи не у́тіє. У барана́ і овечки́ голові́, рівня́ючи до ті́ла, не вели́чка. Побра́вшись у бо́ки, вибива́ють під банду́ру гопакá веселі́ї злі́дні: а коло́ їх, повитя́нувавши ши́ї, сто́ять кру́гом да дівля́ть ся, чудю́чись, ні́че ни верте́н, або́ що. А там сто́ять, збївши́ у кю́пу, пону́рі голови́. Поту́рївши о́чи, похили́вшись на ки́ї або́ на ко́сови́ща, старі́ коза́рїони са́дґають ко́бзаря́. Струна́ за́на́дто натя́сна рветь ся. Та́ як сму́ не жу́рїтись, не ма́вши чим о́тїти́ зоду́вати. Рі́ч, ка́зано, можли́ва.*

Ми бачимо, що в реченях, скорочених дієприслівниками, нема́ так са́мо підмету, як в реченях скорочених дієіменниками. Підмет да́єть ся одна́к за́всі́ди ле́гко віна́йти.

Про прислівники.

Про по́діл прислівників гл. 50.

Прислівники так, як (наколі́ як не є сло́вом пита́йним) за- 320.
ступа́ємо прикметниковими за́йменниками та́кий, я́кий, коли́ вони́

є придатком прикметника, н. пр.: *Мій брат такий добрий, що все мені дає. Який сей чоловік багатий...* але: *Як за велика вага хіта?*

А до такої додається так, щоб єго ще більше піднести, н. пр.: *Собака весела, добра, слухняна а розумна так така, що мабуть і нема розумнішого від неї звиряти.*

321. Навпаки уживає ся прислівник ніби замість прикметника в гадках як: *Сонце вже високо* (розуміє ся: підійшло). *Будь тихо* (= справуй ся тихо).

Змежи усіх прислівників найважніші є отсі: **було, бувá і бувáло, нехай, най, бодай, чи, би, не, ні**. Вони більше, ніж усі інші прислівники, впливають на змісл реченя, т. зн. на те, як розуміти думку, висказану реченем; тому годить ся про них з осібно докладніше поговорити.

322. **Було і бувá, бувáло** (властиво фóрми теперішности і мину́вности від *бути* і *бувати*, ніби вставлені реченя із значінем: *то так колись було, бувáло, і тепер буває*) можна як прислівники приставити до присудкового дієслова. Наколі се дієслово стоїть у теперішности, то висказ переміщується через доданє слова *було* або *бувáло* в мину́вність, а дієслово докóнане стає наворотним; колиж дієслово стоїть у мину́вности, тоді ті прислівники надають єму значіня давномину́вности. Приміри: *Сяду було під ліпою і читáю. Сідаю було на віз, в тім приходить післанець. Пес глядів птиці, що єї пан було застрілив. Огород, у котрім ми дїтьмі бувáло так часто бавили ся, вчєра продáли. За такі рóби можна бувá і волá купити.*

323. **Нехай** (властиво спóсіб приказовий дієслова *нехати*) або скорочене **най** доданє до дієслова надає гáдці значіня, що хтось має або може щось робити або мав би щось робити. В 2-ій особі сєго звóроту не уживаємо. Н. пр.: *Лиши менє, най пішу лист. Пустїть нас, най ідемо до дому. Поможї менї, нехай би я і дїти мої поминáли тебе. Нехай Бог борóнить! Нехай тобі Бог допомагає! Нехай твій син велик ростє та щаслив бїде. Нехай би був сам менї сказáв. Най рóбить, що хоче...* але: *Роби (можеш робити), що хочеш.*

Так сáмо уживається **бодай** (властиво *Богай*) в реченях (гадках), що виражають бáжанє, н. пр.: *Бодай (би) вас Бог любів!*

324. Питáйна частиця **чи** стоїть у незалежних і залежних реченях (гадках) питáйних: при незалежних поєдінчих гадках пи-

таїйних надає вона́ питаню більше на́тиску або ви́разности, при залéжних пита́нях започина́є вона́ розста́йне пита́нє (альтернатіву), н. пр.: *Чи зна́єш? Не зна́ю, чи писа́ти (чи ні).*

Би (скорóчена, старá, невідмінна фóрма дієсло́ва *бути*; в́ 325. уживáли ко́лись у значі́ню: *було́ би* або *як би́ було́*) показу́є прису́док як щось неді́йсне або лишé поду́мане; сей прислівник, сполу́чений із мину́вшостію яко́гось дієсло́ва, заступа́є фóрму спосо́бу можли́вого, бо в украї́нській мо́ві на то осі́бної фóрми (як от в латині́ *coniunctivus*) нема́.

Із злу́чниками зросло́ ся *би* в оди́о сло́во: *абі́, щобі́*, так са́мо *кобі́*. Скорóчена фóрма *-б* причі́пляєть ся і до і́нших слів.

Ста́вимо *би*:

1. в побі́чних і голо́вних умо́вних рече́нях (га́дках), на́колі умо́ву озна́чуємо як неспóвнену, н. пр.: *Як би́ я ни́тїла́ ся ви́на́, то я́б оду́жала. Як би́ ти́ був са́м до́ мене́ не́ прии́шов, то́ хто́ зна́є, ко́лі́ би́ ми́ бу́ли́ і побі́чили́ ся.*

2. в пита́йних і порівна́льних рече́нях (га́дках) умо́вних, як: *Хто́б є́му́ ві́рив? Не́ рад же́б ти́ мо́му брáтові, як би́ в і́стї́ прии́шов? Чо́му́б не́ рад? Бу́ду ни́тати́, чи́ не́ прии́яв би́ хто́ тебе́. Ста́в ду́мити-га́дати́, як би́ ви́дє́ля́ удрáти. Певн́, як би́ се́ вода́ бу́ла́. По́гля́в він́ на́ базі́р, от́ як би́ і́ у нас́ у́ Корсу́ні.*

3. в замі́рових рече́нях (га́дках), н. пр.: *Пори́шили́, щоб́ він́ пере́брів́ ся́ за́ ста́рця́ і́ йшо́в би́ в ца́рський́ ді́м. Він́ подáв прóсьбу́, щоб́ дозвóлили́ є́му́ пере́ї́здити́ гра́ницю́. Учи́тель при́казáв, щобі́ всі́́ учени́ки́ поза́микáли́ кни́жки́ (при́казáв усі́м учени́кам поза́микáти кни́жки́).*

4. в рече́нях (га́дках) ба́жання́ і після́ дієслів́ бо́язни́ і осто́ро́ги, особли́во, ко́лі́ сї́ дієсло́ва не́ за́нерече́ні, н. пр.: *Ко́бі́ ми́ я́ то́бі́ помо́чі! Бо́ би́ є́в по́кари́в! Бо́ю́ ся́, щобі́ є́му́́ яко́сь ли́го не́ ста́ло́ ся́ (Але́: Бо́ю́ ся́, що́ є́му́́ певно́́ яко́сь ли́го ста́неть ся́). Ува́жайі́, щобі́ ти́ не́ тав!*

В рече́нях як: *Пи́шов він́ із мо́єї́ ді́ти! Зо́рови́ бу́в! Зо́рові́ бу́в!* ча́стиця́ *би* очиві́дно про́пу́щена. Ба́жання́, ви́сказані́ в та́кій фóрмі, на́бираю́ть змі́слу рече́нь при́казових́.

5. в огра́ничáльних відно́сних рече́нях (га́дках), як: *Чи́ єсть́ у́ вас́́ хто́сь́ оди́н чо́лові́к, котри́й би́ ка́зав прáвду?*

6. в рече́нях (га́дках) ви́сказових́, на́колі́ га́дка голо́вний за́перече́на, як пр.: *Я́ не́ ка́жу, щобі́ він́ не́ учи́в ся́; але́́ він́ ні́чо́го́ не́ вмі́в.*

Дієслово ставимо при *би*, як відко, все в дієприкметнику присудковім минувшости (спосіб можливий), або уживаємо дієіменника (при чім дієіменник треба доповнити словами *можна*, *було* і т. п.).

В реченнях як: *і берёб то її не берё*, або *От би то її підбійі* — *би* не є помічним дієсловом (гл. 49) до *берё*, а значить тільки що: *ніби*.

Про *бим*, *бись* гл. нотку до 209, про *абі*, *щобі*, *щоб* гл. 335.

326. Про перечку не затямити належить отсе:

1. не кладё ся в реченнях (гадка́х) перечних при присудковім дієслові навіть тоді, коли вже є одна перечка, н. пр.: *Я нічо́го не знаю. Ніде́ не було́ ні о́дного чолові́ка ви́дати. Ані мені́ (не) снитъ́ ся.*

2. в тих реченнях (гадка́х) побічних, котрі залёжать від дієслова́ або від імя́ боязни або осторо́ги, наколи́ в них ужитий спосіб можливий (гл. 325, 4), н. пр.: *Хло́пці́ повті́кали з боя́зни, щоби́ їх не бі́то. Порівна́й: Хло́пці́ повті́кали з боя́зни, що́ будуть бі́ті.*

3. після *мало́*, *малó* що, *трохи́*, *бэ́змаль*, *лёдв*, н. пр.: *Мало́ що́ не впа́в з во́за.*

Дру́га перечка́ ні ужива́е ся тоді́, коли́ заперечена́ річ не ви́сказана, н. пр.: *Чи́ так, чи́ ні? Ні́, не́ так.*

В реченнях як: *Куди́ о́ком ні́ глянеш, усе́ лю́ди. Що́ вже́ ні́ пита́ли молоді́ці, нічо́го не дові́дали ся* — части́ця *ні́* не є перечкою́ для присудка, що́ відко́ з то́го, що́ можна́ є́ опусті́ти, а змісл реченя́ на тім не потерпі́ть.

Про злу́чник *ні́* гл. 333.

Про приіменники.

327. В українській мові приіменників богато, одні з них дуже давні і поєдінчі, як: *в* (в середіні, в середіну), *до*, *з* (із середіни), *з* (зі мно́ю), *за*, *на*, *над*, *о*, *пéред*, *під*, *по*, *при*, *про*, *у*; з тих приіменників *в* і *у*, *із* і *з* в наслідок звукових законів зліли ся зовсім з собою.

Дру́гі приіменники повста́ли із зложеня́ двох або й кілько́х приіменників, як: *знад*, *і́зза*, *пóза*, *пóнад*, *пóпід*, *зпід*, *зпóнад*, *зпóпід*, а ще і́нші се давні імена́, які́х уживано́ з поєдінчими приіменниками, н. пр.: *довкру́гі*, *за́мість*, *здовж*, *наза́д*, *о́коло*, *підчас*,

побіч, повёрх, позад і т. д. або і без них, н. пр.: *верх, коло, конець, край, кривом, місто, недалёко, право* і т. д.

Найбільша часть приіменників вказує на відносини що до місця, деякі окрім того вказують також на відносини що до часу (або лиш що до часу, н. пр.: *підчас*), а лиш кілька вказують на інші відносини, як: *без, для, рідн*. Які значіння мають поодинокі приіменники, се бачимо досить ясно на прикладах поданих в § 330. **328.**

З яким саме відмінком сполучується приіменник, се залежить по часті від стого значіння; з другого боку нерідко що йно відмінков показує докладніше, яке значіння має приіменник, н. пр.: *в середині* (стояти), але: *в середину* (іти); *на горі* (стояти), але: *на горі* (іти). **329.**

1. При 2-ім відмінку подібуємо найбільшу часть подинчих приіменників: *без, у, від, для, до, з* (із середини) і таких, що повстали з іменників (де 2-ий відмінок доданий до іменника немов придаток прикметниковий у 2-ім відмінку);

2. при 3-ім відмінку: рідко уживаний приіменник: *к* (*о*);

3. при 4-ім відмінку: *крізь, про, через* і зложені: *зачерез, поперед*;

4. при 6-ім відмінку: *з* (зі мною);

5. при 7-ім відмінку: *при*;

6. при 2-ім і 4-ім: *мімо*;

7. при 2-ім і 6-ім: *поміжи*;

8. при 4-ім і 6-ім із відмінним значінням: *над, перед, під* і зложені: *поза, понад, під*;

9. при 4-ім і 7-ім з відмінним значінням: *в* (середину, середині), *на, о*;

10. при 2-ім, 4-ім і 6-ім з відмінними значіннями: *за, між*;

11. при 3-ім, 4-ім і 7-ім з відмінними значіннями: *по*.

Найважніші приіменники є отсі:

без: 2. *без уявннї, без журту, без боязнн, без мого відома, без почуття своєї чісти...* **330.**

біля: 2. *біля тію ліса жив собі чоловік; біля криниці росте яблуня; біля хати, біля Києва...*

близько: 2. *стоїть гата близько лісу...*

в, у. І. в (у) 4. в ліс, у двір, у вѣчер, в недѣлю, в чотіри бої, іті в іості, в чениї (= в монастір), в (у) люди, в сілу мою уряду, в той спосіб, парубкі в сьміх, гра́ти в ка́рти, зложіти в двѣ, в наслідок нещастя, розпа́дати ся в поро́х, сло́во в сло́во, в де́сятеро бѣльше, в мизі́нець завбѣльшикі, ві́рити в Бо́га... 7. в лісі, у дворі, в місті, у Льво́ві, в сім краю, в Галичині, в іоловах, в до́розі, в но́чі, в ко́роткім часі, в 24 годі́нах, в прѣ́тяу одної́ доби, в ма́ю, в та́мтім ро́ці, в бі́ді, в і́мени коро́ля...;

II. у (в): 2. у сусі́да, у Римля́н, у во́вка аж дух спѣ́рло; у не́го бо́гато книжо́к, у ме́не ха́тка ма́ленька, у же́релá, сї́ла у ві́ко́нця, у голо́в, дно у бо́чки, попросі́ти у ко́гось, питáти у ко́гось...

верх: 2. верх де́рева...

від (укр. од): 2. від грані́ці, недалѣко від мо́ря, два ся́жні від землі́, від ха́ти до ха́ти, недалѣко відко́тить ся я́блу́чко од я́блуньки, від дво́х лі́т, від мо́лоду, від ра́на до но́чи, від за́хідсо́нця до схі́дсо́нця, час від часу́, ні́жка від сто́лі, від ве́жі ті́нь ві́дно до землі́, споді́вати ся чо́гось від ко́гось, дома́гати ся від ко́гось, діста́ти від ко́гось, спасі́ мене́ од лю́тої му́ки, ме́нший від ме́не, найме́нший від усї́х, ста́рший від ме́не, ду́жчий від дру́ого, ні́хто́ не пои́б від то́го зу́ба, не пома́гать ся мені́ від лисі́чого мо́лока́, сам не сві́й від стра́ху...;

від ні́ні, від неда́вна...

для: 2. для бі́дних, вдя́чність для ко́гось, для свѣ́тлого споко́ю, за́кликали дівча́т для сьмі́лости, ста́рїі лю́ди для пора́доїки...

до: 2. до Льво́ва, до ме́не, припе́рти до сті́ні, па́дати ко́мусь до ні́, іті до лі́жка, до кі́нця, аж до ра́на, іоді́в де́сять до його́ сме́рти, до побáчення, бра́ти ся до робо́ти, не до рі́чи, охѣ́та до чо́гось, прида́ти ся до чо́гось, до чо́го твоя́ голо́ва, неспосі́бний до хазя́йства, запла́тити все до шѣ́люга, до кре́йцара, всі́ до одно́го, а це до то́го со́нце припáлило во́...;

до тепѣ́р...

довкругі: 2. довкругі́ мі́ста...

з, із, зо, зі: 2. з бо́чки, з грѣ́бу, зі Льво́ва, ні́ти із шкля́нки, із середі́ни, з доли́ни, з пра́вого бо́ку, з де́рева, з грязі́ став лі́тити сто́пчика, з реме́ню поши́й чо́боти, із сто́лика, з да́вних часі́в, уста́ва з 1-ю ма́я, з ра́на до ве́чера, з недѣ́лі, се ві́йшило з мо́ди, з ро́ду, з просо́ня став гово́рити, з ву́жа став чоло́вік, з не́го ні́чо́го не бу́де, оді́н з вас, з то́ї причи́ни, чи не з очі́й се ста́ло ся, з ра́дости, з бѣ́ззани, з і́лоду пропа́ду, зі всі́х сил, з у́ряду...;

6. з брiатом, прошiати ся з кимсь, зi мною, зо мною, рiзом з робiтою, рiзом з видiтками, зi сходом сонця, з розвiаю, з тим що, мiньше з тим...

за: 2. за часiв Володимiра, за моiх часiв, за гетьмiнцями, за дня...

4. за хiту, пiшов у свiт за очи, за рiк, вiд нинi за тiждень, боротьбi за волю, зуб за зуб, за кiру, купити за грiши, нi зiщо у свiтi, взяти ся за щось, приймати ся за дiло, забути за когось, в пилiпiвку за тiанець i не юворiм такi кiчi, обiбрати за короля, бiти за трамською старiстю, тримати когось за щось, перебраний за жебракi, за рiку водити, вiсний за хiту...

6. за хiтою, за мiстом, за грiбом, iти за водою, крок за кроком, одiн за дрiним, удар за ударом, нещiсть за нещiтьем, рiк за роком, за сiо старанем, за сiо юоловою будещи щаслива, за смiхом i слова не вiмовив, за дрiбнiми слiзоньками свiтонька не бiачу, плакати за кимсь, ходити в Крим за сiлаю, посилати за кiньми...; за нинi...

зiдлiя: 2. зiдлiя мiне, зiдлiя тiою, зiдлiя тiоi причини, зiдлiя недбiлости...

зiмiсть: 2. зiмiсть мiне, зiмiсть грiшний, зiмiсть тiою, старiю кобилу продiм зiмiсть молодii...

зiчiрез: 4. зiчiрез мiне...

зверх: 2. одiн зверх iдною...

здовж: 2. здовж мiру...

зза = iзза.

змежи: 2. змежи нас...

знад: 2. знад хiти, знад Прута...

зпiред: 2. iди менi зпiред очий, приймiв зпiред коня сiно...

зпiд: 2. вилiз зпiд пiчi, вiзволюти ся зпiд чужоi влiсти...

зпомiжи, зпомiж = змежи: 2. зпомiж нас...

зпiнад = знад: 2. зпiнад хiти...

зпiпiд = зпiд: 2. зпiпiд столi...

iз = з.

iзза, зза: 2. iзза плiота, iзза юри, iзза лiса вiтрiць повiвiвiвi, iзза тiою...

к, iк (д): 3. к зiпадови, iк вiчиру, вiно не к добру iде, iди собi iк бiсу, к чiртови, iду д хiтi...

коло: 2. коло хати, сїсти коло столá, коло Чернівцїв, бїтва коло Львова, повісив коло бóку патїк місто шáблї, коло полудня, коло рїздвяних сьвят, знáти коло худóби...

конець: 2. конець столá, конець грéблї стоять вéрби, конець рóку, конець мiя...

край: 2. край дорóги, край лїса, найшла́ сво́го мíжса край сьвiта...

крїзь: 4. крїзь вóду, крїзь вікно́, крїзь шклянні двéри, крїзь слéзи, крїзь сон...

крім, крóмі: 2. крiм тóго...

круг, кругóm: 2. крул хати, кругом ставкá, кругом тóго пенькá вовк скáче, кругом рiпи ходiти...

межи, між: 2. між чотирóх стiн = між чотиромá стiнами...;

4. межи зуби, iтi межи лóди, iдe чернець міжe стiни нiмiї...;

6. жити межи людьми, межи зубáми, межи весно́ю а зимо́ю, най то бiде межи нáми, хтось межи нáми великий грiх мiв, рiжнiця межи двомá рiчами...

мимо: 2. 4. мимо хати, -у, мимо твої ворiтечка сiвим конém íхав, мимо тóго, то...

місто: 2. місто мéне, місто грóший...

на: 4. на горi, на бéрег, на селó, на полудень, на Львiв до Вiдня, на прáво, на сей бiк, вікно́ вихóдить на подвiре, слiпий на однó о́ко, богáтий на дрiбнi слóзи, на чотiри вiтри, на чотiри мiлi, iтi на вóрога, iтi на пiво, на половiну, пiдкóзи трохi не на пядь, чверть на дрyгу, на вiки, наняти на мiсяць, на раз, на все, раз на все, черiа на мéне, думати на щось, забiти на щось, умéрти на якусь слáбiсть, менi на iм'я Пeтpó, продавати на вагу, на примiр, на то, сукно́ на сурдут, бóчка на капусту, розпадати ся на пóрох, учiти ся на столяря; як поiдеш на обiзд, то поспiєш на обiд, а як навпростець, то хибá на вечéру...;

7. на горi, на бéрезi, на селi, на полуднi, на Буковiнi, на дворi, на сiм бóцi, лишiти ся на бóцi, на сyшi i на мóри, тримати на рукаx, на мiсцi, бiти на пiвi, лежить менi на сéрцi, на початкy, на тiм тiжснi, на сьвiжiм учiнку, на письмi, грáти на скрiпцi...;

на нiнi, набезпéчно прiйду...

навпакi: 2. покотiла паляницю навпакi сонця...

над, нáдо, нáдi: 4. над рiкy, над вéчер, над сiлу, любити над усé, не знáйдеш над мéне вiрнийшого прiятеля...;

6. над рікою, надо мною, наді мною, він мешкає наді мною, панувати над народом, думати над чимсь...

назад: 2. сидіть назад мене, махав назад себе...

наперед: 2. махав наперед мене...

напротив = **проти**: 2. напроти церкви...

недалеко, недалечко: 2. недалеко міста, недалечко селі...

нижше: 2. нижше ціни, нижше всякої критики...

о (об): 4. кинути о стіну, о(б) земаю, о мною більший, о волю, боротьба о житті, о зклад, просити о щось, дбати о щось...;

7. о п'ятій годині, було се об перших п'ятінах, думати о чимсь, о(б) чоботях йому байдуже, знати о чимсь, о глібі і воді...

около = **коло**: 2. около стола...

окрім: 2. окрім Бога, окрім того...

окрім: 2. окрім мене ніхто сію не знає, ви ніколи не слухали окрім мене...

перед: 4. перед хату...;

6. перед хатою, перед роком, перед двома неділями...

під, підо: 4. під стіл, під вечер, співати під музику...;

6. під столом, під цілим небом, він мешкає підо мною, бігти під Віднем, істинниця під чорним вітром, під карою, під всякою критикою...

підчас: 2. підчас науки...

після: 2. після обіду, після весілля Окрім зовсім не той чоловік зробив ся, після смерті, після війни, після мого бажання, після моєї думки, після умови, після закінча з 21-го жовтня, після припису...; після зівтра...

по: 3. по іорам = по іорак, плавай лебедоньку по сіньому морю, по дніви, по дням, по своїм ліжку простягай ніжку, ніхто не заплаче по білому тілу по бураїцькому...;

4. по хату, по свій бік, по мінішній день, по два (підва), по перше, по другий раз, писати по кінос, по щось...;

7. по іорак, по сім боці Дніпра, по чийсь староні, по дорозі, кілька днів один по другим, по році, по Бозі, уже по служби, по половині, по правді, пізнати кою по чимсь...; по руськи, по ніні...

побіч: 2. стояти побіч себе...

поверх = **верх**: 2. сумув поверх кімина, кинувся аж поверх дерева, в хусточці поверх голові...

повісше: 2. як тебе нести: чи повисше кімина, чи повисше дерева...

пóза : 4. поза хату...;

6. поза хатою, поза рікою, поза містом...

пóзад : 2. позад хати...

поздóвж : 2. поздовж границі...

помежи, поміж = **межи** : 2., 6. поміж людей = поміж людьми...

помімо : 2. помімо моєї просьби, помімо того...

понад : 4. понад ріку, понад сілу, не маю брата понад тебе...;

6. понад рікою, понад землею, вів вітер понад Рімом...

пони́ше : 2. пони́ше причо́лка...

попе́ред = **пе́ред** : 4. поперед мене, побіи поперед ніс...

попі́д : 4. попі́д сті́л, попі́д га́й зелененький брала вдова́ лен дрі́бненький...;

6. попі́д горо́ю козаки́ іду́ть...

по́при : 4. по́при хату, бічи по́при віз, по́при се...

попро́тив : 2. Чо́му не же́ниш ся? — Ще по́против себе́ не ві́шукав...

по́руч : 2. по́руч себе́...

посе́ред : 2. посере́д мо́ря гори́ть воіо́нь, посере́д по́ля лежи́ть во́вча голова́...

по́тім : 2. по́тім того́ сама́ побачила, по́тім того́ ка́же...

поу́з : 2. поу́з вікна́, іти́ поу́з лева́ди...

пра́во : 2. пра́во бра́ми...

при : 7. при хаті́, при столі́, жию́ при сестрі́, при свідках, при місяці́, при тій спосі́бности, при сі́м сло́ві, при сві́тлі, при і́лосі́ дзво́нів, при всі́м ті́м, усну́ти при чи́танню, бу́ти при змі́слах, при ро́зумі, при гро́шах, при і́лосі́...

про : 4. про мене́, про біль зубів, про то́то, сам про себе́, одéжа про недéлю, говори́ти про щось, забу́ти про щось, дарува́ти щось про чо́рний день...

про́між : 2. про́між людей, про́між тако́ї про́пасти това́ру...;

4. про́між люди́...;

6. теля́ проби́раєть ся про́між наро́дом...

про́сто : 2. став про́сто мене́...

проти́, про́тив : 2. ви́їдь проти́в мене́, покла́в проти́ ві́тру, блищи́ть проти́ со́нця, проти́ Варва́ри поча́ло сні́жко́м пороши́ти, проти́ зви́чаю, проти́ моє́ї во́лі, проти́в при́казу, де е́му проти́ мене́, він і́рдий проти́в мене́ бідного́, проти́в чо́го він се говори́ть...

ра́ди : 2. Бо́га ра́ди, ра́ди Бо́га...

серед, середь: 2. *серед хати, серед поля стоїть млин, серед нас, серед таких обставин, серед літа...*

супротив: 2. *найбільші твори штуки видають ся нікчемними супротив творів природи...*

у = в...

через: 4. *через хату, через поле, через вікію, через пліт, через ніч, через цілий рік, через тиждень після того, через то, через нею, через твої труди нас Бог благословив...*

Деякі приіменники уживають ся також без приналежного **331.**
до них відмінка, т. зн. як прислівники, н. пр.: *з юдіна часу утліло, я заплатів з трицятьом робітникам, тут є зо три ріньских, чекати з рік, неділь із пять, до сірок людій, сірок до пятьдесять домів, що то за чоловік? за боїто, мати понад чотіри роки...*; про по гл. 185.

Про злучники.

I. Злучники співпорядкові сполучують реченя рівнорядні **332.**
(реченя головні, однородні реченя побічні) і однородні частини речень.

1. Для простої сполуки служать злучники *і, та, тай* а в реченях перечних *ні*; як на сполуку хочемо покласти більший на́тиск, то уживаємо злучників *не тільки — але також, ні — ні*; другу частину сполуки підносять з більшим на́тиском злучники: *також, та́кже*.

2. Сполучені гадки або слова ставимо у противність до себе злучником *а*, а ще більше злучником *але, однак, такі, пречийн*.

3. Іншим способом протиставлення є альтернатива (розстайні гадки або питання), яка навізуєть ся злучником *або*, а в питаню злучником *чи*, ще сильніше злучниками *або — або, то — то, раз — раз, почасти — почасти, хоч — хоч*.

4. Узасадненє висказаної передом гадки вводи́мо злучником *бо*.

Навпакі злучниками *же, і́дже, та́же, то* вводи́мо гадку тоді, коли хочемо зазначити, що вона узасаднена або пойснена гадкою, висказаною передом.

Найважнійші співпорядкові злучники є отсі: **333.**

а: *Я великий, а ти малий. Сіла без юлові шалє, а розум без сіли має. Не смерть страшна, а недуга. Дай чові їсти, а то пропаду з іолоду. А вжеж не можна смі відмовити іоброї волі.*

або: *Просі́ тата́ або́ ма́му. Або́ грай, або́ гро́ші відда́й.*

а́дже: *Не ли́хо мене́ ту́ принесло́; адже́ж ми собі́ свої́. А́дже так.*

аж: *Гри́зла, гри́зла, аж зу́би полома́ла. Ё́го ді́д та́кий ста́рий, аж мо́хом обри́с.*

але: *Рад би́ я то́бі помочи́, але не мо́жу. Я хоті́в щось сказа́ти, але він не дав. Не я, але ти то́му ві́нен. Але де!*

бо (гл. 335): *Не сніва́й, бо тут то́бі бу́де ли́хо. Даю́ть ся ко́марі в знакі́ і лю́дям і скоти́ні, бо́ж до́бре та́кі сверби́ть, як вони́ на́жальть. Бо́ так. Кажі́ бо вже́ раз.*

же: *Чо́го́ж то́бі да́ти? Нава́рив пі́ва, ві́ний же́ сво́ сам.*

і (й): *Ба́тько і син. Жа́би бува́ють і в во́ді і в по́лі. Без піджо́би і о́гнь не го́рить. Ви собі́ кажі́ть, що хо́чете; а я і слю́хати не хо́чу.*

кобі́: *Кобі́ ви здо́рові бу́лі! Кобі́ зу́би, то хлі́б бу́де.*

не тільки́ (лише́) — але́ та́кож (та́кже): *Сю́ по́ему я не тільки́ чита́в, але́ навчи́в ся є́ї та́кож на па́мять. Не тільки́ у нас, а і скрі́зь по всьому́ сві́тови ко́ждий зна́в зя́ця.*

ні́: *Жа́дна си́ла небесна́ ні́ зе́мна не мо́же то́бі помочи́. Ні́ сяк, ні́ так (пор. 326 про пере́чку ні́).*

одна́к, одна́кож: *Не бо́гато нам т́рјуду́ бу́де; одна́кож по́каже́ ся, як спра́виш ся.*

поча́сти — поча́сти: *Тут лі́си поча́сти ві́рубани́, поча́сти ві́корчовани́.*

пре́цінь: *До́ста ма́мі не до то́го бу́ло, а пре́цінь пі́шли.*

раз — раз: *Гово́рить раз ся́к, раз так.*

та, та́й: *Бу́в собі́ чоло́вік та́ жінка. Та́ не му́ч мене́. По́їхав чоло́вік на я́рмарок та́й купи́в козу́. Ху́тенько ка́зка ка́жесть ся, та́ не так то́ ху́тко дї́ло ро́бити́ ся.*

та́же: *Та́же ти хри́стияни́н, не бі́сурма́н.*

та́кий: *А він та́кий не послу́хав. Він не послу́хав ї́х і та́кий пі́шов.*

та́кож, та́кже, те́ж: *Я та́кже́ не зна́ю.*

то: *Він мені́ до́бро зроби́в, то́ я і є́му до́бро бу́ду ро́бити́. Як у́же́ в тя́жко́му неду́зі лежа́в, то́ все бу́вало ду́має́ та́ ду́має́ собі́. Ве́штає́ть ся Іва́н то́ сюди́, то́ туди́.*

хоч — хоч: *Зві́сна дівча́ча на́ту́ра, хоч у па́нстві́, хоч у му́жїцтві́.*

чи: *Бу́деш слю́хати, чи́ ні́? (гл. 324).*

334. II. Злу́чники підпорядко́ві вка́зують на то́, у я́кій зв'язи́ з ре́чене́м голо́вни́м сто́ять ці́лкові́ті, елі́птичні́ або́ й ско́рочені́

(245) речення побічні, що започинають ся тими злۇчниками. Поділ злۇчників підпорядкових з огляду на се їх завданє подано висше в § 244, 3—10.

Підпорядкові злۇчники є отсі:

абі = щоби.

аніж = ніж.

бо (гл. 333): *Молодїх займїв іноді можна пізнати по лісци на лобови. бо у старїх такої лісци не бувє ніколи.*

доки, докіль, поки, покіль: *Покіж се бїгло, піднялись на місто йти бублєйниці. Покіль молодїм був, так він сї і жулував. Бїли доти, доки не признїв ся. Не забўду, поки віку. Ковалє клєпє, поки теплє. Поти янїтка скїчуть, поки мїрїр бїчуть.*

закїм: *Почекїши ти собі ще, закїм я тобі дам тисячу корбн за марє.*

замість щоби, замість: *замість щоби просїв = замість просїти.*

колі: *Колї минуло два днї, прийшов він назад до дому. Тої собі в свїтї, колї ти такі старї. Колїб ти дістїв медвїжого молока, то я би натїла ся тай одужила.*

мов, немов, наче, неначе: *Чїйка скїлїть, лїтаючи, мов за дїтьми плаче. Він тїлько рукою магїв, немов хотїв лївсїм відїнїти від себе сю дїмку. За селїм щось чудє, ступонїть, наче грїм тремїть віддалекї. Бїтько мовчїть, неначе не чїє. Протягла руку, неначе не ївши.*

наколі: *Наколі се не поможє, то трєба буде інїшою спїсобоу уживїти.*

наскїлько = оскїлько.

наче, немов, неначе = мов.

ніж, анїж, чим: *Пристївив ся такїм бїдним, що ще гіршїй, нїж був. Ту ще гірша бїда, нїж у мене. Лучшїй прїклад, нїж наука. Крїще лїда, нїж свїрка. А все лүчше, чим дїти москаль, орудувати над нашїм крїмом. Чим би на стїкачі, а ви їдї собі любїтько. Цвїркун вїдїть ся бїльше в гїтї, чим на дворї. Чим мїє ростї сиротї, лүчше як виростє камїнь.*

нїм (= перед тим що): *Нїм сонце зїде, рожї їши вїстє.*

оскїлько, наскїлько: *Оскїлько я знаю.*

поки, покіль = доки.

скоро: *Утїшив ся, видячи сї, а працював ся ще бїльше, скоро почув: „Однї нам дорога“.*

сли: *Не гнівайся, сли про тебе добрим не злим словом задаю.*

ТІЛЬКО ЩО, ТІЛЬКО: *Тільки що розвідніло ся, царіця кричить. Тільки ти ключ денебудь дїнеш, то тоді усе ми пропаці.*

ХОТЬ, ХОТЯЙ, ХОЧ: *Він хоть і старій, а все такі поміч дає. Хоч у тебе і нема зубів, то ти мене сїнай якнебудь, щоб хазяйка почувла. Сова, хоть би літала погід небеса, то соколом ніколи не буде. Світле око, хоть де, найде. Хоч з тим, хоч без тою.*

чи: *Подиві ся, чи коні запряжені. Чи нікі, чи завтра, все одно (гл. 324 і 333).*

чим = піж; чим — тим: *Чим дальше в ліс, тим більше дров.*

що: *Він каже, що не має часу. Треба мені подякувати вовкови, що він мені виоду зробів. Був собі такий бідний вовк, що трохи не здох з голоду. Як же мені не плакати, що тільки один ти мені остав ся?*

щобі, щоб, абі: *Вони підперли двері, щоб вона не вилїзла. Я хочу, щоб у мене був усе півний збінок гроши. Щоб ви так по правді діхали! Що тут робити, щоб вона не втікла? Такої біді мені ще не трапляло ся, щоб у мене що вкрали. Робітники роблять, от абі день минув. Він іоворить, абі язик вертів ся. Абі гроші, то все буде. Чоловік на землі не на те, щоб усе тільки в щасті жити і ніякої туги і печали не дізнати, а на те, щоб святі добро возлюбити і через його в царство небесне ввійти.*

як, як що: *Голос сопки колисав ся по воздухах, як рибка по широкім Дунаю. Не такий чорт страшний, як єго малюють. Нема у світі, як своя країна. Як вийде твій хазяїн в поле, так (то) іди за ним. Як би дали чоғнебудь доброю їсти, то показав би вам сокола. Як пес став уже дуже старій, хазяїн прогнав єго від хати. Пять літ минуло, як він в селі не був. Лові рибку, як ловить ся. Побачимо ся ще, як що не умру (помремо).*

336. *Деякі злучники уживають ся таке же як прислівники, н. пр.: аж, і, хоть, наче, ніби, н. пр.: Босфор аж затряс ся. Єго аж нема. Віддасть мені аж на Дмитра.*

В. Про лад слів у реченю (гадці).

337. *Деякі слова, рзряди слів і части реченя (гадки) мають зовсім означене місце в реченю (гадці). Так ставимо:*

1. *питаїні заїменники і частиці, відносні заїменники і частиці і злучники (окрім же) на початку гадки, котру вони запо-*

чиняють, н. пр.: *Що хочеш? Де йдеш? Чи мама дома? Не знаю, чи дома, чи ні. Не все золото, що ся світить. Там добре, де нас нема. Лиш дощ, що їлици потоками стали. Сиди тут, поки назад не прийду...*

2. *би*, *-б* по якимсь сліві, особливо по злúčниках, дісслóвах або і заіменниках, н. пр.: *Як би ви вчились, так як треба, то і мудрість були би своя...*

3. перéчку перед тим слóвом, що має б́ути заперéчене, і перед присúдком, коли ціла гáдка має б́ути заперéчена, н. пр.: *Слабий чоловік не може далеко йти. (Але: Недалеко школи стоять дві старі тополі). Не все те мiємо, про що гадаємо. Нї в день, нї в ночі не маю сурокóю...*

4. приіменники (окрім *ради*) перед тим слóвом або вираженням, до котрого належать (заіменники *нікто́*, *ніщо́*, *де́кто*, *де́що* можна притім розділити приіменником на їх складові часті), н. пр.: *Від нікі не буду з нікім (або ні з ким) уже про се говорити. Вони ні защо у світі не хотіла сею зробити.*

5. придáтки прикетникові безпосередно перед або по слóві, до котрого належать, н. пр.: *Осінь приносить нам солодкі овочі дерев. Суд Божий не мине тебе...*

6. *нехай*, *най* (гл. 323) все перед дісслóвом, н. пр.: *Най буде мир між нами.*

Зрештою лад слів є свобідний, але свобідний не в тім значіню, щобі се було все одно́, як слова́ і реченя́ (гадки) по собі слідують; протівно маємо нормáльний лад слів, а сей лад можна змініти, чи то для більшого піднесеня якогось слóва, чи задля інших причин в промóвах і піснях.

Нормáльний лад слів є такий:

1. Підмет (із своїми придáтками) стоїть перед присúдком, пред́мет (із своїми придáтками) і придáток прислівниковий по присúдку: але корóткі прислівники ставимо радше перед присúдком, н. пр.: *Вода є свіжа. Наймолодша дитина бідної вдови спала. Колумб відкрив Америку. Нікто́ на світі не має, що ему принесе найблизший день. Блискає на всі сторони. Стало смеркати, як я влетів у ліс. Він мені дуже подобав.*

2. Наколи є два пред́мети, то ставимо 3-ий відмінок перед 4-им; зрештою що до порядку пред́метів і придáтків прислівникових, що належать до одніого і то́го само́го присúдка, захóвемо лишé отсе правило, що корóтше вираженє ставимо перед довшим.

н. пр.: *Напи́шу бра́тові лист. Напи́шу віденському капелюшникови, що продає такі і́рні капелюхи́, пере́писний листо́к, щобі́ присла́в мені́ тако́ж оді́н капелю́х.* (Або: *Напи́шу пере́писний листо́к віденському капелюшникови, що продає такі і́рні капелюхи́, щобі́ і т. д.*)

3. Та прѣдмет або прѣдѣток прислѣвникѣвий стоїть чѣсто на початку рѣченя (га́дки), чи то для то́го, щоб є́го сим виї́мковим ладо́м особлѣво підне́сти, чи то для то́го, що найлі́пше надає́ть ся до навѣзана́ з попередню́ю га́дкою, або що є пита́йним або відно́сним сло́вом (гл. 337, 1); в такі́х ра́зах по прѣдметі́ або прѣдѣтку прислѣвникѣвим слѣдує де́коли насампе́ред присудко́ве дієсло́во, а аж поті́м підмет, н. пр.: *Де ме́шкає тво́ї ба́тько? Он-та́м у до́мі, що на є́го даху́ сиді́ть чо́рний кіт, ме́шкають та́то. Таки́й і́рний ді́м поста́вили та́то? В одні́м го́роді жи́в купе́ць; у не́го не ста́ло това́рів.*

4. Заі́менник особѣвий і зворѣтний, коли вони́ є прѣдметом, прилу́чують ся ра́до до слѣв, котрі́ми почина́ємо га́дку (як злу́чники, пита́йні слова́...), н. пр.: *Як собі́ хто поста́вить, так ся ві́спить. Як ся ма́си? Зрѣшто́ю ся прилу́чуєть ся в письме́нній мо́ві зви́чайно до дієсло́ва: Добре ма́ю ся. Учи́ти ся... Смерка́ло ся. Купу́вати меть ся. При спосо́бі можли́вим, коли би́ не стоїть перед дієсло́вом, а за ним, то ста́вимо ся зви́чайно аж по би́: як би́ ви вчи́лись так, як тре́ба, то... Як би́ ти вчив ся... Хоті́лоб ся мені́... Він ду́же тим тї́шив би́ ся. Скорѣчене ся (-сь) мо́же сто́яти та́кже перед би́: Хоті́лось би́ мені́...*

339. Примі́ри свѣбідного ладу́ слѣв: *Вербу́, де не посади́, там і́ прийме́ ся. Про сла́ву думáє лі́цар, а не про те, щоб ці́ла бу́ла голо́ва на плеча́х. Понад Дні́про́м поу́з і́р є бо́іато печѣ́р.*

ДОДАТОК I.

Правопись.

Зв'юки виражаємо в письмі знаками (б'юкви); а цілий ряд букв 1. уживаних в письм'енній мові називає ся азб'юкою. Українська азб'юка походить від кирилиці. Знаки устанóвлені св. Кирилом для слов'янського письма (глаголиця) були заступлені в Болгарії б'льше як через половину гр'цькими б'юквами; всеж такі називає ся ся нова азб'юка кирилицею. Ї приймали Русини-Українці з д'якими зм'нами і уживають ще теп'р в своїх церковних книгах. Петро Великий приказав в р. 1708-ім, щоб для св'ітеької російської літератури вз'яти азб'юку уживану тоді у Українців і Білорусів, котра де в чім наближила ся до латинської: відси вз'яла ся так зв'ана гражданка. Ї уживають теп'р і Українці. Бували також поодинокі проби вв'едення латинських букв до українського письма.

Як виражати правильно мову письмом, того учить правопись.

Правопись, що тут в'иложена, є в головних точках фонетична: бо вона має за основу правило: Пиши, як правильно говорить ся. Правильно говорити значить обминати в мові всякі місцеві (нарічєві) властивості¹⁾, б'гже уживати правильної мови, т. зн. такої, що сп'льна всім письм'еним Українцям, однакова і всім Українцям л'гко зрозум'ла. Прот'є, хто знає, чим мовна стóронн' відріжняє ся від письм'енної української мови, той, м'жнаб

¹⁾ Нарічєва властивість є н. пр. казати ніч замість ніч, сіл' зам. сіль, ст'є або с'їє зам. ст'л, смерт'євний зам. смерт'єльний, в'їйти або уїйти зам. в'йти, зел'єні зам. зелені, ковал'єм зам. ковал'єм, люд'єм зам. люд'єх або люд'ях, хл'єнец' зам. хл'єнець, кон'єць зам. кон'єць, був або б'є зам. був, т'єжко зам. т'яжко, єє або єи зам. єя, х'їє зам. х'їє, х'ку зам. х'очу, кру'тко зам. кру'чу, в'їєю зам. в'їджу, р'б'ю зам. р'б'лю, пр'єю зам. пр'ошу, в'єє зам. в'б'жу, р'б'є зам. р'б'ить, с'н'єват' зам. с'н'єває, б'уд'єме зам. б'уд'ємо і т. п.

сказати, уміє вже добре писати і читати після сєї правописи, котра вимагає писати так, як правильно говорить ся; треба лишé навчити ся:

I. якіми знаками означують ся звúки української мови,

II. в котрих разях в правописи зазначає ся похóджене слóва, óтже пише ся етимольогічно, а не чíсто фонетічно,

III. як писати чужі слóва, а крім тóго

IV. присвоїти собі ще деякі íнньші правила, які прийняли ся між письменними, а не доторкають зкúків мови.

I.

3. Звúки української мови виражають ся в письмі отсіми 33 бúквами:

А, Б, В, Г, Д, Е, Є, Ж, З, И, Й, І, Ї, К, Л, М, Н,
а, б, в, г, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н.

А, Б, В, Г, Д, Е, Є, Ж, З, И, Ї, І, Ї, К, Л, М, Н,
а, б, в, г, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н,

О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, —;
о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь;

О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, —;
о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

Сі бúкви називають ся:

а, бе, ве, га, ге, де, е, є, же, зе, и, ий, і, ї, ка, ел, ем,
ен, о, пе, ер, ес, те, у, еф, ха, це, че, ше, ще, ю, я, їр.

Змежи них означають: 1. шість букв поєдінчі голосівкі, 2. сімнайцять поєдінчі шелестівкі, 3. три бúкви зложені шелестівкі, 4. дві раз голосівкі, раз шелестівкі, 5. одна є лишé знаком м'ягчення, 6. чотіри означають сполúчене шелестівки з голосівка́ми.

1. Поєдінчі голосівкі є: а, е, и, і, о, у, н. пр.: баба, тебе́, біти, він, то, б́уду.

2. Поєдінчі шелестівкі є: б, г, ґ, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ш, ң. пр. біб, го́ре, газда́, дім, жа́ба, за, ко́б, мис, мене́, нива, по, робо́та, сукио́, так, Фе́дір, ході́ти, шило́.

3. Зложені шелестівкі є: *ц, ч, ш*. н. пр.: *цан, чіти, шо*. В двозвуку *ц* є іменно *т* і *с*, в двозвуку *ч* так само *т* і *ш* тісно з собою сполучені; *ш* є властиво *шч*. Для так само тісних сполучень *д* і *ж*, як в словах: *хóджу, дожджáнка*, *д* і *з*, як в словах: *дзвін, родзінки* нема осібних знаків.

4. Знак **В** має перед голосівками, а в назвуку слів також перед шелестівками, значіне шелестівки, н. пр.: *водá, ровéць, сливóк, поволіти, вложіти, вторувáти*. З попередніми голосівками лúчить ся **В** в двозвук, в котрім означає тільки, що *у* н. пр.: *Еврóпи, бив, півострóв, лáвка, сáвка, пішóв, був*.

Бўква **Й** є лишé перед *о* шелестівкою; н. пр.: *сойóк* (сбйка), *байóк* (бáйка), *ротайóваний* (розпаювáти), *йóв, Йордáн*. З попередніми голосівками лúчить ся **Й** в двозвук, в котрім означає тільки, що *і*, н. пр.: *дай, бáйка, Мадéй, бий, сбйки, купйи*.

5. Щобі зазначіти, що якусь шелестівку треба м'яко вимовляти (перший стўпень м'ягчення), додає ся до тої шелестівки на кінці слів, а також перед твердою шелестівкою і перед **О**¹⁾ знак **Ь**: *будЬ, зяТЬ, хтоСЬ, княЗЬ, місяЦЬ, біль, о́онЬ...*; *бўдьмо, батЬко, возЬмі, сьóйт, цьóйт, вóльми, кінЬте...*; *лйсьóю, мальóваний, пятЬóх...*

Як задля такого зм'ягчення, що означене знаком **Ь**, зм'ягчила ся ще і друга шелестівка перед нею, так що дві м'які шелестівки стоять побіч себе в однім складі, то не треба м'ягчення першої шелестівки ще з осібна зазначувати знаком **Ь**. Длятого пішемо, н. пр.: *шйздЬ, кйсть, мйсль, бйзнь*; *кйстьми, шйстьóх...*; але *пóльськйй...*, бо обі м'які шелестівкі належать тут до рíжних складів.

6. *я, е, ї, ю* є знаками сполученя *й* з поєдінними голосівками, н. пр.: *я, яйце, яйтий, імя, краєм, край, бси, їсти, вйду, їв, вюи, Юрко, Стефрйк*. Знаки *я, е, ї, ю* мають се значіне лишé в назвуку слів, по других голосівках і по *б, н, в, ф, м*. По *ж, ш, ч, ш* вони не подібують ся²⁾ По шелестівках, котрі мóжуть м'ягчити си, т. зн. по *д, т; з, с, ц; л і н*, означують вони зм'ягчене сих звуків, так що *дя, де, дй, до* = *ды, дые, дыі, дыу* — *ты, тй, тйі, тью, зя, зє, зй, зю, ся...*; *ця...*; *ля...*; *ня...* = *тыя, тье, тйі, тью, зя, зє,*

¹⁾ Також і перед *-ю*, н. пр. в формі *сйво* = *сйвою*, абі тим вїразити, що се слово розпадає ся при читаню на такі два складі: *сй-во*. Частійше сям способом треба послугувати ся в чужих словах, щоб вїрно віддати чужу ви́мову, н. пр.: *Вегля* (Veglia), *Кальарі* (Cagliari), *Огльо* (Oglio), *Мадонна ді Кампйгльо* (Madonna di Campiglio).

²⁾ На Україні піше дехто також *зжжэть* (але *зжжэти*), *лйчю*, *лйжжэж* аналогічно до *лйчлйч, лйччч, лйжжжж*, в тім рáді *ж, ю* звучать як добувки *ю, жу*.

зйі, зьу, сьа... шьа... лья... ньа..., н. пр.: **д**я́дина, жо́лудьєм, **д**і́д, ме́двє́дю, **т**я́нр, жи́тє, **т**і́ло, жи́ттю́, зя́тя, шлу́зе. **б**о́зі, кня́зю, сьа, лі́се, сї́яти, сью́ді, шевця́, о́ці, се́рцю, коро́ля, з'ле́. **л**і́д, **л**ю́блю, нє́ня, зна́нє, мінї́, **н**ю́хати.

Змя́гчення ще дру́гої шелесті́вки перед *я, є, ї, ю* не треба зазначувати ще з осі́бна знако́м *ь*, коли обі́ шелесті́вки на́лежать до одно́го скла́ду. Дя́того пи́шемо, н. пр.: **сл**і́д, **сл**і́тій, **сн**і́г. **Сн**я́тин, **п**і́сля. **сн**і́данє, **ст**і́на... а не *сьлі́д, сьлі́тій, сьні́, Сьня́тин, пі́сьля, сьні́данє, сьті́на*.

Коли́ж м'я́гкі шелесті́вки на́лежать до рі́зних скла́дів, то м'я́гченє першо́ї шелесті́вки треба зазначі́ти з осі́бна знако́м *ь*; н. пр.: *чит*а́ль-ня, *їд*а́ль-ня, *коп*а́ль-ня, а не *чита́ля...*; *Юль*-ця, а не *Юля...*; *стр*і́ль-ця́, *погор*і́ль-ці́, *па́ль*-ця́ми, *бі́ль*-ня..., а не *стри́ля, погорі́лі, па́мями, бі́ля...*; *ти́ль*-ні́йший, *си́ль*-ні́йший, а не *тилі́йший, силі́йший...*; *ку́ль*-тї́, *не́нь*-ці́ а не *куля́ті, не́нці...*

Коли́ж до сло́ва, що почина́єть ся зву́ками *я, є, ї, ю*, долучі́ть ся зпереду́ прі́ставка *з-, роз-, від-, над-, перед-*, тоді́ *я, є, ї, ю* знача́ть тілько́ що *їа, їє, її, їу*, і не м'я́гча́ть попередно́го *з, д*, бо ті́ шелесті́вки на́лежать вла́стиво до відді́льної від сло́ва прі́ставки н. пр.: *зї́сти, зая́вити ся, відї́хати...*

II.

4. 1. При відмі́нюваню слі́в треба у всі́х відмінках писа́ти голосові́ шелесті́вки корі́нні *б, д, з, ж, г*, хоть і́х вла́стиво чу́ти ви́разно лишє́ тоді́, як сто́ять перед го́лосівкою, т. зн. в одні́м відмінку́ (у му́жеських і́менників в 1-ім відм. одн., а у і́нших в 2-ім відм. мн.), н. пр. *па́рубкі, воро́біч, поря́дки, оселе́диці, обра́зкі, рі́жкі, ні́тї...*, *па́рубка, -ом, -ів* і т. д., бо 1-ий відм., одн. є: *па́рубок, воро́бець, поря́док, оселе́дець, обра́зок, рі́жо́к, но́готь*. Дя́льше писа́ти треба: *ри́бка, за́гадка, вя́зка, кни́жка...*; *лі́жка...*, *ри́бки, ри́бці, ри́бкою* і т. д., *лі́жка, лі́жку* і т. д., бо 2-ий відм. мн. є: *ри́бо́к, за́гадо́к, вя́зо́к, кни́жо́к, лі́жо́к*.

Так са́мо треба писа́ти корі́нні шелесті́вки́ го́лосові́ *б* і *з* в сло́вах *ску́бети, вребі́ти, лі́зти*, бо ка́же ся: *ску́бу́, ску́беши, вребі́у, лі́зу* і т. д.

2. Коли́ корі́ні́ або́ ни́ї кінча́ть ся го́лосові́ми шелесті́вками́ *б, д, з, ж, г*, то треба заде́ржувати і́х завсі́ди і у всі́х сло́вах, віведе́них з тих корі́нів або́ ни́в. Н. пр.: *се́рбський* (бо ка́жемо *Се́рби*), *врубі́ший* (*врубі́ий*), *сусі́дство* (*сусі́ди*), *солодкі́й* (*солоді́ти*), *ри́дкий*

(*риде́нький*), *шведський* (*Шведи*), *моло́дший* (*молоді́й*), *бли́зкий* (*близенький*), *на́зний* (*нале́нький*), *тя́жкий* (*тяжеско*), *тя́жкий*, *тя́жкий* (*тяжеско*), *лі́гкий* (*ле́нький*), *ма́гкий* (*мяню́ко*)... Але говоримо і пишемо: *лі́кший*, *мя́кший*.

Так са́мо треба заде́ржувати безголо́сі шелесті́вкі корі́нні ве́ і ве́оди, н. пр.: *про́сьба* (бо ка́жемо *просі́ти*), *кісьба́* (*ко́сити*), *боро́тьба́* (*борі́ти ся*)... і в збо́женнях як *вє́ликоде́нь* (*вє́ликий*), *о́сьве* (порів. *се*), *ті́кже* (*ті́ко*), *о́тже* (*от*)...

Із тих порівнянь бачимо, що аби́ знати, чи шелесті́вка на кінці́ корі́ня а́бо ния є́ голосова́, чи безголо́са, треба́ собі́ лиш утво́рити з корі́ня а́бо ния таке́ сло́во а́бо таку́ фо́рму, де шелесті́вка ста́лаб перед яку́сь голосе́вку.

3. *Бєз, від, шє, об, під, роз* пишемо ве́оди одна́ково, н. пр.: *бєз то́во, бєзко́нчий, бєзлі́чий, від хі́ти, відєи, відка́нути, відни́сати, надку́сати, надса́дїти ся, обті́рти, обшивка, відшивка, розсудок, розчєсати*...

При́менник *з* пи́ше ся ве́ у ве́іх значі́нях *з* (*із*), н. пр.: *з братом, з нї́том, з хі́ти, з ві́кні, із смєрє́ки*.

При́ставку *з-* треба́ писати́ *с* перед безголо́сими *п, т, к, ф, ж*, н. пр.: *спє́сїи, спє́рти* (*зі́рїї*), *списа́їти, стє́рти* (*зі́тру*), *сло́ви, скрє́їти, сфєльшє́їти*...

Одна́к перед *с, ш, ж, ч, ш* пишемо заве́ди *з-*: *жє́їти ся, шї́їти, шї́їти, шї́їти, шї́їти, шї́їти, шї́їти*. І в при́менниках збо́женнях з тим *з*, що по нї́м стої́ть 2-ий відмі́нок, пишемо *з*, а не *с*, о́тже: *зі́їд, зі́їд, зі́їд, зі́їд*.

4. В сло́вах, що утво́рені з нї́в на *-и* на́ростком *-ство*, б́квн *иє* зли́вають ся в знак *и*, о́тже: *бєлємі́їтєво, бєніцїтєво, бєніцїтєво, шєлєсїтєво*.

III.

При́писано чужі́х слів треба́ держати́ ся отє́іх пра́вил: 5.

1. На́росток **-їй** пишеть ся в чужі́х іме́нах осі́б по ве́іх шелесті́вках *-їи*: *Овідїи, Мєтєдїи, Мєлєтїи, Теодїи, Атанасїи, Гєрраціи, Битєрїи, Грїєвїи, Літїи, Василїи, Антєвїи, Павлїи*... але *Вєрсієи* (*Вєрсієи*), *Юліи, Помпїєи, Сєлєрїєи, Асканїи*... і так ве́ї ті, що в латї́нській мові́ кінча́ть ся на *-lius, -nius*.

2. Церковноєсловя́нський на́росток **-їє** пишемо в при́їтєих з церкє́вної мови́ сло́вах заве́ди **-їє**: *мєлєсє́рдєи, спєсє́нєи, вєдєсє́дєтєи, кє́їєи, о́рїєїєи, вєнїє́їєи, бєрєтє́їєи*...

3. І на́росток **-їя** пишуть вє́же по ве́іх шелесті́вках *-їа*, тї́лько по *з, ш* — *їа*, н. пр.: *Аркє́їа, комє́їа, Бєбїа, нєрїа, Аїа, жє-*

назія, по́езія, комісія, Росія, ака́ція, Фра́нція, ста́ція, А́встрія, істо́рія, а́рія, мате́рія, а́рмія, акаде́мія, Ара́бія, Етіопі́я, Болі́вія, пара́фія, Канадо́кія, педаго́гія, мона́рхія... Анлі́я, Іта́лія, Пата́лія, бата́лія, Шве́їя, лі́нія, компа́нія, у́нія, колю́нія... Дялято́го та́кже: лімназіа́льний, мате́ріальний, колю́нійльний...

Одна́к в шко́лі приде́ржують ся при пи́саню се́го па́ростка, а та́кже і па́ростків **-ій** і **-іє** пра́вила, що по́дане під 4 для всі́х про́чих чужі́х па́ростків.

4. Зву́к *i* в чужі́х па́ростках **-ік**, **-іка**, **-іст**, **-ізм**, а відта́к в па́ростках **-ійний**, **-ійський**, **-ічний** і т. д. пі́шеть ся а) за́всіди *i* по *n*, *б*, *в*, *м*, *ф*; *к*, *с*, *х* і по голо́сівка́х, б) за́всіди *ї* по *л*, *н*; в) по шесті́вках *д*, *т*, *з*, *с*, *ц*, *ж*, *ш*, *ч*, *р* звук *i* пере́йшов в вимові на *и* і дялято́го пи́шемо в такі́х ра́зах *и*. Н. пр.: а) *е́піка*, *е́пічний*, *кубі́чний*, *атаві́зм*, *поле́міка*, *полеме́чний*, *етнографі́чний*, *софі́ст*, *софі́зм*, *остракі́зм*, *льо́гіка*, *льо́гічний*, *монархі́ст*, *архаї́зм*, *атеї́ст*, *мозаї́ка*...; б) *прові́нціялі́зм*, *а́рійка*, *маши́ніст*, *меха́нік*, *те́хніка*, *техні́чний*, *анлі́йський*...; в) *буді́зм*, *ме́дик*, *мето́дика*, *мето́дичний*, *арті́ст*, *арті́зм*, *трама́тика*, *траматі́чний*, *парті́йний*, *симпа́тичний*, *азі́йський*, *музика́льний*, *фі́зика*, *кля́сик*, *клясі́чний*, *комісі́йний*, *росі́йський*, *місти́цизм*, *полі́ційний*, *бандажі́ст*, *австрі́йський*, *істо́рик*, *історі́чний*, *фа́брика*...

Але тре́ба писа́ти: *като́лик*, *католи́цький*, *євангелі́ст*, *ака́фіст*, *публі́ка* (в значі́ню лю́ди), *публі́чний*.

5. Тре́ба писа́ти за́всіди: *анти-*, *архи-*, отже н. пр.: *антипа́тія*, *антифо́н*, *архи́князь*, *архима́ндрит*, *архистраті́г*, *архите́кт*...

6. Голо́сівку *i* в середі́ні чужі́х слів пере́даємо в украї́нській мові а́бо через *i*, а́бо через *ї*, а́бо через *и* — зо́всім пі́сля то́го само́го пра́вила, яке по́дане в то́чці 4-ій. Ли́ше коли́ по *i* насту́пає в чужі́х мо́вах голо́сівка, в такі́м ра́зі се *i* пі́кколи не замі́нюєть ся у нас на *и*. Дялято́го пи́шемо: *циві́льний*, *цивілі́зація* (-*ія*), *прові́нція* (-*ія*), *епіде́мія*, *гімна́зія* (-*ія*), *фі́зика*, *комі́сія* (-*ія*), *ру́їна*, *криті́к*, *симпа́тія* (-*ія*), *місти́цизм*, *артиле́рія* (*ія*), *консисто́рія* (-*ія*), *етимоло́гія*, *ши́зма*, *принці́п*, *інтеле́генція* (-*ія*), *лі́нія*, *полі́ція* (-*ія*), *органі́зація* (-*ія*), *нівелюва́ти*, *ано́їзм*..., *діагно́за*, *діаметра́льний*, *патріа́рх*, *авдіе́нція* (-*ія*), *діве́зія* (-*ія*), *ді́сти*, *діюрі́ст*, *біоло́гія*, *періо́да*, *патріо́т*, *кі́оск*, *місіона́р*, *націо́нальний*, *мі́лди*...

7. Чужі́ імена́ вла́сні і на́зви чужі́х краі́в, мі́ст, гір, рі́к, о́зер і т. д., з які́ми Русні́ні особлі́во через бі́блію, да́вні літо́писи, церко́вно-словя́нський календа́р, які́й панува́в і до́си ще пану́є на

Руси, і через школу познайомили ся, а так са́мо імена́ словя́нські, пи́шемо б́уква за б́уквою так, як вони́ у нас зви́чайно вимовля́ють ся, н. пр.: *Вифле́єм, Єрусали́м, Єгипет, Дави́д, Мойсе́й, Рафаі́л, Соломо́н...*, *Ломоно́сов, Москва́, Пу́шкін, Тургє́нєв, Толсто́й...*, *Ієде-мін, Залє́ский, Ми́цкєвич, Собє́ский, Я́йло...*, *Добро́вський, Пали́цький, Раде́цький, Пра́га, Рокита́нський, Ша́фарик...*, *Біларо́д, Дани́чич, Вук Ка́раджич, Бля́чич, За́реб, Микло́сич...*, *Ате́ни, Гомер, Зевс, Крез, Пері́кль, Рим, Сокра́т, Тро́я, Цє́зар, Ци́церон, Язон...*, *Бокі́ціо, Данте, Ка́лдерон, Колю́мб, Маки́опі, Пєтра́рки, Піза, Ра́фаєль, Тоска́на...*, *Дон-Кішо́т...*, *Анжю́, Бєранжє́ (2-ий відм. Бєранжє́ра), Бордо́, Бєр-тань, Бурбо́н, Вольтє́р, Діма́, Додє́ (2-ий відм. Додє́та), Корнє́ль, Парі́ж, Расі́н, Русо́...*, *Ба́йрон, Ва́лтер Скот, Сві́фт, Лондо́н, Шекспі́р, Шті́ярт...*, *Га́йне, Ге́зель, Ге́те (-тою), Лє́віс, Липськ, Ма́єр, Опі́ц, Шіллєр...*

В сполу́ченю з наст́упним о пи́шемо лиш і́ (не ї́), так са́мо, коли перед і́ стоїть яка́сь голосі́вка, н. пр.: *Сіо́н, Хіос, Біон, Антио́х, Аріо́ст, Етіо́пія, Діон, Ні́оба, Оріо́н, Ріо...*, *Ка́їн, Михаї́л, Лю́ка, Енеї́да, герої́чний...* Лиш по л пи́шемо і́ в тих ра́зах ї́: *Ліо́н, Клі́о...*

Ме́нше зна́ні чужі імена́ власні́ найлі́пше писати́ так, як вони́ пишуть ся в чужі́х мо́вах. До такі́х іме́н власних на́лежать, н. пр.: *Brachelli, Du Bois-Raymond, Fizeau, Foucault, Fresnel, Mirabaud, Mirabeau, Neef, Salesbury, ten Brink, van Houten, O'Connell, Lützow, Wörishofen...*

IV.

1. Великі́ б́укви́ початкові́ пи́шемо:

а) на початку́ ціло́ї га́дки, о́тже завсі́ди по кро́нці, та́кож по пита́йнику або по оклі́чнику, а по дво́кронці тоді́, коли незмі́нено наво́димо чи́сь бе́сїду, зате́ ні́коли по сере́днику або по за́пинці:

б) на початку́ рядкі́в віршові́х:

в) в імена́х власних, що́ ними́ назива́ємо о́соби́ (люди́й, богі́в, д́ухів, зви́рята́ і все, що́ собі́ уособля́ємо), това́риства, держа́ви, наро́ди, кра́ї, міста́, се́ла і ве́які́ місце́вости і їх ме́шканці́в, рі́ки і пото́ки, го́ри, о́зера і мо́ря, н. пр.: *Алекса́ндр Вели́кий, Бєло-ро́щиця, Катєрі́на, Михаї́ло, Пєтро́, Тарас, Ша́шкєвич, Шевче́нко...*, *Ате́ни, Бог (але бо́ги Грє́цькі́), Зевс, Марс, Михаї́л...*, *Красу́л, Рябко́...*, *Мисля́ю я́стий...*, *Васи́ліяна, това́риство Просві́та...*, *Австро-У́горщина...*, *Моска́ї, Поля́ки, Русь, Русині́...*, *Буковина́, Га-лиця́ні, Швайці́рія (-ія)...*, *Ка́раїв, Кра́ків, Лю́ка, Ку́ти, Лича́ків, Ми-*

6.

настирська, Паріж, Сиятин, Стрілецький Кут..., Буковинці, Львовяни, Тернопільці..., Дністёр, Дунай, Прут..., Альпи, Бескид, Піп Іван (гора), Чорногора..., Босфор, Морське Око, Чорне море. Назви місяців пишемо малими буквами: сїчень, лютий...

г) в прикметниках виведених від імен особових, н. пр.: Іванів, Шевченкові твори, могила Тарасова, служба Божя, Богородичині празник; так само в прикметниках виведених на́ростком *-ів (-ов)* від всяких імен власних, н. пр.: Дніпріві пороби, Дністріві хвилі;

д) в заголовках книжок і творів штуки, н. пр.: Енеїда, Гляда, Наймичка, Перекотиполе, Три як рідні брати, Школа атенська (Рафаеля).

е) Наконєць пишемо в листах і в письмах до начальства і урядів великими буквами початковими: титули осіб, начальства і урядів таї особові і присвійні заіменники, коли стягають ся до особи, що до неї пишемо, н. пр.: *Високоповажаний Пáne Дирéктор, Високопреподобний Отче! Високе ч. к. Намісництво! Свiтла ч. к. Радо Шкiльня окрiжна! Сердечно дякую Тобi, дорогий приятелю... Остаю з глубоким поважанем Пána Старóсти покiрний слуга... Високий Видiле Кравий! Самé в пору получив я Ваше письмо...*

7. 2. Дiленє слiв.

Колі двоскладного або многоскладного слова при писано не можна помістити в рядку, то ділимо єго найліпше так, щоб обі часті слова можна було якось пізнати. Для того треба держати ся отєїх правил:

а) Колі слово зложене або спроставковане так, що складові часті кождому лєгко розпізнати, то другу часть слова переносимо до другого рядка, н. пр.: *бiло-лиций, чорно-окий, пройди-свiт, най-любший, сьогодні, безодня, без-лiч, не-дбалий, по-вторити, за-струити, за-ткнути, зі-тхлий, зі-тхнути, ви-вчити, відо-рвати, під-нести, під-лива, обо-в'язок, роз-дати...*

б) Так само відділюють ся деякі на́ростки дуже виразно від пня і переносять ся до другого рядка, а особливо на́ростки *-ка, -ко, -ний, -кий, -лий, -ливий, -ство, -ник, -ший, -ський, -нути, закінченє дiємєнника -ти, минувшости -ла, -ло, -ли*, н. пр.: *кiт-ка, хiст-ка, ивiрт-ка, уш-ко, лiч-ко, бiд-ний, яс-ний, корiт-кий, вiз-ник, лiп-ший, вiз-ти, нiс-ти, вiб-ти (длятого тiкже вiб-сти), пек-ли, нiс-ли, набрiск-лий, свар-ливий, божє-ствó, злодiй-ство, лiнив-ство, мiцiнсьтво, множє-ствó, рождє-ствó, лiкар-ство, товари-ство..., австрiйський, громадський, європiйський, королiвський, мiцiнський, мор-*

самохіть, сеіодне, сьогодні, силомиць, скоросвіт, сночи, спасибі, спершиї, справді, таже, тай, та́кже, тако́ж, тимчасом, тоїд, торік, уперше, хтоб́удь, хтонéб́удь, хтось, чимало, щоб, шобі́, шоб́удь, шонéб́удь, шось, якийсь...

Треба та́кже завсіди писати разом приіменник з приналежним до не́го імя́м, коли на́голос паде́ на приіменник, н. пр.: *до́світа, за́муж, за́раз, за́що, на́дто, на́ново, на́що, по́ночи, по́що...*

б) Пи́шемо разом, але відділюємо розділкою (-) більше або менше зви́чайні слова́ збо́жені, як *Австро-У́горщина, церко́вно-сло-вя́нський, ко́нець-кі́нцем, яко-та́ко, все́го-на́все́го, раз-враз...*, і слова́ так сла́бо сполу́чені, що ще ко́жда часть для се́бе відмінює ся, н. пр.: *хлі́б-сі́ль, оді́н-еді́ний* і т. д.

Одна́к без розділки наві́зуємо до попереднього слова́ -ж, -б, -сь: *во́наж, було́б, печі́сь...*, *шоб, одна́кож, пре́ціж, коле́ж.*

9. 4. **Скорочене.** Слова́ і звороти, що дуже ча́сто в мові по-верта́ють, не ви́писуємо зви́чайно в ці́лости, але скорочуємо:

г. = гляді

д. = доброді́й

др. = до́ктор

і т. д. = і так да́льше

і т. др. = і таке дру́ге

і т. и. = і таке і́нше

і т. н. = і тим поді́бне

К або *кор.* = *ко́рона*

карб. = *карбо́ванець*

кп. = *копійка*

н. пр. = на примі́р, на
при́клад

п. = *пан*

пр. = *прі́міром*

порів. або *пор.* = *порівна́й*

р. = *рі́к*

рб. = *рубéль*

с. = *со́тик*

с. є = *се є*

с. т. = *се́б то*

св. = *св́ятій*

сл. = *слі́дуючий*

стр. = *сторона́*

т. є = *то є*

т. зв. = *так зв́аний*

т. зн. = *то значі́ть*

ц. к. = *ціса́рсько-коро́лів-ський*

Перепинане.

Щоб зазначіти гра́ніці пооди́ноких рече́нь голо́вних і побі́чних, ужива́ємо рі́жних зна́ків.

10. На кі́нці ці́лого рече́ня, чи ці́лкові́того, чи елі́пти́чного, кладéть ся кро́пка (.), коли рече́не виража́є тве́рджене, а пита́йник (?), коли воно́ є рече́нем пита́йним; оклі́чник (!), при́значений особлі́во для о́кликів, мо́же та́кже сто́яти по рече́нях, що виража́ють ба́жане, при́-

каз або здивованє. Н. пр.: *Чоловік учить ся до смерти. Кляса пята. Що се за чоловік, ніхто не знає. Котра година? Що? Що ви хочете, щоб я зробив? Будь здоров! Бійте ся Бога! На бік з дорони! Що ви за люди, що так не дбаєте про свою славу! Господи милий, Господи праведний! Відки тото у матері тільки сїл тих берє ся, та тільки любї, та тільки жалю!*

По питаннях, що окрім того виражають ще і здивованє, кладемо йноді питаїник з окличником (?!): *Мій син та мав би забути на мене?!*

Після залєжних питань не кладемо питаїника, хибá що при- 11.
падкóво і в головнім реченю містить ся также питанє, як н. пр.: *А знаєш ти, чою я отсе приишов до тебе?*

Веяке реченє віддїлює ся від свóго підрядного реченя за́пин- 12.
кою, протє также імá від прикладки: н. пр.: *Хто оре-сте, той ся на́дїє. Чоловік знає, коли виїжджає, та не знає, коли вєрнєть ся. Володимірко, син Володаря, збудувив юрод Гілич.*

Колї серед якогось реченя розмістив ся 5-ий відмінок, йнь- 13.
ний який óклик або цілє незалєжне реченє, тоді также кладемо за́пинку як знак перешіпаня: н. пр.: *Така вже, бачите, у нас уста- нова. Горе тобі, воле, коли тебе корова ко́ле.*

За́пинка кладє ся все проміж рівнорядні части реченя стяг- 14.
неного, колї вони не сполучені злúчниками і, а, та, тай, або; перед тїмиж злúчниками звичайно не трєба за́пинки, наколї вони сполучують поодинокі части стягненого реченя. Н. пр.: *Я дома не маю ні бiтька, ні мiтери. На комедії одні виходять, поговóрять тай ідуть; дрiї вийдуть, теж роблять; дєколи під мiзику смiвають, смiють ся, плiчуть, бють ся, стрiляють ся, вилять ся і умирають. А юстий і в хiтї і в хорóмах і на дворі і в сутках, нiвiть і на юстинцї стояли дєякі, що не мали де помiстити ся на обiстю. Моя сестра сиротá, а ще до тою і бiдна.*

Поміж рівнорядними частями реченя сполученого кладє ся: 15.

1. за́пинка, колї ті части належать тiснiйше до себе; н. пр.: *Добре все вiмити, та не все робити. Сила без юловї шалїє, а рóзум без сили млїє.*

2. середник, колї хочемо виразити бiльшу вiдрубнiсть гадóк; н. пр.: *Мали мєле, мукá буде; ялик мєле, бiда буде. Вєсело і тяжко на́дуюати нам тебе, старий наш дiду, Києве; бо і велика смiва тебе осияли, і великі злиднi на тебе з усїх божь збирали ся.*

3. двокронка:

а) коли дословно наводимо слова іншої особи; н. пр.: *Дочка мала, цілюючи і мілюючи тіта, склікнула: „Коліб мені з тобою ітї!“ Прийшло під віконце хлопятко й голосить: „Дай хлібця хоч трόхи!“, так плаче і просить: „Дай хлібця хоч кріику для Бóги святаю, не їв я сеюдня ще з ранку нічого“.*

б) коли щось дальше вичисляємо (перед таким вичислюванем так же і в реченях поєдінчих); н. пр.: *Маємо чотіри пори року: весні, літо, осін, зима.*

в) проміж головні часті дóвгого реченя, що складається з кількох поодиноких речень, і то на те, абі на пёршу часть вказати як на пояснене другої, або, щобі піднести протівність між обома частинами; н. пр.: *Семён був чоловік звичливий: знав, як до кого з речами обернути ся. Не одна тільки одніковість вдачі зводить людей до кўни: частіше робить людей близькими приятелями протівність їх вдачі. Не хмара сонце заступила, не віхор порохом вертїть, не ніч чорна поле вкрїла, не бійний вітер се шумить: се військо їде всіма шляхами.*

16. Чи сама запинка вистарчає поміж реченнями рівнорядними, про се годі постановити певне правило; тут рішає огляд на лёгкість читаня. Де із самбі фóрми причіпленого реченя ще не відко, чи воно побічне, чи головне, там, поставивши середник або двокронку, можемо тим зазначити, що маємо на думці реченя сполучені рівнорядно: так н. пр. зазначаємо се середником в 2-ім примірі до тóчки 2. перед бо, а двокронкою в реченю: *Скажі мені: що тут властиво правда?*

17. Напрасні перерви реченя означаємо павзою (—): *Наш нарід має свої окрємі фізичні і духові прикмети, свої нітомі звичаї і обичаї, свою милозвучну мову, свій історичний характер, котрий виражає ся особліво в боїтїй поєзїї людовїй, якою ні одін нарід словянський повелічати ся не може — словом: наш нарід має свою історю, що виказує світови вік богатірський наших прєдків. Огляньсь — нема.*

18. Скобкі служать для відлученя мимохідних додátків; для таких вставок маємо протє три знакі: запинку (,) павзу (—) і скобкі ().

19. Щобі навести чужу гáдку або чужий вісказ, уживаємо знаків наведєня „ “.

ДОДАТОК II.

Українське віршованє.

Чоловік, утіхою або смутком глибоко зворушений, висказує свої гадки та́кже і піснею. Сьпівана річ, так са́мо як і мельодия, му́сить бу́ти збудована після яко́гось ритму, т. зн. наголо́шені складі (сіляби) пісні, так са́мо як з притиском піднесєні тони мельодії, му́сять все напóво і правільно по якімсь часі́ по собі́ наступати. Ритм спочиває́ óтже в тім, що наголо́шені складі́ з ненаголо́шеними після́ яко́гось певного правила чергують ся. Н. пр.:

*Нема танцю на всім світі, як ти коломийка,
Вона душу вириває із мою серцеїки.*

В гадці, висказаній таким спóсoбом, ко́ждий відчуває́ ритм, так що при тім мóжна на́віть танцюва́ти.

Окрім то́го на поданім примі́рі ба́чимо, що гадки вилива́ють ся тут в дóже правільні ритмі́чні (мельодійні) періоди, до які́х і мо́ва му́сить пристосова́ти ся. Аби́ се і в письмі зазначі́ти, ні́шємо ритмі́чно збудовану річ о́сібними рядка́ми, які́ від то́го про́звано з латі́нська вірша́ми (*versus*) або з гре́цька стиха́ми (*στίχες*).

В ритмі́ ві́жна річ на́голос, а найважні́йший є́ на́голос при кінці́ ко́ждого вірша. Сей на́голос є́ головні́м на́голосом ритмі́чним. Тут му́сить на́голос мо́вний ви́бни́ згóджувати ся з на́голосом ритмі́чним. Н. пр.: *коломийка — серцеїки*. — Бува́є одна́к, що ритмі́чна періо́да (ві́ри) рознада́є ся на кілька окре́мих часті́н, а тоді́ більшого значі́ня мо́же набра́ти ся і на́голос при кінці́ ко́ждої тако́ї часті́ни вірша.

Як з ритмі́чним на́голосом на́голос мо́вний му́сить згóджувати ся, так са́мо ба́чимо, що у вірша́х ко́нець слів паде́ завсі́ди на ко́нець ритмі́чної періо́ди або окре́мої часті́ни, так що на сих мю́цях вірш немóв пересі́кає ся (пересі́чка, цезу́ра).

Наголóшені кінцеві складі віршів підніосять ся чáсто в ритмічній періоді ще й таким чином, що чу́ти в них ті самі звúки, т. зн. вони римують ся. Буває, що і віршові частини на пересічці тákже римують ся. Н. пр.:

*Сонце гріє, вітер віє,
А дівчина з жалю мліє . . .*

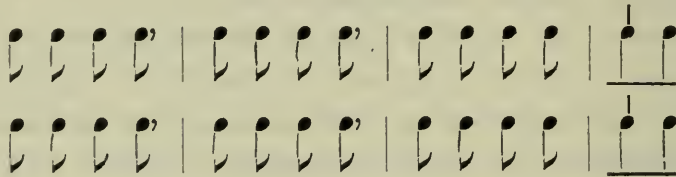
Рим називають мýжеським¹⁾, як наголóшений послідний склад вірша (*мід — мід; четвєр — умєр*), а жєнським, як наголóшений передпослідний склад вірша (*амáри — чáри; нїре — подвїре*).

Дóвші пісні дають ся поділити на стрóфи, т. зн. на однаково за великі, а своїм ритмом однакові чáсти.

В піснях з осібним характером уживають ся осібні ритми.

А. Українські народні ритми.

І. Коломійна складає ся з двох віршів, що римують ся з собою; кóжний вірш має по чотіри тáкти, а кóжний такт по чотіри складі однакóвої стійности, лишє послідний такт кóжного вірша має два складі подвійної стійности, і ті два складі римують ся. Наголос слів остілько озпáчений, що пєрший з двох римованих складів наголóшує ся. Рáзом з 2-им і 3-им тáктом кóжного вірша мусить починáти ся новє слóво (пересічка, цезура). Всі ті правила віражені на отсім взірці²⁾:

Н. пр.: *Ой нїду я межи гори там, де живють Бóйки,
Де музика дрібно грає, скачуть по лєбóйки.*

¹⁾ Сі назви (мýжеський і жєнський рим) взáти від давних Провансáльців і Францúзів, у котрих мýжєські прикмєтники, як н. пр. *bonus*, мають наголос на посліднім складі (*bon*), а жєнські на передпосліднім (*bona, bone*).

²⁾ Для предстáвлення ритму послóгуємо ся музикальними знака́ми (нóтами, тактовими передїлками), причім нóти показують, кїлько часу́ для відповідного складу належить ся ($\overset{|}{\text{f}} = 2 \overset{|}{\text{f}} = 4 \overset{|}{\text{f}}, \overset{|}{\text{f}} = 3 \overset{|}{\text{f}}$), а передїлки тактові, що на пєрший склад по передїлці паде́ ритмічний наголос. Кїлько із часу́, зазначеного нóтою, припадає часóм на віддих (пáвзу), сєго з осібна не трєба подавати. Окрім тóго зазначаємо пересічку за́пинкою, рим лїнїєю під нóтами, а головний наголос ритмічний знака́м наголосу над нóтою.

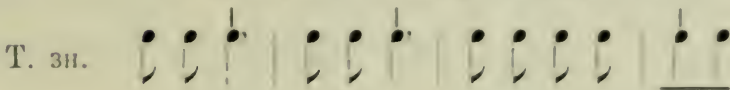
Отсѣй взірцевий коломийкóвий ритм (вiрш) подiбуєть ся з всi-
кими вiдмiнами, н. пр.:

1. *Козак коня напував, Дзюба воду брiла,
Козак собi заспiвав, Дзюба заплакала.*

Се виражає ся так:

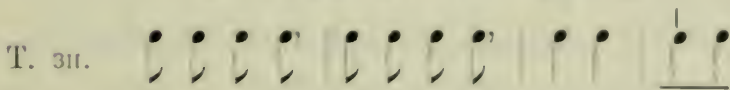
2. *Не ходi, не блудi понад берегами,
Не сунiй, не вляi чорними бровами.*

3. *Ой не шуми лiже, зелений байраче,
Ой чогож ти плачеш, молодий козаче.*

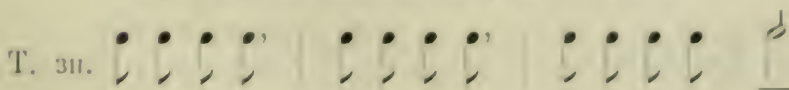

4. *Ой летiла замуленька по Вкраiнi,
Гей рошила свої нiря по долини:
Ой як тяжко сирим нiрям по долини,
А ще тяжше сиротинi на чужинi.*

5. *Пливи, пливи селезню тилго по водi,
Прибудь, прибудь, мiй батеньку, тепер iк менi.
Ой рад би я, дитя мое, прибути к тобі,
Писинино сиру землю на руки менi.*

Або: *Ой летiла замуленька через море в чiй,
Тай пустила сиве пирце у тилги Дунай.
Пливи, пливи, сиве пирце, далi за водiв,
А я собi молоденька чотом би тобiн.
Приплинемо, сиве пирце, на жовтий пiсок,
А там собi заспiваєм усi спiванк ...*

В наведених тут вiдмiнах коломийкóвого ритму бачимо 1.) що в другiм тактi замість чотирiох складiв однакової стiйности є три

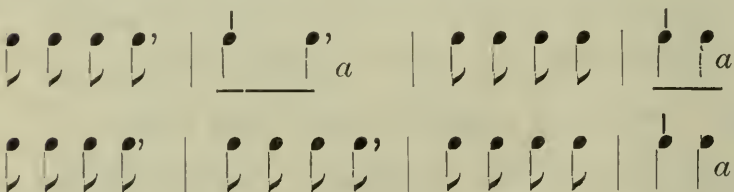
складі, а третій склад має тоді подвійну стійність; 2.) що не лише в другім, але і в першій такті два склади заступають ся одним. На складах подвійної стійности спочиває тоді наголос. Далше 3.), що в другім такті замість чотирох складів є два склади подвійної стійности, а на першій з них спочиває наголос; 4.) що в третій такті замість чотирох складів є два склади подвійної стійности (тут без визначного наголосу); 5.) що нарешті в четвертій такті замість двох складів подвійної стійности є лише оден склад.

Можливі є ще й інші відміни коломийкового ритму і всі вони можуть навіть з собою чергувати ся. Н. пр.:

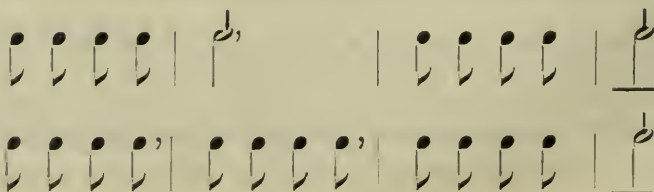
*Вибирав ся Козубей у бій з ворогами,
Та взяв собі самопал і лук зо стрілами;
Казав собі коня дати, коня вороною,
Шаблю із похвобю, фляшку із водобю.*

Т. зн. два рази

Або: *Ой на горі жито, на долині жито.
В чистім полі край дороги козацька вбіто.*

Т. зн. а

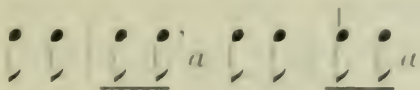
Або: *Ой їхав чума́к сім лѣт по до́лах,
Не найшов си при́родо́нки на своїх во́лах.*

Т. зн. а

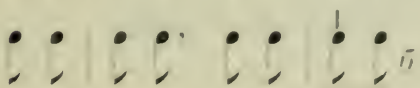
Або: *Ой там за дупієм, крутим беріжкѡм,
Ой там розмовляє сокіа з козакѡм.*

Г. зн.

II. **Шумка** збудована подібно як коломийка. Вона складає ся із чотирѡх віршів, які то по два, то лишѣ другий з червѣртим римують ся. Кѡждий вірш є два такти завдовжкі, а кѡждий такт має по чотіри складі однакѡвої стійности. Характеристично для шумковѡго ритму се, що він починає ся двомá ритмічно непаголошеними складáми (Auftakt), і що пересѣтка не паде на кѡнець такту. Вѣ ті правила виражені на отсѣм вірці:

 Сонце криє, вітер віє.

 А дівчина з жаю мліє:

 Знати, тати по тім ліжку,

 Що тужила цілу неку.

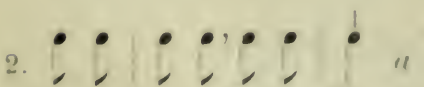
Отсѣй вірцевий шумковий ритм подібуєть ся з всякими відмінами, які кѡждий із наведених вірців сам собі пояснити може:

1. *Ой дивина чорнока,*

 Не ходи ти до потока,

 Ой бо там глибока вода,

 Як си втопиш, буде шкода.

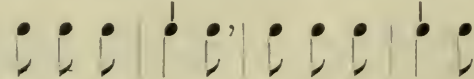
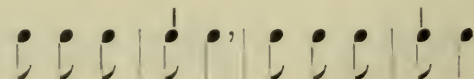
2. *Що нам, хлопці, ти буди?*

 Геть, у полі лободі!

		<i>Косить, хлопці, лободу,</i>
		<i>Забуйте всю бідю...</i>
3.		<i>Гиля, шля, сїрі цуци,</i>
		<i>Гиля, шля на ріку,</i>
		<i>Завязала голівоньку,</i>
		<i>Не розвяжу до віку.</i>
4.		<i>І шумить і цудить,</i>
		<i>Дробен дощик іде,</i>
		<i>А хтож мене молодію</i>
		<i>До домоньку поведé.</i>

III. В колядках, щедрівках, весільних і обжинкових піснях чути ритм відмінний від коломийкового і шумкового. Характеристична ріжниця є та, що такти складаються не із чотирох або двох, а з трох або шістьох рівних часових одиниць. Наголос ритмічний паде завжди на перший склад послідного такту (і перед пересічкою).

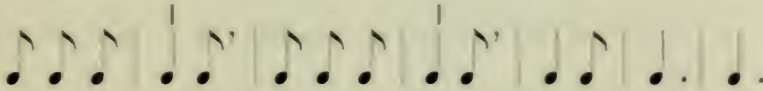
1. Колядковий ритм виглядає так:

а)	
б)	

Н. пр.: а) *Діва Марія церкву строїла*
З трьома дверима, з трьома вікнами...

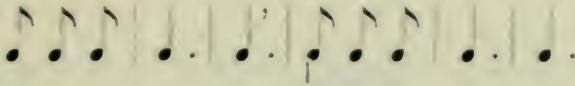
б) *В перше віконце скочило сонце,*
В друге віконце всен місяцю,
В третє віконце ягол урінув...

Важне се, що по ко́ждім віршу іде корóтший або до́вший при-
 сьпів (рефрén) на́віть з відмінним ритмом, так що коля́дка виглядає
 властиво н. пр. так:

Чий же то пляжок найраньше вийшов? — Ой дай Бóже!
Василів пляжок найраньше вийшов. — Ой дай Бóже!
Сам милий Гóсподь волики їонить — Ой дай Бóже!
Пречиста дїва їстоньки носить — Ой дай Бóже! і т. д.

Але є коля́дки і без присьпіву (рефрэну) і з трóхи відмінним
 ритмом:

Н. пр.: *Пречиста дїва, десь Христа дїла? —*
Хрестила єю во Йорданї...

Вже на отсіх примірах бачимо, що коля́дкові вірші не мусять
 римува́ти ся, що число́ віршів неозначене і що ко́ждий вірш розпадає
 ся на дві ча́сти (пересічка по середині).

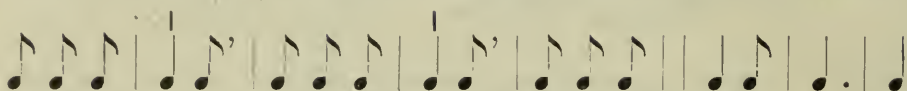
Ча́сто повтара́ють ся в коля́дках дру́га половина вірша в на-
 ступні́м віршу, н. пр.:

Ой скаржилó ся світле сонейко,
Світле сонейко милому Боу:
Не буоу, Бóже, рано схожіти,
Рано схожіти, світ осьвітяти...

Щедрівки́ так са́мо збудóвані як коля́дки:

Чи дома, дома хазни доми?
Ой вже він діма, нам не скажи.
Ой що ж він робить? — Червоні лічать.
Ой чи не дасть нам хоч по червонї...

2. Своїм ритмом подібно збудовані і весільні пісні:

Н. пр.:

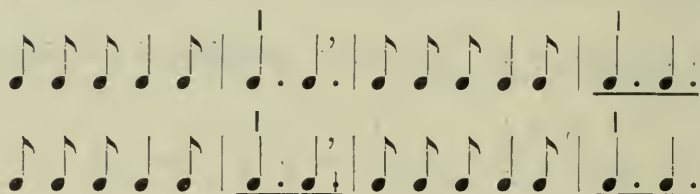
*Ой ходи мамко, ой ходи серце, до біленького стола,
Викупи мамко, викупи серце, віночок від жіночок...*

Або:

*Ой забренїли ковані вóзи на дворі,
Ой заплакала Гашина мáти в коморі.
Ой не плач не плач, моя матїнко за мною,
Не заберу́ я усього дóбра з собою.*

Або:

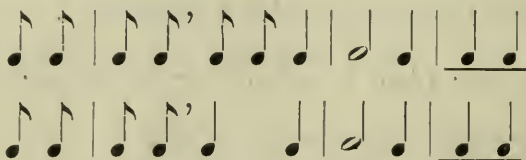
*А благослови Бóже і пречистая мáти,
І пречистая мáти весїле зачинáти.*

Міжтім як перша весільна пісня навіязує ще зóвсім до колядóк, так що і колядковий рефрén тут немóв застúплений словами *до біленького стола, віночок від жіночок*, то в другій пісні бáчимо вже звязки строфової будóви і рíму.

Подібно тричасóвим ритмом сьпівáє ся:

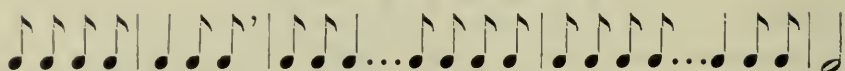
*Ой зацвили фїялочки, зацвили,
Камяную гороньку встелили.*

Т. зн.

Однак на весїлях сьпівáють тáкже до тáнцю і очивїдно в ритмі рїзних тáнцїв (коломийкóвим, шумковїм).

Або: *У нашого жученька, жученька
Золотая рученька, рученька.
Ой спи, жучку, спи, небоже,
Най ти господь допоможе,
Спи, жучку, спи! — іде в ритмі*

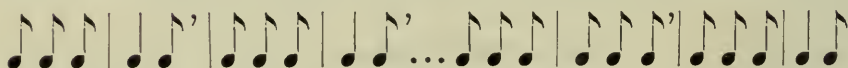
Або: *Через наше село
Там летіло помело — стовпом дим!
Рипорова голова
Заняла ся була тай горить — іде в ритмі*

Але чути і тричасовий ритм:

*Ой весна, весна, та весняночка.
Деж твоя дочка та паняночка?
Десь у садочку шие сорочку,
Шовком та білю та вишиває
Своєму милому пересилає.*

Т. зн.

В пісні: *Чому Галю не танцюєш, Галю, Галю!
Бо не маю черевичків, козаченьку.*

чути властиво вже коломийківний ритм:

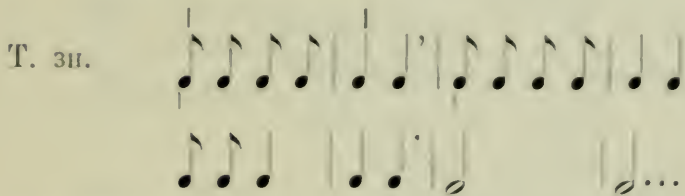

V. **Думки** не співвають ся до танцю, ані при обрядах; вони не мають своїх особних ритмів, а збудовані то в коломийківім, то шумковім, то в колядківім ритмі. Вони складають ся звичайно з богато віршів, котрі деколи лучать ся в строби.

Так думки: *Ой на горі жито, Вибирав ся Козубей, Ой їхав чумак* (гл. више) зложені в коломийківім ритмі. А ритм отсіх думок дасть ся так же звести на коломийківний ритм:

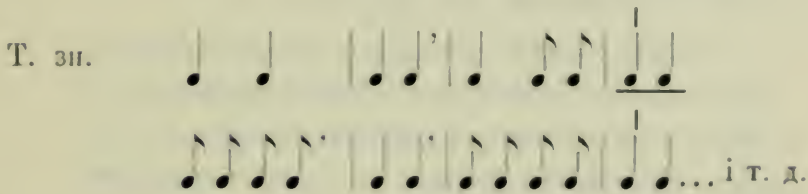
Гей полети, галко, ісі полети чорна,
 Та на Сїи рибу їсти;
 Та принеси, галко, та принеси чорна,
 Від кошового вісти.

Або: Вийду я, вийду, в садок вишпівий
 Стану си подумію,
 Виломлю я си з рожі квітоньку
 Та пушу по Дунаю.

Або ще иніакше:

Ой не Байдя мід торілочку
 Та не день, не нічку, та не годиночку.

Шумковий ритм чусмо н. пр.:

У сусїда хата біла,
 У сусїда жінка міла,
 А у мене ні хатини,
 Ані жінки, худобини...

Колядковий ритм чусмо н. пр.:

Ой закувіла сива зазіля
 Та в лісі на теріочку,
 Ой виправляла мити синіоцька
 Своєю на віїночку.

VI. **Думи**, се історичні пісні, які складали бандуристи (кобзарі) і які співвають, а властиво більше рецитують бандуристи при грі на бандурі (кобзі). В думах нема музикального ритму, вірші дум не є ритмічними одиницями, але вони понадібільше римовані.

а римовані так, що оден і той сам рим довго чути, доки не змінить его інший рим, що знов так само довго повтаряє ся. Н. пр. :

*Не сіза зазюленька в темнім лүзі кувіла,
Не дрібняя пташка в садку щибетіла:
Се сестра із братом з дїлеки розмовляла,*

Покліи посиліла:

*„Братику мій мїлий,
Як юлїбонько сїзий!*

*Прийди до мене із чужої сторони,
Навісти мене при лихій годїні!“*

*— „Сестро моя рідненька,
Як юлїбонька сизенька!
Як я маю прибувати,
Тебе навіщати
За темними за лісами,
За дальними за степами,
За бїстрими за водами?“...*

*— „Через темний ліс ясним соколом летї,
Через бїстрїї води бїлим лебедем пливї,
Через степї далекїї перспелочком бїжї,
На моїм, брате, подвірю ти юлїбоньком пади,*

*Добре слово заговорї,
Мое серце сирїтськеє звеселї!*

Чужї, брате, сестри з дому Божого їдїть,

Всї як пчїлоньки цудїть,

На хлїб, на сїль людїй закликїють,

Менєж, брате, словом не займають,

Мов в очї не знають...“

На лад пісень народних почали поодинокі люди складати вірші, які тим ріжнять ся від пісень народних, що вони не призначені для співання, а для читання або деклямовання. Такі вірші називаємо штучною поезією.

В штучній поезії уживають ся по часті українські народні ритми, а по часті чужі.

З українських народних ритмів в штучній поезії найбільше улюблений коломийківий вірш у всіх своїх відмінах. Н. пр.:

1. *Думи мої, думи мої, лиго мені з вами!
На що стали на напері сумними рідями?
Чом вас вітер не розвіяв в степу як пиліну,
Чом вас лиго не приспало, як свою дитину?*
(Шевченко.)

*Шуми, вітре, шуми буїкий на ліси, на іори,
Мою журну неси думу на підліські двіри.
Там спочинеш, моя думко, в зеленій сосніні,
Журбу збудии, натішиши ся у місїї іодії.*
(Шашкевич.)

*Мово рідна, слово рідне, хто вас забуває.
Тої у грудях не серденько, тільки камінь має.
Як ту мову мож забути, котрою учила
Нас всіх нелька говорити, нелька наша міла?*
(Воробкевич.)

*Розвивай ся, лозо, борзо, зелени дїбриво!
Оживие омертвіла природа наіово.
Оживає, розриває пута зимовїї,
Обновляєсь в світїї сла і свїжі наїї.*
(Франко.)

2. *Пішов козак молодїї в далеку дорілу,
Кинув жінку молодї на хату убоїу,
Повертає за сім літ, хату олядає,
Дивуєть ся сам собі, лати не пімає.*
(Руданський.)

3. *За іорими іори хмарами повіті.
Засїяні іорем, кровію політі.*
(Шевченко.)

4. *У перетіку годила на оргли.
Міронічки покљбили для потїги.*
(Шевченко.)

5. *Ої сї же він при столику при світлі думів,
Писаньчко дрібнєсьнєке, а він їо читав.
Писаньчко дрібнєсьнєке, мєтєчок як сїї,
Склопив же він чоловнєчку в столови на рї.*
(Федькович.)

6. *Ой вийду я з хати тай стану гадати,
Коби то не зброя, не білі кабіти,
Ой тож бим полетів як куля, як кріс,
Дем орлом родів ся, дем соколом ріс.*
(Федькович.)

7.¹⁾ *Оттак, Николію, вкраїнські вірлята
І веселять дішу й серце загіривають,
Оттак, Николію, руські соколята
То в голос, то з тіха матери співивають.*
(Шашкевич.)

Коломийківим ритмом, але без риму зложена отся поезія (Руданського переклад „Іліяди“ і „Боротьби мишиї з жабами“):

*Аж до неї мовив Гектор шеломенний:
„Не йди моя мати вина діставати;
Вино отуманить і сили позбавить.
Не смію і Дію брудними рукамі
Вино проливати; гріх тому молитись,
Хто так осквернів ся кровю і розб'єм.
А збери ти, ненько, молодиць поважних,
Та піди з кадилом до храму Палляди
І візьми найкращу, найдовшу намітку,
Якая є в домі тобі наймиліща,
І поклади в ноги красної Палляди.“*
(Іліяда VI. 263.)

Приміри шумкового ритму:

*Над Дніпровою сагою
Стоїть явір між лозою,
Між лозою з ялиною,
З червоною калиною.*
(Шевченко.)

*Вже сонічко пририває,
Теплий вітер подуває,
І річеньки забрешіли,
Темні луки зашуміли.*
(Головацький.)

¹⁾ З перехрестними римами.

*Суне, суне чорна хмара
Наче військо із полюня,
Королявки сонце вкріли
За хорою бубни бубнять.*

(Франко.)

*Ой шебечуть соловії,
Розвивають ся лелії,
Цвіти силють ся з вишівь;
Пара голубів цуркоче,
Наче слугати не хоче,
Соловейковиг пісень.*

(Пачовський.)

*Нехайі теть ся лозі,
Куди вітер поше,
Не обходить вони
Нї тебе, нї мене.*

(Руданський.)

Приміри колядкового ритму:

*Сонце заходить, юри чортіють,
Пташечка тігне, поле німіє,
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлю ся і серцем ліну,
В темній садочок на Україну.*

(Шевченко.)

*Цвітка дрібниа молила пеньку,
Весну раненьку: Нене рідниа,
Вволи ми волю, дай мені долю,
Щоб я зацвіла, весь муі скрасіла,
Щоби я була як сонце ясна,
Як зоря красна, щобим зортіла
Весь світ до себе.*

(Шашкевич.)

Б. Чужі ритми.

У інших народів поезія має зовсім інші питомі собі форми. Грецько-латинські вірші не є ритмічні, а метричні, т. зн. не наголос (більше або менше піднесене голосу), а довгота або ко-

р'откість складів є характеристичною прикметою будови сих віршів. А що в українській мові не відріжняємо довгих і коротких складів, то такі чужі вірші ми (як Німці) скандуємо, т. зн. ритмуємо (довгі складі наголошуємо, а короткі лишáємо без наголосу). Таким чином сї чужі віршові ф'орми зробили ся придáтними для українських поетів.

В середних і нових часах повстали у Провансальців, Французів, Італійців і Німців свої римовані і ритмічні вірші, які прийняли ся і у нас.

Чужі вірші дїлять, по грецькому і латїнському звичаю, на стóпи і розріжняють: ямб (— — т. зн. для нас $\overset{\bullet}{\downarrow}$ $\overset{\bullet}{\downarrow}$), трохей (— — — = $\overset{\bullet}{\downarrow}$ $\overset{\bullet}{\downarrow}$ $\overset{\bullet}{\downarrow}$), дактіль (— — — = $\overset{\bullet}{\downarrow}$ $\overset{\bullet}{\downarrow}$ $\overset{\bullet}{\downarrow}$), анапест (— — — = $\overset{\bullet}{\downarrow}$ $\overset{\bullet}{\downarrow}$ $\overset{\bullet}{\downarrow}$) і т. д.

По три, чотіри, пять або шість таких стіп складають ся на оден вірш, а ті вірші ще в додатку часто на лад західноєвропейський римують ся з собою або парами, або на перехрест або і ще инáкше.

І. Ямб.

Трестопові вірші:

*Заснув глибокий став,
Заснув таємний гай...
Десь пунач закричав:
„Рятуй! Запомгай!“
Прокинулись дуби
Мов браві козаки
На звуки боротьби,
Розправили шльки,
Мов чують всю биду...*

(Одарка Романова.)

Чотирестопові вірші:

*Ось блиснув метеор і зас
Як у життю щасливий час,
І на весьвітнім цвинтарі
Лягли десь відламки зорі:
Так розпадають ся світи,
Живуть і шчуть без мети.*

(Маковей.)

Чотиростопові вірші чергують ся з тристоповими:

*Христос воскрес! Христос воскрес!
Покинь мертвецькі сні,
Прокинь ся й ти, природо, тише,
Встань, весно, воскресни!*

(Василь Щурат.)

З женськими римами:

*Елси був парубок моторний
І хлопця год куди козак,
На лихо здох ся він проворний,
Завзятійший од всіх бурлак...*

(Котляревський.)

П'ятистопові вірші:

*Людина я. Де взять такої вдачі,
Щоб примхи всі у край перемогти?
Пікчемних мрій ті пориви юрять —
Як їх лабуть? Куди від них втекти?
Все враз порвать...*

(Грабовський.)

Неримовані т. зв. білі вірші:

*Давно було. Дітий маленький двох,
Побравши ся за руки, по квітчастих
Луках підірських стежкою вузькою
Поперек нив в жарку літню днину
Ишли з сели.*

(Франко.)

Шестистопові александрийські вірші:

*Не вмре поезія, не зине творчість дуги,
Поки живе земля, поки на їй живуть,
Поки природи має людина серцем слухи,
Клопоти крамарські їй ще не забуть.*

(Самійленко.)

2. Трохей.

Чотиростопові вірші:

*Тихий сон по зорах ходить,
За рученьку щастя водить,
І шумлять ліси все тихше,
Сон малі квітки колише:
Сніть, мої дзвіночки сині,
Дикі рожі в полонині!*

(Маковей.)

П'ятистопові вірші:

*Я не жалуюсь на тебе, доле!
Добре ти вела мене мов мати.
Та ж де хліб родити має поле,
Мусить плуг квітки з корінєм рвати.*

(Франко.)

3. Дактиль.

Чотири- і тристопові вірші чергують ся з собою:

*З неба скотилась зоря промениста
В темну глибінь океана...
В мирі порвала ся чесна та чистая
Жизнь, за братерство оддана.*

(Старицький.)

Гексаметер:

Кепська порука, котору дає хто за злих і нікчемних.

Двостих:

*Вісно, ти мучиш мене! Розсипаєш ся сонця промінем,
Леготом теплим пестиши, в синії простори маниши.
Хмари вовнисті немов ті клубочки штурляєш по небі,
І мов шовкові нитки дош із них теплий снуєш.*

(Франко.)

4. Анапест.

Тристопові вірші почасти з женськими римами:

*Я убогий родивсь. І в ті дні,
Як вмирать доведеть ся мені,*

*Тільки горе та стомлені руки,
Та ще серце зотліло з муки
Я зложу у дубовій труні.*

(Гриченко.)

Дуже рідко подібати в українській штучній поезії т. зв. сільабічний вірш, де без огляду на ритм або наголос рішає лиш скількість складів (сільаб). Найчастійше ще стрічається у нас 11- і 13-складовий вірш. Н. пр.:

*Годішній Галич великий, боїтний,
Обіймає пространь на пять іодик хобу,
Вбирає ся в красні, золотії шати
Боїцтвом ткани з юрї аж до спобу.
Тут то сїяли церкви і палати
І тверді кріпость килєвського роду.*

(Могилянський.)

*Зрадіник од людїи ласки не мати ме,
Сам він од себе в пїрші тїкати ме,
Його рідне слово в пісні не трїти ме,
Йому пісня в серцї вїляем торїти ме.*

(Метлицький.)

*Сонце ясне поміркло; світ пїтьма настїла,
Вишир і здовж докола сум ся розляїє;
Чарарїми пустїми тїма вовків завїла,
Над тїном опустїлим іалок іамір траїє.*

(М. Шашкевич.)

Як чужі віршові форми, так само і чужа строфова будова подібуює ся у українських поетів. Змежи них треба особливо назвати сонет, октаву і терціну. Ритм в них звичайно ямбічний.

Сонет складається з чотирох строф: двох по чотири, а двох по три вірші. В сонетї римують ся все перший вірш із четвертим, пїятим і осьмим, другий з третим, шестим і сїмим, а девїтий, десятий і одинадцятий римують ся з дванадцятим, тринадцятим і чотирнадцятим. Однак поети часто роблять ріжні зміни в рїмах. Н. пр.:

Сонет.

*Приходь же, весно: вже готові всі ми
Тебе, бошис тишина, зустрічати,
І вглядівши твої зелені шати,
До тебе вийдем з снівами пучними;*

*А ти устами пишними твоїми
Як рівних всіх нас станеш цілувати,
І от тоді почнем ми оживати
І замінятись силами новими.*

*І забрешить і полетить у гору
Наш снів, окрилений твоїм коханням,
І вславить він твої могуті чари.*

*Усе до одного пристане хору,
І гимн людий з пташиним щебетанням
В одній гармонії пронизже хмари.*

(В. Самійленко.)

Октава се стрóфа з вісьмох віршів. З них перший римується з третім і п'ятим, другий з четвертим і шестим, а сьмий з осьмим. Н. пр.:

*Ти зреш мене, й на голос милій твоїй
З юрлячою любовю я полину;
Поки живуть думки в душі моїй,
Про тебе, ненько, думати не кину.
Як мрію чистую з найкращих мрій
Я заховаю в серці Україну,
І мрія та як світище ясне
Шляхом правдивим поведе мене.*

(Самійленко.)

Терціна се стрóфа зложена з трох віршів. У ній римується все перший вірш з третім, другий із першим і третім віршом наступної стрóфи. Конєць терцінової стрóфи становить осібний вірш, який мусить римуватися з другим віршом остатньої терціни. Н. пр.:

*Сніжок паде. Летять листочки білі
Як у саді пахучий вишні цвіт,
Коли вітрець порушить з легка піле.*

Сніжок паде... Оттак з збурних літ
Летять на мене незабуті мрії
Такі невинні, як милаї цвіти.

Сніжок паде... Немов крізь мраку мріє
Якийсь далекий, добрий, красний світ,
Де все цвіте, сьмієть ся і ясніє —

То спомини з моїх дитячих літ...

(Б. Лепкий.)

ДОДАТОК ІІІ.

Письмо церковно-словянське.

Українці мають релігійний обов'язок, учіти ся читати ще і свої книги церковні. Книги сі, як уже вісше сказано, властиво не українські і друкують ся навіть іншою азбучкою (кирилицею):

Ѧ, Б, В, Г, Д, Є, Ж, С, З, І, Й, К, Л, М, Н, О, П, Р, С,
а, б, в, г, д, є, ж, с, з, і, й, к, л, м, н, о, п, р, с,

Т, Оу, Ѹ, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ъ, Ы, Ь, Є, Ъ, Ю, ІѦ, (Ѧ),
т, оу, Ѹ, ф, х, ц, ч, ш, щ, ѡ, ѣ, ѥ, Ѧ, ю, ѧ, (Ѧ),

Ѧ, Ѧ, ѧ, Ѩ, ѩ, Ѫ.

ѫ, Ѭ, ѭ, Ѯ, ѯ.

Сі б́укви називають ся: аз, б́уки. віди, глаголь, добро́, есть, живіте, зело́, земля, іже, іже зо слітною, како́, люди, мисліте, наш, он, покóй, рци, сло́во, твёрдо, унику́, ук, ферт, хір, ци, черв, ша, ша, йор, йорі, йр, е, ять, ю, я, о, от, кси, пси, фтіта, іжиця.

У нас читаємо тепер церковні книги так, що **є** по голосівка́х значіть тільки що *е*, **с** = *з*, **н** (найчасті́йше) в назвуку *і* по голо- сівка́х тільки що *і*, в ко́ждім іньш́ім разі́ = *и*, **оу** і **с** = *у*, **к** не вимовляе ся, **ы** значіть тільки що *и*, **ѡ** = *і* (*и*), **ѧ** (Ѧ) = *я*, **ѡ** = *о*, **ѩ** = *от*, **ѧ** = *кс*, **Ѩ** = *нс*, **ѯ** = *фт* (*т*, *ф*), **Ѫ** = *і* (*и*), по голосівка́х = *в*. Інш́і б́укви ма́ють такé самé звуковé значіне що і відпові́дні б́укви в українській мові.

Лук. XV, 11—32.

Человѣкъ нѣкій ѿ-
мѣкъ два сѣна.

И рече юнѣйшій єю
ѡцѣ: ѡче, даждь миѣ
достойную часть ѿ-
мѣнѣа: ѿ раздѣлай
ѿмѣкъ ѿмѣнѣе.

И не по мнѡзѣхъ
днѣхъ собравъ все
мнѣе сѣнъ, ѡиде на
странѣ далече, ѿ тѣ
расточѣ ѿмѣнѣе свое,
живѣй блѣдно.

И жившъ же ємѣ
все, вѣсть гладъ крѣ-
покъ на странѣ той,
ѿ той начатъ лишѣ-
тисѣа.

И шедъ приаѣнѣа
єдиноу ѡ жителѣ
тоѣ странѣ: ѿ послѣ
єго на сѣла своѣа па-
сти свинѣа.

И желѣше насѣти-
ти чрево свое ѡ ро-
жецѣ, ѿже идѣхѣ сви-
нѣа: ѿ никтоже да-
ше ємѣ.

И къ себѣ же при-
шедъ рече: колико
наемникумъ ѡцѣа мо-
єму ѿбывають хлѣ-
кы, ѡзъ же гладомъ
гнѣаю?

Воставъ идѣ ко
ѡцѣу моему, ѿ рече

Те мѣсце читѣе ся
отѣакъ:

Человѣкъ нѣкій имѣ
два сѣна.

И рече юнѣйшій
єю отцѣу: ѡче даждь
миѣ достойную часть
имѣнѣа: ѿ раздѣлай ѿм
имѣнѣе.

И не по мнѡзѣхъ
днѣхъ собравъ все мнѣе
сѣн, отиде на странѣ
далече, ѿ ту расточѣ
имѣнѣе свое, живѣй
блѣдно.

И жившю же єму
все, бистъ гладъ крѣ-
покъ на странѣ той,
ѿ той начатъ лишѣ-
тисѣа.

И шедъ приаѣнѣа
єдиноу от жителѣ
тоѣ странѣ: ѿ послѣ
єго на сѣла своѣа
пастѣ свинѣй.

И желѣше насѣ-
тити чрево свое от
рожецъ, ѿже идѣху
свинѣй: ѿ никтоже
даше єму.

В себѣ же пришедъ
рече: колико наем-
никомъ отцѣа моего
ѿбывають хлѣби, ѿзъ
же гладомъ гнѣблю?

Воставъ идѣ ко отцѣу
моему, ѿ рече єму:

То значѣть по руськи:

У одного человека
было два сѣна,

и младшій изъ нихъ
каже бѣткови: Тѣту,
дайте мнѣ часть ма-
тку, що принадѣе на
мене. И раздѣлавъ ѿмъ
бѣтко маѣтокъ.

По не богѣто днѣхъ
младшій сѣн, зѣбравъ
ши все, пошѣвъ в да-
леку стѣрону и тамъ
розтративъ сѣй маѣтокъ,
жиючѣ розпѣстно.

Колѣжъ проѣвъ усѣе,
наѣтѣла страшѣнна го-
лоднѣча у тѣй стѣронѣ,
и ѿнъ зачѣвъ бѣдувати.

И пошѣвъ, приѣтѣвъ до
одного житѣла тѣѣ стѣ-
ронѣ; и тѣѣ поѣславъ єго
на поля своѣа, паѣсти
свинѣй.

И ѿнъ радъ бувъ на-
повнѣти чрево свое
рѣжѣками, що ѿхъ ѿли сви-
нѣй, та ѿхѣто не даѣвъ
ѿхъ єму.

И сѣаменѣвши сѣа
сказѣвъ: Скѣлько най-
мѣтѣвъ моего бѣтѣка ма-
ють надѣто хлѣба, а ѿ
в голоду гнѣну!

Вѣтѣну, идѣ до мо-
го бѣтѣка и скажу єму:

ѣмѣ: ѡче, согрѣшихъ на не́ко ѿ предѣ тво́ю:

И́ оуже́ нѣсмь до-
сто́инъ наре́и́ся сѣнъ
тво́й: сотвори́ ма́ ѿ-
кв е́динаго ѿ нае́м-
никъ твои́хъ.

И́ воста́въ і́де ко
о́цѣ сво́ему: е́ще же
ѣмѣ́ далече́ сѣи́хъ, оу-
зрѣ́ е́го о́цъ е́го, ѿ
ми́лакъ ѣмѣ́ бѣсть, ѿ
те́къ нападе́ на вѣю
е́го, ѿ ѡблوبي́за е́го.

Рече́ же ѣмѣ́ сѣнъ:
ѡче, согрѣшихъ на не́-
ко ѿ предѣ тво́ю, ѿ
оуже́ нѣсмь до-
сто́инъ наре́и́ся сѣнъ
тво́й.

Рече́ же о́цъ къ ра-
ба́мъ сво́имъ, и́зне-
сите́ оде́ждѣ пѣрвую,
ѿ ѡблеци́те е́го, ѿ
дади́те пѣрстень на
ру́ку е́го, ѿ сапо́ги
на но́зѣ:

И́ привѣдше́ теле́цъ
оупита́нный заколи́-
те, ѿ і́дше́ весели́мся:

И́кв сѣнъ мо́й сѣи́
ме́ртвъ бѣ́, ѿ ѡжи-
вѣ́: ѿ і́згѣблѣ́ бѣ́, ѿ
ѡбръ́теса́: ѿ нача́ша
весели́тиса́.

Бѣ́ же сѣнъ е́го
ста́ршій на селѣ́: ѿ ѿ-
кв гра́дшій прибли́-

отче, согрѣших на
небо і пред тобою:

И уже нѣсмь до-
стоин парещіся сн
твоей: сотвори мя
яко единаго от наем-
ник твоих.

И воста́въ іде ко
отцу́ своему́: е́ще
же ему́ далече́ сущу́,
узри́ его́ отецъ его́,
і мил ему́ бисть, і
тек нападе́ на вѣю
его́, і облобиза́ его́.

Рече́ же ему́ сн:
отче, согрѣших на
небо і пред тобою і
уже нѣсмь до-
стоин парещіся сн
твоей.

Рече́ же отецъ ра-
бѣм сво́имъ: и́знесі́те
оде́жду пѣрвую, і
облеци́те е́го, і да-
ди́те пѣрстень на
ру́ку е́го, і сапо́ги
на но́зи:

И́ привѣдше́ теле́цъ
оупита́нный заколи́те,
і і́дше́ весели́мся:

Яко сн мой сѣи
мертвъ бі, і оживѣ́:
і изгѣбл бі, і обрѣ-
теса́: і нача́ша ве-
селітиса́.

Бі же сн его́
ста́ршій на селѣ́: і яко́
градшій прибли́жиса́

Тату, я согрѣшив про-
тив неба і перед ва́ми,

і вже я недостѣй-
ний, звати́ ся сѣном
ва́шим; зробі́ть мене́
однимъ з наймитѣ́ ва-
ших.

И встав, пішов до
ба́тька сво́го. Але ще
коли́ він був далеко́,
побачив е́го ба́тько е́го,
і жаль ему́ е́го ста́ло;
і побіг, упав на ши́ю
е́го і поцілува́в е́го.

А сн ка́же ему́:
Тату, я согрѣшив про-
тив неба і перед ва́ми.
і вже я недостѣйний,
звати́ ся сѣномъ ва́шим.

А ба́тько сказа́въ до
раба́в сво́ихъ: Принесі́ть
оде́жу саму́ пѣршу і
одягні́ть е́го, і да́йте
пѣрстень на ру́ку е́го
і чо́боти на но́ги.

И́ приведи́ть теле́
годо́ване і зарі́жте
е́го; і́джмо і весели́мся,

що отсѣй сн мій
ме́ртвий був і ожив,
погѣб був і найшов ся.
И́ поча́ли веселі́ти ся.

А сн его́ ста́рший
був у полі́. І надхо-
дячи́ коли́ прибли́жив

сѣй мѣртвѣ бѣ ѿ- сей мертв бі, і мѣртвий був і ожив,
живѣ: ѿ ѿзгнблѣ бѣ, оживѣ: і ізгнбл бі, погнб був і найшбв ся.
ѿ ѿбрѣтеса. і обрѣтеса¹⁾.

¹⁾ Зрѣштою так доклатно бѣква в бѣкву церковних книг звичайно не читають; але рѣщать ещѣ при читаню текст бѣльше або мѣньше, щоби був для народу яко-тако зрозумѣлий. Так читають н. пр.: *ізнесѣте, облециѣте, веселѣм ся, ніктобже (нѣктобже), прѣят, тми, алѣнь (алѣнь)*. . . замѣсть *ізнесѣте, облециѣте, заколіте, веселѣм ся, ніктобже, прѣят, тми, алѣнь*. . .; відтак змінюють наголос: *насти, наситѣти, внитѣ, іде, отидѣ, обрѣтѣ ся, приближи ся, работѣю, хбщю, утѣтанний, ёю, тбя, сѣя, моѣго, моѣму, своѣму, страню, свѣнѣя, рѣкю, тѣлец, тѣлца, отрѣк*. . .

Азбучний показчик.

(Числа товсті вказують §.)

а (голосівка) 2, 3, *а, я із ь* 41; *а* (злучник) 237, 2, 332, 2, 333.

анальоія 24, 90, 198, 200, 208.

б (шелестівка) 6, 11, в визвуку 30, 3; *-б (би)* 325.

бажане 212.

безголосі шелестівки 6, 7, 11, 30.

безпідметові речення 218, 255, 1, 281.

бесіда пряма а залежна 241.

би 325.

бодай 323.

будучність 190, 193, 313, 314.

було, бувало, були 322.

бути (злучка) 217, 310, 311.

е (звук) 3—5, 7, 11, в визвуку 30, 6, в назвуку 31, 1, вставне 35.

види дієслів 49, 71—93.

визвук, зміни в визвуку 30.

випад шелестівок 19.

висказові речення 244, 3.

відмінки 105, 265—298; відмінок 1-ий підметовий 219, 1, 265, 266; відм. 2-ий 267—282, означає походження, причину, творця, родовід, матерію, цілість 268, іатунок, власителя 269, належність 271, 2-ий відм. найковий 271, 272—281, підметовий, предметовий, часу, місця, порівняня, причини 271, з приіменниками 282; відм. 3-ий предметовий 283, з приіменниками 284, етичний 306; відм. 4-ий предметовий, часу, простору, міри 285, предметовий в реченнях безпідметових 286, з приіменниками 287;

відм. 5-ий 288, як підмет 289; відм. 6-ий 290—295, засобовий, способовий, присудковий 290, відм. 6-ий присудковий а згода 291—294, з приіменниками 295; відм. 7-ий 296—298.

відмінюванс 105—210, імениників 110—147, прикметників 148—158, заімениників 159—181, числівників 182—187, дієслів 188—210.

відносні заіменники 175, речення відносні 244, 1.

віршоване: додаток 2-ий.

власні імена 46, 1, відмінюване чужих ім. власних 146, 147.

вставка голосівок 34, шелестівок 20.

є 8, 11, в визвуку 30, 4, вставне 35.

головні числівники 48, 182, 309; речення головні 235.

голосівки 1—5, без наголосу 32, 33.

голосові шелестівки 6, 7, 11.

є 6, 11, в визвуку 30, 3.

іатункові імена 46.

о 6, 11, в визвуку 30, 3.

давноминувність 193, 322.

двійня 106, 116, 130, 138, 259.

двозвуки (голос.) 4, 5, (шелест.) 9.

дзвінкість 2.

дієіменник 192, 194, 317, із злучниками 318.

дієприкметники 192, 319.

дієприслівники 192, 319.

дієслова 45, д помічні і способові 49,

класи дієслів 63, види 45, 71—93,

дієслова довгозвані і недокопані 71,

протягові і наворотові 72—77, на-

- ростковане і приставковане діє-
слів 78—92, перегляд 93, особи,
числа, часи, способи, стани 188-191,
форми дієсловні 192—194, відмі-
нюване 195—210, дієслова пере-
хідні 222, складня 310—319.
- доконані дієслова 71.
- дрожачі шелестівки 8.
- є* 3, без наголосу 32, по *н, л, р, и* 27, в
складі замкнутім 36, 37.
- еліптичні речення 233, 243.
- етичний, 3-ий відмінок 306.
- є* 5, 2.
- юс* 7, 11.
- женський рід 108, 109, 124—134,
251, 252.
- з, зь* 7, 10, 11; применник *з* 67, 330,
як прислівник 332.
- заіменники 45, групи 47, відмінюване
159—181, особові 167, зворотний
168, присвійні 169, указові 170,
171, питайні 173, відносні 175,
неозначені 177—181; складня
305—308; частинці заіменникові
172, 174, 176, 180.
- закінчене 51.
- замірова зв'язь 237, 6, речення замірові
244, 5.
- збірні імена 46, числівники збірні
48, 183.
- зворотний заіменник 168, 306.
- звуки мовні 1—12.
- згода 229—232.
- зложене слів 59, 69, 70.
- злучка 217, 311.
- злучники 45, 249, співпорядкові 332,
333, підпорядкові 334, 335, як
прислівники 336.
- зміни звукові 17—44.
- значінє слів 44—104.
- и* 3, 42.
- й* 7, 11, в двозвуках *ь*, вставне 35.
- і* 2, 3, 36, 37; злучник *і* 333.
- ї* 36, 41, 42.
- іканє в складі замкнутім 36, 37.
- імена 45, іатупкові, збірні, матерій 46,
власні 46, 146, 147.
- іменники 45, відмінюване 110—147.
к 6, 11, 18.
- кляси дієслів 63.
- корінь 57.
- л, ль* 7, 11, 12, в визвуку 30, 2, 7.
лад слів 337—339.
- м* 8, 11, 12, в визвуку 30, 2.
- матерій імена 46.
- милозвучність 44.
- минувшість 190, 193, 322.
- можина 106, 259—264.
- можливий спосіб 190, 193, 325.
- мужеський рід 108, 109, 112—123,
251—253.
- м'які шелестівки 10; отвердіє м'яких
н, л, р, и 27.
- м'ягченє 22—29.
- н, нь* 8, 10—12.
- наворотів дієслова 49, 72—77.
- наголос 14, 15, рухомий 16, по чис-
лівниках, у прислівників 16.
- назвук, зміни в назвуку 31.
- най, нехай* 323; *най-* 68.
- наростки 59—65, для твореня іменни-
ків 61, прикметників 62, дієслів
63, прислівників 64.
- наросткованє дієслів 63, 78—93.
- наслідкова зв'язь 237, 4; речення наслід-
кові 244.
- не* 326.
- недоконані дієслова 71—91, 315.
- нехай, най* 323.
- ні* 326.
- посові шелестівки 8, 10—12.
- о* 3, без наголосу 32, в складі зам-
кнутім 36, 37.
- одина 106, 259—262; іменники без
однини 143.
- оклики 45.
- опуст голосівок 34, частий реченя 233.
- особи 160, 188, 302—304.
- особові заіменники 167, 305—307.
- н* 6, 11.
- пень слів 51, 58.
- перезвук іканє 36, 37, перезвук сло-
вотворний 43.
- переставка 44.

- перечка 326.
 песливі назви 61, 10, п. прикмети 62,
 9, п. форми дієслів 63.
 питайні заіменники 173, 308, реченя
 питайні 244, 2.
 питане 212, 308, 2.
 питомі слова 52.
 підмет 213, 218, 219.
 підметний стан 191.
 підметові реченя 239, 2.
 побічні реченя 235, 239—248.
 повноголос 38.
 помічні дієслова 49.
 порівняльні реченя 244, 8, порівняльна
 зв'язь 237, 8.
 порівняне 62, 11.
 правопис: додаток 1-ий.
 предмет 213, 220—222.
 предметний стан 191.
 предметові реченя 239, 3.
 придаток прикметниковий 213, 226—
 228, прислівниковий 213, 223—
 225.
 придиховий збук 8, 11.
 приіменники 45, 327—330, як при-
 слівники 331.
 приказ 212.
 прикладка 228.
 прикметники 45, відмінюване 148—158,
 уживане іменникових форм 157,
 300.
 прикметникові реченя 239, 5.
 прилади мовні 1.
 припустова зв'язь 237, 7, реченя при-
 путові 244, 7.
 прислівники 45, 50, 64, 65, складня
 320—326.
 прислівникові реченя 244, 1—3.
 приставки 66—68.
 приставковане дієслів 82, 89, 91—93.
 присудкові реченя 239, 1.
 присудок 213, 215—217.
 причинова зв'язь 237, 3, реченя при-
 чинові 244, 6.
 проривні звуки 6.
 протиснені звуки 7.
 протиставна зв'язь 237, 2.
 протягові дієслова 49, 72—77.
 прямий спосіб 190; бесіда пряма 241.
 р 8, 11, 12.
 речене 211, іруни речень 212, части
 реченя 213, реченя головні а по-
 бічні 214, 234, 235, реченя без-
 підметові 218, 255, 1, 281, еліп-
 тичні 233, 243, сполучені рівно-
 рядно 236, зв'язь злучна, проти-
 ставна, причинова, наслідкова,
 умовна, замірива, припустова, по-
 рівняльна, часова 237, реченя
 присудкові, підметові, предметові,
 прислівникові, прикметникові 239,
 стягнені 238, 243, 2. скорочені
 243, 3, сполучені підрядно 239—
 248, відносні, питайні, висказові,
 наслідкові, заміриві, причинові,
 припустові, порівняльні, часові,
 умовні 244.
 роди 108, 109, 251—258.
 роззів 35.
 с, сь 7, 10, 11.
 середній рід 108, 109, 251—258.
 синоніми 101—104.
 склади 13.
 скорочені реченя 243, 3, 245—248.
 слово 1, слова питомі а чужі 52—56.
 словотворене 45—93.
 сполука речень 234, 235.
 спосіб прямий, приказовий, можливий
 190.
 способів дієслова 49, 317.
 ст із *т*, *от* 21
 стан підметний, предметний 191.
 степеноване 62, 301.
 стягнені реченя 238, 243, 2.
 т, *ть* 6, 10—12.
 тверді шелестівки 10.
 тверджене 212.
 теперішність 190, 312.
 у 2, 3, 39.
 указові заіменники 170, 171, 308.
 умовна зв'язь 237, 5, реченя умовні
 244, 10.
 уводіснені шелестівок 18—21.
 ф 7, 11.

л 7, 11.

ц, ць 10, 23, 27.

церковно-словянське письмо: додаток 3-пй.

ч 23, із *гт, жт* 21, 25.

часи 190, 312—314.

часова зв'язь 237, реченя часові 244.

частини мови 45, в реченю 249; частини реченя 212—228, опуст частини реченя 238, 243.

чи 324, 333, 335.

числа 106, 189, 259—264.

числівники 45, 48, збірні 48, 183, по-ділові 185, порядкові 187, при-

слівники числівникові 186, складня 273—277, 309.

чужі слова 52—56.

ш 7, 11.

шелестівки проривні, протиснені, дро-жачі, посові, придихові, безголосі, голосові, тверді, м'які 6—12.

щ 23.

ю 5, 2.

ь 41.

я 24, 5, 6, 39, із *ь* 41.

ь 22, 30, 34, 40.

л 42.

о 30, 34, 40.

З М І С Т.

	Стор.		Стор.
Введене (Мова. Українці, Слов'яни, Церковно-слов'янська мова, Письменники українські)	3-4	Пень і закінчене	30
Часть перша.		Слова нитомі і чужі	30
Звуки	5	Корінь	32
Звуки мовні	5	Наростки, приставки, зло- жене	34
Голосівки	5	I. Наростки	34
Шелестівки	7	для творення іменників	35
Склади	9	для творення прикметників	39
Наголос	9	для творення дієслів	41
Зміни звукові	12	для творення прислівників	42
1. Уподібнене шелесті- вок, випад, вставка	12	II. Приставки	43
2. Мягчене	14	III. Зложене	45
3. Зміни в визвуку	18	Види дієслів	45
4. Зміни в назвуку	19	Наростковане і приставко- ване	48
5. Голосівки без наго- лосу	20	Перегляд	52
6. Опуст і вставка го- лосівок	20	I. Безприставкові дієслова	52
7. Розз'їв	21	II. Сприставковані дієслова	53
8. Перезвук і кане	21	Б. Про значіне слів	56
9. Деякі давні зміни звукові	22	Часть третя.	
10. Деякі подробиці	26	Відмінюване	60
Часть друга.		A. Відмінюване імен	60
A. Словотворенне	27	I. Іменники	62
Части мови і їх поділ	27	1. Рід мужеський	63
		2. Рід женський	72
		3. Рід середній	76
		4. Іменники без однини	79
		5. Іменники невідмінні	80
		6. Чужі імена власні	80

	Стор.		Стор.
II. Прикметники	81	5. Придаток прикмет-	
III. Заіменники	83	никовий	110
1. Заіменники особові	84	Згода	111
2. Заіменник зворотний	85	Опуст частий реченя	112
3. Заіменники присвійні	85	Сполука речень	113
4. Заіменники указові	86	Реченя сполучені рівно-	
5. Заіменники питайні	87	рядно	114
6. Заіменники відносні	87	Реченя сполучені підрядно	117
7. Заіменники неозначені	87	B. Частини мови в реченю і	
IV. Числівники	88	форми відмінюваня	122
1. Числівники головні	88	Про рід і число	123
2. Числівники збірні	90	Про відмінки	126
3. Числівники порядкові	90	Відмінок 1-ий	126
B. Відмінюване дієслів	90	Відмінок 2-ий	127
I-а відміна	95	Відмінок 3-ий	131
A. Підвідміна рівно-голосівкова (мягка)	95	Відмінок 4-ий	131
B. Підвідміна рівно-шелестівкова (тверда)	96	Відмінок 5-ий	132
B. Підвідміна нерівно-голосівкова (мягка)	98	Відмінок 6-ий	132
Г. Підвідміна голосівково-шелестівкова	98	Відмінок 7-ий	136
II-а відміна	100	Про прикметники	136
III-а відміна	102	Про особи	137
Часть четверта.		Про заіменники	138
Складня	104	Про числівники	139
A. Реченя (гадка)	104	Про дієслова	140
Реченя поєднане	104	Про прислівники	143
Поодинокі частини реченя	106	Про приіменники	146
1. Присудок	106	Про злучники	153
2. Підмет	107	B. Про лад слів у реченю	156
3. Предмет	108	Додаток I.	159
4. Придаток прислівниковий	109	Правопис	159
		Перешпана	168
		Додаток II.	171
		Українське віршоване	171
		A. Українські нар. ритми	172
		B. Чужі ритми	185
		Додаток III.	192
		Письмо церк.-словянське	192

